

TOEKOMSTONDERZOEK IN VLAAMSE STEDEN

CREATIEVE ECONOMIE &
MULTICULTURALITEIT IN 2035

THOMAS BLOCK

Colofon

Dit rapport is het resultaat van een onderzoek kaderend binnen en gefinancierd door het Steunpunt Bestuurlijke Organisatie Vlaanderen (SBOV). De coördinatie van dit steunpunt gebeurt door het Instituut voor de Overheid (K.U.Leuven). De promotoren van voorliggend onderzoek zijn prof. dr. Herwig Reynaert (CLP – Universiteit Gent), prof. dr. Filip De Rynck (HABE – Hogent) en prof. dr. Johan Ackaert (UHasselt). Het onderzoek werd uitgevoerd door Thomas Block. De toekomstverkenning in Antwerpen gebeurde met medewerking van Goele Geeraert, Adviseur strategisch en bovenlokaal beleid bij het agentschap Werk en Economie van de Stad Antwerpen.

Reacties zijn welkom:

Prof. dr. Thomas Block

Centrum voor Lokale Politiek

Centrum voor Duurzame Ontwikkeling

Vakgroep Politieke Wetenschappen

Poel 16, 9000 Gent

Tel. ++32 (0)9 264 82 08

Thomas.Block@UGent.be

D/2011/10106/025

© Steunpunt Beleidsrelevant Onderzoek – Bestuurlijke Organisatie Vlaanderen

INHOUD

HOOFDSTUK 1: INLEIDING	7
1.1. DIALOOG	7
1.2. SCENARIO'S ONTWIKKELEN: WAT DOEN WE WEL EN NIET?	7
1.3. DE MOGELIJKE MEERWAARDE VAN EXPLORATIEVE SCENARIO'S VOOR VLAAMSE STEDEN	8
1.4. CASESTUDY'S ROND TWEE BELEIDSRELEVANTE THEMA'S	10
1.4.1. <i>Casestudy's leveren maatwerk</i>	10
1.4.2. <i>Multiculturaliteit: een ingrijpend, maar delicaat gegeven</i>	11
1.4.3. <i>Een creatief en innovatief economisch klimaat</i>	12
1.5. STRUCTUUR	13
 HOOFDSTUK 2: TOEKOMSTONDERZOEK EN SCENARIO'S	 14
2.1. AAN POPULARITEIT WINNEND	14
2.2. SOORTEN SCENARIO'S: WAARSCHIJNLIJK, MOGELIJK OF WENSELIJK	15
2.2.1. <i>Hybride scenario's in de praktijk</i>	15
2.2.2. <i>Predictieve scenario's</i>	15
2.2.3. <i>Normatieve scenario's</i>	16
2.2.4. <i>Exploratieve scenario's</i>	18
2.3. STANDAARDMETHODE VOOR EXPLORATIEVE SCENARIO'S	19
2.3.1. <i>Stap 1: naar drijvende factoren</i>	19
2.3.2. <i>Stap 2: naar kritische onzekerheden</i>	20
2.3.3. <i>Stap 3: naar uitgewerkte scenario's</i>	20
2.3.4. <i>Stap 4: implicaties per scenario</i>	22
 HOOFDSTUK 3: OVER DE MULTICULTURALITEIT IN MECHELEN IN 2035	 23
3.1. EEN INLEIDING DOOR SCHEPEN ALI SALMI	23
3.2. CONCEPTUEEL KADER	24
3.2.1. <i>Basisconcept: cultuur</i>	24
3.2.2. <i>Afgeleiden met 'multi' en 'inter'</i>	25
3.2.3. <i>Wat met normativiteit?</i>	26
3.3. ONDERZOEKSKADER	27
3.3.1. <i>Waarom de stad Mechelen?</i>	27
3.3.2. <i>Enkele relevante kenmerken van Mechelen</i>	28
3.3.3. <i>Afbakening scenario-oefening en beoogd stappenplan</i>	28
3.3.4. <i>Mechelse scenariobouwers</i>	29
3.4. WORKSHOP 1: NAAR DRIJVENDE FACTOREN	30
3.4.1. <i>Inleiding: de glazen bol</i>	30
3.4.2. <i>Welke trends en factoren zijn bepalend in Mechelen?</i>	31

3.5. WORKSHOP 2: NAAR KRITISCHE ONZEKERHEDEN	34
3.5.1. <i>Inleiding: vragenlijst en focusgroep</i>	34
3.5.2. <i>Eerste versie van matrices via vragenlijsten</i>	35
3.5.3. <i>Finale versie van matrices via groepsdiscussies</i>	- 38 -
3.5.4. <i>Eén constante as: integratie versus radicalisatie</i>	- 38 -
3.5.5. <i>Drie andere assen</i>	- 39 -
3.5.6. <i>Factoren die elk scenario kunnen stofferen</i>	- 40 -
3.6. WORKSHOP 3: NAAR GEZAMENLIJK UITGEWERKTE DRAFTVERSIES VAN SCENARIO'S	- 41 -
3.6.1. <i>Hoeveel: 12 of 8 scenario's?</i>	- 41 -
3.6.2. <i>Creatieve en open geesten aan het werk</i>	- 43 -
3.7. WORKSHOP 4: NAAR MEER GESTRUCTUREERDE ÉN LUDIEKE SCENARIO'S	- 43 -
3.7.1. <i>Feedback: "het kan beter" en "huiswerk mag"</i>	- 44 -
3.7.2. <i>Structuur van een scenario</i>	- 44 -
3.8. WORKSHOP 5: FEEDBACK EN VERVOLGTRAJECT	- 46 -
3.9. UITGEWERKTE SCENARIO'S	- 48 -
3.10. STRATEGIEËN VOLGENS MECHELSE SCENARIOBOUWERS	- 66 -
3.10.1. <i>Een ruw beeld van de aanwezige normatieve uitgangspunten</i>	- 66 -
3.10.2. <i>Strategieën die integratie stimuleren</i>	- 66 -
3.10.3. <i>Strategieën die de economische welvaart (bij allochtonen) stimuleren</i>	- 68 -
3.11. TOT VOORLOPIG BESLUIT	- 69 -
3.11.1. <i>Enkele reflecties bij een pilootstudie</i>	- 69 -
3.11.2. <i>Vervolgtraject in Mechelen: en wat nu?</i>	- 72 -
 HOOFDSTUK 4: OVER DE CREATIEVE ECONOMIE IN ANTWERPEN IN 2035	 - 73 -
4.1. INLEIDING EN CONCEPTUEEL KADER	- 73 -
4.2. ONDERZOEKSKADER	- 75 -
4.2.1. <i>Waarom de stad Antwerpen?</i>	- 75 -
4.2.2. <i>Enkele relevante kenmerken van Antwerpen</i>	- 76 -
4.2.3. <i>Afbakening scenario-oefening en beoogd stappenplan</i>	- 77 -
4.2.4. <i>Antwerpse scenariobouwers in parallelle sessies</i>	- 78 -
4.3. WORKSHOP 1: NAAR DRIJVENDE FACTOREN	- 80 -
4.3.1. <i>Inleiding</i>	- 80 -
4.3.2. <i>Welke trends en factoren zijn bepalend in Antwerpen</i>	- 81 -
4.4. WORKSHOP 2: NAAR KRITISCHE ONZEKERHEDEN	- 86 -
4.4.1. <i>Inleiding: vragenlijst en focusgroep</i>	- 86 -
4.4.2. <i>Eerste versie van matrices via vragenlijsten</i>	- 86 -
4.4.3. <i>Naar meest relevante kritische onzekerheden via groepsdiscussies</i>	- 92 -
4.4.4. <i>Eén constante as: creatief en innovatief klimaat versus conservatief klimaat</i>	- 94 -
4.4.5. <i>Vier andere assen</i>	- 94 -
4.4.6. <i>Factoren die elk scenario kunnen stofferen</i>	- 96 -
4.5. WORKSHOP 3: NAAR EERSTE VERSIES VAN EXPLORATIEVE SCENARIO'S	- 97 -
4.6. WORKSHOP 4: FEEDBACK EN VERVOLGTRAJECT	- 99 -
4.7. UITGEWERKTE SCENARIO'S	- 100 -
4.8. TOT VOORLOPIG BESLUIT	- 125 -
4.8.1. <i>Enkele reflecties</i>	- 125 -
4.8.2. <i>Vervolgtraject in Antwerpen: en wat nu?</i>	- 128 -

HOOFDSTUK 5: ALGEMENE CONCLUSIES	- 129 -
5.1. VOORSTELLINGEN VAN DE TOEKOMST	- 129 -
5.2. ENKELE SLOTBEDENKINGEN EN AANBEVELINGEN	- 130 -
5.2.1. <i>Een post-normale benadering?</i>	- 130 -
5.2.2. <i>Exploratieve scenario's: altijd proces én product</i>	- 131 -
5.2.3. <i>Exploratieve scenario's: altijd normatief, maar daarom niet problematisch</i>	- 133 -
5.2.4. <i>Exploratieve scenario's: beleidsrelevante en wetenschappelijk onderbouwde creativiteit</i>	- 133 -
5.2.5. <i>Exploratieve scenario's: een participatief verhaal</i>	- 135 -
5.2.6. <i>Exploratieve scenario's: geen beleidsinstrumenten in de marge</i>	- 136 -
 Bibliografie	 - 137 -
Auteursinfo	- 141 -

HOOFDSTUK 1: INLEIDING

1.1. DIALOOG

- *Een opwarmertje om te beginnen. Welke vraag zou u willen stellen aan een glazen bol over de multiculturaliteit in uw stad binnen 20 à 30 jaar?*
- Een glazen bol, dat bestaat toch niet?
- *Juist, maar onder meer daarom stel ik u die wat vreemde vraag.*
- *[na wat gefrons] In het algemeen zou ik willen ijveren voor een grotere tolerantie tussen verschillende groepen in onze stad. Ik denk echter dat onder meer de onderwijsproblematiek bij migranten ook in 2035 nog zal blijven bestaan en hoop dat de Marokkaanse gemeenschap dan...*
- *Hola, even wachten. Het gaat er hier niet zozeer om wat u wenst te zien. Mijn bedoeling is te achterhalen welke evoluties u belangrijk vindt en over welke ontwikkelingen u zeer onzeker bent. Deze eerste workshop past binnen die filosofie. We zullen het in deze scenario-oefening ook hebben over mogelijkheden, niet over waarschijnlijkheden. Het zal straks wel duidelijker worden.*
- Euh ja, ik hoop het. Die glazen bol, dat is precies niet zo evident. 'k Ga nog eens nadenken. Doe eerst maar de rest.

1.2. SCENARIO'S ONTWIKKELEN: WAT DOEN WE WEL EN NIET?

In dit onderzoek, kaderend binnen de onderzoeksactiviteiten van het Steunpunt Bestuurlijke Organisatie Vlaanderen (SBOV - Luik Stedenbeleid), was het de bedoeling een antwoord te geven op vragen die zich richten op langere termijnen. Zoals we verder uitgebreid zullen toelichten focusten we op 2 essentiële thema's voor onze Vlaamse steden: multiculturaliteit en economie. Onze meest centrale en algemene onderzoeksvraag betreft de impact van beide zaken op een Vlaamse stad en zijn bestuurlijke organisatie in 2035? Zo'n focus is niet vanzelfsprekend, noch wetenschappelijk noch inhoudelijk. De meeste wetenschappers verkiezen immers feiten boven mogelijkheden en beleids mensen vertonen niet zelden een ambigue houding tegenover enerzijds langetermijnontwikkelingen en anderzijds delicate thema's zoals multiculturaliteit.

Om de mogelijks hooggespannen verwachtingen bij alle betrokkenen en lezers inzake ons toekomstonderzoek tijdig te temperen, achten wij het zinvol reeds in deze inleiding het doel strikter te omschrijven. Cruciaal hierbij is dat we opteerden om exploratieve scenario's te ontwikkelen en geen predictieve of normatieve scenario's (zie verder). Wij trachtten immers mogelijke toekomst van een stad voorstelbaar maken, niet voorspelbaar. De toekomst

voorstellen is niet hetzelfde als de toekomst voorspellen. Het is een misvatting die vaak voor frustraties zorgt wanneer verkennende scenario-oefeningen bij aanvang onvoldoende worden gekaderd. Al te dikwijls wordt over toekomstonderzoek en het ontwikkelen van toekomstscenario's immers louter gedacht in termen van voorspelbaarheid en inschatting eerder dan voorstelbaarheid en verbeelding. Dit creëert al snel de verwachting dat elk toekomstonderzoek moet leiden tot betrouwbare kennis over de toekomst waarop dan eenduidige beslissingen kunnen worden gebaseerd. Geen wonder dat dit niet zelden leidt tot ontgoocheling. Echter, ook toekomstonderzoekers hebben geen glazen bol.

Meer specifiek wensten we aan de hand van exploratieve scenario's mogelijke toekomstige situaties te verkennen. Dergelijke scenario's hebben met het 'voorspellen van de toekomst' weinig te maken, met het (zich) 'voorstellen van een mogelijke toekomst' des te meer. De Jouvenel vat deze 'mogelijke toekomst' met de term 'futuribles' (1967). We focusten in deze toekomstverkenning op mogelijke, maar onzekere evoluties inzake multiculturaliteit en economie die een grote impact kunnen hebben op de stad en zijn bestuurlijke organisatie¹. Onze methodologie stelde enkele kritische onzekerheden centraal. Dit zijn ontwikkelingen en/of factoren die vermoedelijk een grote impact hebben, maar waarvan de richting hoogst onzeker is. De samenhang en complexiteit van de vele ontwikkelingen kan hierdoor te veel naar de achtergrond verdwijnen. We willen dan ook aangeven dat onze benadering partieel is. Kortom, deze studie had als doel duidelijk te maken hoe de stad er binnen 20 à 30 jaar mogelijks kan uitzien vertrekkend vanuit enkele kritische onzekerheden betreffende multiculturaliteit of (lokale) economie. We opteerden dus niet voor predictieve scenario's die de (vrij nabije) toekomst met behulp van kwantitatieve modellen en extrapolaties min of meer trachten te voorspellen. Onze interesse ging uit naar denkoefeningen die zich richten op de lange termijn (vb. 20 à 30 jaar) en die expliciet onzekerheid, twijfel en zelfs fouten toelaten. Evenmin was het de bedoeling om bij aanvang normatieve scenario's uit te werken waarin gewenste toekomstbeelden centraal staan en via 'backcasting' en/of transitie management vorm kan worden gegeven aan paden en strategieën. Wel kan in een soort natraject steeds een koppeling worden gemaakt tussen de ontwikkelde exploratieve scenario's voor een stad en de normatieve of gewenste scenario's. Hoe de desbetreffende beleids mensen met de inhoudelijke resultaten van deze scenario-oefeningen kunnen omgaan wordt vooral in hoofdstuk 5 behandeld.

1.3. DE MOGELIJKE MEERWAARDE VAN EXPLORATIEVE SCENARIO'S VOOR VLAAMSE STEDEN

Het ontwikkelen van (exploratieve) scenario's moeten in hoofdzaak worden gezien als trajecten en instrumenten die enerzijds aanzetten tot gaandeweg leren en anderzijds betrokken actoren meer alert kunnen maken voor mogelijke toekomstige dynamieken binnen de complexe omgeving. *'[It] is a technique for raising decision makers' awareness of several plausible futures'.*

¹ 'Bestuurlijke organisatie' kan in ons onderzoek breed worden ingevuld, gaande van politieke en ambtelijke structuren tot overheids culturen, van beleidsinstrumenten tot netwerkrelaties, van prioritaire beleids domeinen tot overheidsbudgetten, etc.

(Chermack, van der Merwe, 2003). De samenstelling van de groep actoren die de scenario's ontwikkelen – we noemen deze actoren 'scenariobouwers' – kan verschillen per oefening. Verderop gaan we dan ook in op de meerwaarde en kanttekeningen van zowel een breed participatief proces (vb. met overheidsactoren, vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties, academici, burgers, etc.) als een traject met een beperkt aantal inhoudelijke en technische experts (zie hoofdstuk 5). Bedoeling was en is alvast dat de scenariobouwers worden aangezet tot 'out of the box'-denken, het durven omgaan met onzekerheden en complexiteit, het verruimen van gangbare (beleids)kaders, het samen en ontkokerd verkennen van alternatieve lange termijnontwikkelingen en ook wel het koppelen van een korte termijnaanpak aan lange termijndoelen². Naast het versterken van de netwerking en de groepscohesie, sluit het procesmatig doel sterk aan bij het stimuleren van 'lerende organisaties' (zie bijvoorbeeld Senge, Kleiner et al., 1999). Nadruk komt dan te liggen op het zogenaamde 'hogere orde leren' van de betrokken actoren. Deze vorm van leren, gaat over veranderde inzichten van actoren over probleemdefinities, oplossingen voor deze problemen, hoe deze aangepakt dienen te worden en de mate waarin veranderde inzichten door meerdere actoren gedeeld of geaccepteerd worden (Quist, 2007). Actoren die meerdere toekomstscenario's voor ogen hebben pikken volgens Gosselin en Tindemans (2010) sneller factoren uit de complexe omgeving op en geven ze een betekenis. Dergelijke figuren maken permanent associaties en zijn daardoor veel beter geplaatst om met de toekomst om te gaan. We kunnen verwachten dat een degelijke voorbereiding op wat de toekomst kan brengen aanleiding geeft tot een meer efficiënte inzet van middelen en/of minder fragmentatie (Cairns, Wright et al., 2006). Hoewel het sterk samenhangt met het procesmatige doel, wordt dit laatste vaak het inhoudelijke doel van scenario-oefeningen genoemd.

Bovenstaande beschrijving van de potentiële meerwaarde van exploratieve scenario's maakt meteen ook duidelijk dat een klassieke wetenschappelijke aanpak waarin waarneembare feiten en betrouwbare causale verbanden centraal staan – bijna per definitie – niet van toepassing is op dergelijke oefeningen. Bijgevolg hebben toekomstverkenningen vaak (onterecht) te kampen met scepticisme en discussies over de wetenschappelijke waarde ('It's just science fiction'). Toch groeit hun populariteit in zowel de private als de publieke sector zienderogen. De meerwaarde van toekomstonderzoek heeft echter vooral in de private sector al zichtbare resultaten opgeleverd. Toen de eerste oliecrisis in 1973 onverwacht uitbrak was Shell dankzij haar scenarioaanpak beter voorbereid dan andere oliemaatschappijen (Wack, 1985). Hoewel de meeste oliegianten een discontinuïteit tussen vraag en aanbod van olie toentertijd wel als mogelijk achten, bleek de daadkracht van Shell vlak na de crisis van doorslaggevend belang. Volgens Wack was hun strategische vastberadenheid te wijten aan de ontwikkeling van twee reeksen scenario's tot stand gekomen onder impuls van een aantal werknemers bij Shell (die

² 'Out of the box'-denken is een term die veelvuldig gebruikt wordt zonder dat dit altijd gerechtvaardigd lijkt. Zoals we verderop zullen beargumenteren zijn we er evenwel van overtuigd dat scenario's een middel kunnen zijn om de klassieke manier van denken over 'hoe moeten we handelen' te doorbreken. In essentie komt het er op neer dat scenario's kunnen dienen om het klassieke paradigma dat stelt dat we enkel en alleen kunnen handelen op basis van 'wat kenbaar is' (de ons beschikbare kennis) los te laten en ruimte te maken voor een handelwijze die zich mee laat inspireren door 'wat denkbaar is'.

geïnspireerd waren door militaire scenario-oefeningen). Een eerste set scenario's betrof een reeks mogelijke en intern coherente toekomstbeelden die bedoeld waren om tot een dieper begrip van de onzekerheden van dat moment te komen (i.v.m. productie, ontdekken nieuwe oliebronnen, politiek klimaat, etc.). Een tweede reeks scenario's betrof een systematische analyse van hoe actoren binnen Shell's omgeving (olieproducenten, consumenten, bedrijven) zouden reageren op deze onzekerheden. Elk olieproducerend land had immers haar eigen dynamiek: Iran zou bijvoorbeeld op een totaal andere wijze reageren dan Nigeria. Door de koppeling van 'scenario's voor het begrijpen' ('understanding') met 'scenario's voor het beslissen' ('decision-making') was Shell optimaal voorbereid wat haar in de jaren na de crisis tot één van de marktleiders maakte³. De methodiek die Shell ontwikkelde en hanteerde wordt beschouwd als een standaardmethode om mogelijke toekomsten te verkennen: vanuit enkele kritische onzekerheden ontwikkelden ze meerdere exploratieve scenario's (zie hoofdstuk 2, deel 2.3). Het voor ogen houden van slechts één gewenste toekomst, zorgt er vaak voor dat veranderingen in de omgeving niet altijd voldoende en/of tijdig worden opgemerkt (Gosselin & Tindemans, 2010). Gosselin en Tindemans schuiven onder meer het Fortisverhaal hier als sprekend voorbeeld naar voor: *"Had je in 2007 aan de top van Fortis gevraagd wat hun scenario was in geval van liquiditeitsproblemen, ik vermoed dat ze eens goed gelachen zouden hebben"*.

Hoewel een toekomstverkenning het denken in mogelijkheden of het buiten de lijntjes kleuren kan stimuleren, zorgt dergelijk traject er in wezen niet voor dat dergelijk vooruitdenkend en open perspectief structureel is verankerd in de betrokken organisaties. Dat vergt ons inziens een parallel spoor, dat mogelijks de noodzaak aantoonst van sterk visionair leiderschap, maar uiteraard ook raakpunten kan hebben met de participatieve ontwikkeling van exploratieve scenario's. In het slothoofdstuk komen we daar op terug.

1.4. CASESTUDY'S ROND TWEE BELEIDSRELEVANTE THEMA'S

1.4.1. Casestudy's leveren maatwerk

We opteerden om geen exploratieve scenario's voor dé Vlaamse centrumstad te ontwikkelen, maar wel om maatwerk te leveren in/voor twee centrumsteden: Mechelen en Antwerpen. De toekomstverkenning in Mechelen focuste op multiculturaliteit, in de stad Antwerpen stond (creatieve en innovatieve) economie centraal. In een deel van de Antwerpse scenario's raken beide thema's sterk verweven met elkaar.

³ Shell maakt nog steeds veelvuldig gebruik van toekomstonderzoek. Zo beschrijft Zalik (2010) de link tussen de scenario's die Shell afgelopen jaren ontwikkelde en de invloed van deze verkennende oefeningen op de voorspelling van toekomstige olievoorraden. In de financiële wereld is de speculatie van 'oil futures' van groot belang voor de fluctuatie van de prijzen. Zalik stelt onder meer dat scenario's een cruciale rol hebben gespeeld in de artificiële prijsstijging van olie voor de crash in 2008.

Een casestudy laat toe fenomenen in hun samenhang te bestuderen en rekening te houden met de unieke bestaande situatie (Miles et al., 1984). Een casestudy wordt immers opgevat als *“an empirical inquiry that investigates a contemporary phenomenon within its real-life context; when the boundaries between phenomenon and context are not clearly evident; and in which multiple sources of evidence are used”* (Yin, 1984: 13). In deze gecontextualiseerde kijk op de werkelijkheid gaat het particuliere dan ook primeren op het algemene. In methodologische literatuur wordt doorgaans het onderscheid gemaakt tussen enkelvoudige en meervoudige casestudy's. Een meervoudige casestudy laat niet alleen toe op korte termijn de verschillende stappen in de scenario-ontwikkeling te testen, de betrokkenheid van de verschillende actoren te evalueren, de meerwaarde van exploratieve scenario's voor beleidsmakers in kaart te brengen en te experimenteren met meerdere soorten kennis, maar biedt daarnaast nog de mogelijkheid om parallellen en verschillen te ontdekken tussen soorten scenario's, verschillende inhoudelijke thema's en/of verschillende Vlaamse steden. In de politicologie duidt men deze werkwijze doorgaans aan met 'comparative case method'. Dit is *“the systematic comparison of two or more data points (cases) obtained through use of the case study method”* (Kaarbo et al., 1999: 372). Hierbij is het van belang *“to establish the relationship between the most important variables [...] to minimize variability in other variables that may affect the investigated relationship”* (Kaarbo et al., 1999: 379).

1.4.2. Multiculturaliteit: een ingrijpend, maar delicaat gegeven

Elke dag worden Vlaamse centrumsteden kleurrijker. Verschillende 'culturen' bestuiven er elkaar, maar botsen er ook met elkaar. Meestal zacht, soms wat harder. Meestal onbewust, soms bewust. Rekening houdend met de aanwezige 'diversiteit in de diversiteit' (Vancluysen, Van Craen, Ackaert, 2009), kunnen we aan de hand van enkele opvallende vaststellingen duidelijk maken waarom het erg interessant is om verkennende of exploratieve scenario's te ontwikkelen met betrekking tot de multiculturaliteit in Vlaamse steden. Zo is meer dan de helft van de baby's die in Genk en Antwerpen⁴ worden geboren van allochtone afkomst (Heylen & Philippeht, 2006; Antwerpse Studiedienst Stadsobservatie, 2010). Ook blijkt in Vlaanderen zowat de helft van de allochtone jongeren van Turkse of Noord-Afrikaanse origine het secundair onderwijs te verlaten zonder diploma (Glorieux et al., 2006). We zien (bijgevolg) ook dat het aandeel allochtonen onder alle werkzoekenden relatief hoog is en sterk blijft toenemen in de centrumsteden en dat allochtonen amper doorstoten tot bestuurs- of topfuncties in de stedelijke organisatie (Stadsmonitor, 2008: 120, 236). Dergelijke situatie roept vragen op, niet alleen in het academische milieu, maar ook in de politieke wereld, binnen het verenigingsleven en zeker ook op de hoek van de straat. De discussies over de multiculturele samenleving zijn overigens niet nieuw. Ze zijn nagenoeg steeds aanwezig, maar gaan wel op en neer. Zo steeg het debat na de terroristische aanslagen op de Twin-towers in New York (11 september 2001), na de moord op Pim Fortuyn in Hilversum (6 mei 2002), na de aanslagen op de treinen in en rond het Madrileense Atocha-station (11 maart 2004), na de publicatie van de Deense cartoons over

⁴ Van de Antwerpse twintigers is 46 procent van allochtone origine, van de tieners 48 procent en van de kinderen tot negen jaar liefst 56 procent (Antwerpse Studiedienst Stadsobservatie, 2010).

Mohammed (september 2005), na de moorden op Joe Van Holsbeeck in Brussel-Centraal (12 april 2006) en op Oulematou Niangadou en Luna Drowart in Antwerpen (11 mei 2006), na het hoofddoekenverbod in het Antwerpse Koninklijke Atheneum (september 2009), etc. Ook lokale of bovenlokale verkiezingen zwengelen regelmatig het debat over multiculturaliteit aan, in het bijzonder wanneer extreemrechtse partijen hun radicale standpunten verkondigen. Alleen al de opsomming van deze zogenaamde onvoorziene omstandigheden (i.e. aanslagen en moorden) maken duidelijk dat ‘zekere’ uitspraken over de toekomst van onze multiculturele steden slechts schijn zijn. Toch is het zinvol na te denken over mogelijke (langetermijn)ontwikkelingen inzake multiculturaliteit en over hun mogelijke impact op Vlaamse steden en hun bestuurlijke organisaties.

1.4.3. Een creatief en innovatief economisch klimaat

Europese steden zoals Antwerpen handelen in een competitieve en dynamische mondiale omgeving. En juist door deze globalisering en de herschaling van de politiek-economische ruimte, gaan steden op zoek naar eigenschappen waarmee ze zich van andere steden kunnen onderscheiden. Ietwat paradoxaal komen ze daarbij vaak op hetzelfde uit: creativiteit, innovatie en kennis. Om in een interstedelijke competitie overeind te blijven wordt vaak gewezen op het belang van deze concurrentiefactoren. Creativiteit en kennis zouden dé basis vormen voor nieuwe producten, diensten en processen. Heel wat auteurs (Landry, 2000; Florida, 2002; Hall, 2002; Hospers, 2005; Franke et al., 2005; Musterd et al., 2010) zijn ervan overtuigd dat menselijke creativiteit in de 21ste eeuw de belangrijkste motor voor economische groei is geworden. De fundamentele vraag of verdere (neoliberale economische) groei datgene is wat steden op korte of lange termijn nodig hebben, wordt daarbij niet zelden genegeerd. Steden en hun actoren zoeken meer en meer naar de ideale condities waarin creativiteit en kennis floreren en een (economische) meerwaarde opleveren. Vaak met succes. Steden worden immers beschouwd als de locaties waar kennis, creativiteit en innovatie tot bloei kunnen komen (Hospers, 2005). Een generieke wonderformule blijkt echter onbestaande. Wil men een sterk creatieve en innovatief economisch klimaat in de stad nastreven dan is maatwerk vereist (Musterd et al., 2010; Pratt, 2011). In hoofdstuk 4 gaan we hier verder op in.

Ook in Vlaamse steden is het discours inzake creatieve en innovatieve steden populair. Niet alleen wenst men aantrekkelijk te zijn voor jonge, actieve gezinnen, vaak mikt men ook specifiek op ‘super-creatievelingen’, zoals architecten, ‘designers’, ontwerpers, kunstenaars en ‘cultuurmakers’ en tracht men kennisintensieve bedrijvigheid aan te trekken. Uit de Vlaamse Stadsmonitor 2011 blijkt dat onze Vlaamse steden min of meer centra zijn van kennisintensieve en creatieve activiteiten, toch op z’n minst in Vlaanderen (Bral et al., 2011). Zo bedroeg eind 2009 het aandeel werknemers in kennisintensieve en creatieve sectoren 62,4% ten opzichte van de totale bezoldigde werkgelegenheid in de 13 Vlaamse centrumsteden. In Leuven is het aandeel werknemers in kennisintensieve en creatieve sectoren het hoogst. Andere steden met een hoge ratio zijn Kortrijk, Gent en Brugge. In Antwerpen bedraagt dit cijfer 59,3%. Sint-Niklaas en Oostende zetten de laagste score neer. Elk van de 13 steden heeft een hogere waarde

dan gemiddeld in het Vlaamse Gewest (53,2%). Globaal voor de 13 steden en het Vlaamse Gewest neemt het aandeel werknemers in kennisintensieve en creatieve sectoren steeds meer toe. Dit geldt ook voor de graad van zelfstandige tewerkstelling in deze sectoren. Het aandeel zelfstandigen in kennisintensieve en creatieve sectoren is op 1 januari 2011 het hoogst in Leuven. Het gemiddeld voor de 13 steden is 32,3%. Dat is meer dan in het Vlaamse Gewest (21,1%). De steden Antwerpen en Gent scoren met circa 40% ook hoog. Verder doen Hasselt, Mechelen en Brugge het vrij goed. De overige steden wijken niet veel af van het Vlaamse gemiddelde. De meeste zelfstandigen in kennisintensieve en creatieve sectoren zijn werkzaam in architecten- of ingenieursbureaus, overige wetenschappelijke of technische activiteiten of in de creatieve sector (kunst, amusement).

Hoewel uit cijfers blijkt dat kennisintensieve en creatieve sectoren in Vlaamse grootsteden sterk aanwezig zijn, blijft het onduidelijk hoe deze steden zich positioneren in een mondiale omgeving binnen 20 à 30 jaar. Het ontwikkelen van exploratieve scenario's kan stadsbesturen in staat stellen gewenste ontwikkelingen te bevorderen en ongewenste te voorkomen.

1.5. STRUCTUUR

In dit inleidende hoofdstuk schetsten we kort de brede contouren (doelen en aanpak) van deze SBOV-studie. Hoofdstuk 2 start met een algemene toelichting van het 'scenarioveld'. Er zijn immers verschillende soorten scenario's met elk min of meer eigen doelen en kenmerken. Vervolgens schetsen we de methodologie die doorgaans wordt gebruikt bij het ontwikkelen van exploratieve scenario's. In het derde en vierde hoofdstuk behandelen we respectievelijk het Mechelse en Antwerpse toekomstonderzoek. We lichten telkens eerst summier het inhoudelijke en conceptuele kader toe en staan vervolgens stil bij de caseselectie, de afbakening van het opzet, de methodologische aanpak, de gehanteerde timing, de betrokkenheid van de scenariobouwers, etc. Uiteraard worden ook de uitgewerkte scenario's in deze hoofdstukken weergegeven. We ronden telkens af met enkele reflecties over de toekomstverkenning. Hoofdstuk 5 omvat onze conclusies. We reflecteren zowel over de meerwaarde van de uitgewerkte scenario's als over de gehanteerde methode en het 'post-normale' karakter van dergelijke oefeningen. Daarbij krijgen ook enkele lessen en aanbevelingen voor nieuw toekomstonderzoek een plaats.

HOOFDSTUK 2: TOEKOMSTONDERZOEK EN SCENARIO'S

2.1. AAN POPULARITEIT WINNEND⁵

Omdat onze maatschappij zich kenmerkt door complexiteit, verandering en onzekerheid⁶, hoeft het niet te verwonderen dat toekomstonderzoek aan populariteit wint. Denken we maar aan de vele initiatieven in verschillende landen en steden rond 'urban futures', transitie management, toekomstverkenningen, 'cities in transition' of aan topics binnen EUKN, thema's van internationale academische congressen (vb. EURA/UAA in Chicago en Madrid), titels van wetenschappelijke tijdschriften (vb. Futures; Scenario & Strategy Planning; Foresight), etc.

Hoewel we in vergelijking met de ons omringende landen (in het bijzonder Nederland) lijken achterop te hinken⁷, worden ook in opdracht van of door de Vlaamse publieke sector dergelijke oefeningen steeds vaker opgezet. Relevante Vlaamse voorbeelden situeren zich op het vlak van dierlijke productie en consumptie (DP21, 2003), plattelandsbeleid (project IPO 2004 - 2006), landbouw (Dessein, Nevens, 2006), energiesystemen (Laes, Goorden et al., 2007), duurzaam bouwen en wonen (zie www.duwobo.be), materialenbeheer (Plan C, 2007), duurzame voeding (Paredis, Crivits et al., 2009), lokaal sociaal beleid (Wayenberg, Verschuere, 2009), milieu en natuur (VMM, 2009), etc. Op een meer overkoepelend niveau experimenteerde de Vlaamse Administratie Planning & Statistiek (APS)⁸ in 2004 met ISOA-scenario's (De Smedt, 2005). ISOA staat voor Integrale Scenario's voor de OmgevingsAnalyse. Deze scenario's vloeien voort uit een integratiekader dat zich baseert op drie duurzaamheidsdimensies: de sociaal-culturele, de economische en de natuur- en milieudimensie (Rotmans, 1998).

⁵ Een eerdere versie van dit hoofdstuk is reeds gepubliceerd (zie Block, Goeminne et al., 2010).

⁶ Reeds eind jaren '70 introduceerde Lyotard (1979) de vage term 'postmoderniteit' in de sociale wetenschappen om de stijgende pluraliteit en meerstemmigheid van en binnen onze maatschappij(en) te beschrijven. David Harvey (1989) paste later het kader omtrent postmoderniteit toe op steden en politiek. Beck (1992) wees op de toenemende gevaren van de risicomaatschappij waarin we ons bevinden, terwijl Castells (1996) het had over de opkomst van de netwerksamenleving en nog anderen over een 'overload' aan data in onze 'kennismaatschappij'.

⁷ Voor een interessant overzicht van buitenlandse studies, zie De Smedt (2005).

⁸ Momenteel omgevormd tot 'Studiedienst van de Vlaamse Regering'.

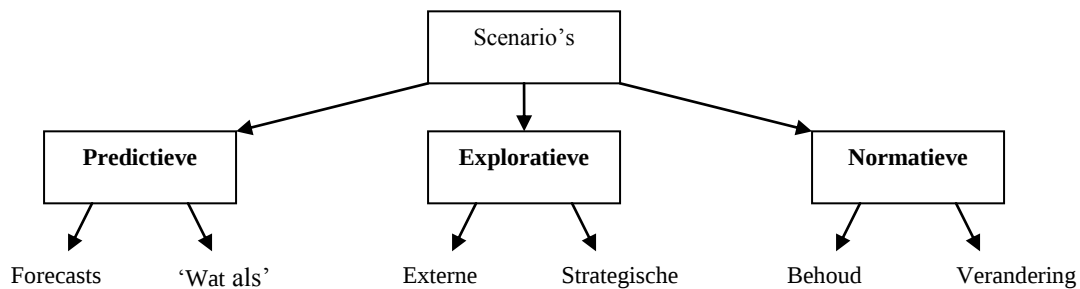
2.2. SOORTEN SCENARIO'S: WAARSCHIJNLIJK, MOGELIJK OF WENSELIJK

2.2.1. Hybride scenario's in de praktijk

Om het containerbegrip 'scenario' verder te ontrafelen kunnen een aantal zogenaamde typologieën opgesteld worden aan de hand van de vragen 'waarom?', 'hoe?' en 'wat?' (Goeminne, Mutombo, 2008). Daar waar een 'hoe-typologie' gebaseerd is op het onderscheiden van verschillende methoden die gebruikt worden om scenario's te ontwikkelen (hoe is het scenario ontwikkeld?) focust een 'wat?-typologie' zich voornamelijk op inhoudelijke issues (wat is het centrale thema dat in het scenario aan bod komt?). De 'why?-typologie' is de meest gehanteerde omdat ze volgens verschillende auteurs teruggrijpt naar een fundamenteel onderscheid tussen verschillende modes van 'denken over de toekomst' (Amara, 1981; Dreborg, 2004; Börjeson et al., 2006): de predictieve, de exploratieve en de normatieve mode (zie onderstaande figuur). Deze drie modes corresponderen immers met drie mogelijke types van vragen die over de toekomst kunnen gesteld worden: 'wat zal er gebeuren?', 'wat kan er gebeuren?', en 'wat moet er gebeuren'?

Wij baseren ons vooral op de specifieke typologie van Börjeson et al. (2006) omdat deze zich richt op zowel de ontwikkelaars als de gebruikers van scenario's. Drie hoofdcategoryen staan centraal (zie onderstaande figuur). In de praktijk lopen bepaalde types echter vaak door elkaar en wordt gewerkt met hybride vormen. Zo beperken de verschillen tussen 'wat als'-scenario's en exploratieve scenario's zich vaak enkel tot tijdsassen of termijnen.

Figuur 1: Typologie scenario's Börjeson et al. (2006: 725)

2.2.2. Predictieve scenario's

Predictieve scenario's trachten te voorspellen wat waarschijnlijk zal gebeuren. Dit type scenario kan worden opgesplitst in 'forecasts' en 'wat als'-scenario's (Börjeson et al., 2006). Waar de eerste focust op gangbare ontwikkelingen, gaat de tweede in op de impact van specifieke gebeurtenissen. Predictieve scenario's baseren zich in veel gevallen op kwantitatieve data, extrapoleren huidige trends in functie van prognoses, maken gebruik van (niet zelden ingewikkelde) causale modellen, richten zich doorgaans op de korte termijn (meestal 10 jaar of minder) en dienen vaak om investeerders, planners en besluitvormers zicht te geven op toekomstige opportuniteiten of problemen. Er wordt dan ook gestreefd naar resultaten die meer

waarschijnlijk dan mogelijk of wenselijk zijn. Meestal zien we één dominant of 'business-as-usual' scenario, vergezeld van één of meer alternatieve scenario's.

Voorbeeld

Indien een Vlaams stadsbestuur wil weten hoe de verkeerssituatie in zijn stadscentrum of in een andere stadswijk er binnen 5 à 10 jaar kan uitzien kan deze gebaat zijn met een 'forecast'-scenario. Huidige, meestal kwantitatieve trends inzake modal split, files, investeringsgraad, etc. worden dan geëxtrapoleerd. Wanneer een stadsbestuur een ingrijpende mobiliteitswijziging plant (vb. uitbreiding van de voetgangerszone, versmalling van een invalsweg, doortrekking van een ringweg, invoering van een nieuw circulatieplan, etc.) kan het dan weer nuttig zijn een 'wat als'-scenario uit te werken om zicht te krijgen op de mogelijke directe gevolgen.

2.2.3. Normatieve scenario's

Normatieve scenario's geven aan hoe lange termijn doelstellingen of gewenste toekomstbeelden kunnen worden bereikt. Hier wordt ideaaltypisch een onderscheid gemaakt tussen enerzijds scenario's die vertrekken vanuit bestaande structuren en anderzijds scenario's die verandering vragen van die structuren. In een behoudscenario wordt bekeken hoe zo efficiënt mogelijk een gewenst doel kan worden bereikt, zonder veel te veranderen aan de huidige structuren. In een transformatiescenario is een trendbreuk nodig om de gewenste situatie te bereiken, onder andere in structuren, sociale praktijken en cultuur. Bij deze scenario's wordt dikwijls de techniek van 'backcasting' toegepast: nadat streefbeelden voor de toekomst zijn opgesteld, wordt als het ware achteruit geredeneerd om paden te definiëren tussen de streefbeelden en de huidige situatie. Dit soort scenario's denkt typisch 25 tot 50 jaar vooruit.

In lijn met normatieve scenario's ligt ook het denken rond transitie. Onder druk van onder andere de economisch-financiële crisis en de dreigende klimaatveranderingen beginnen wetenschappers, overheden, maatschappelijke bewegingen en bedrijven meer en meer de term 'transities' te hanteren om te wijzen op de noodzaak aan diepgaande structureel-economische, socioculturele en institutionele veranderingen in onze samenlevingen om die uitdagingen aan te kunnen (Paredis, 2009: 3). Er wordt dan in de eerste plaats gedacht aan fundamentele veranderingen in de systemen die aan de basis liggen van onze maatschappelijk welvaart, zoals het energie-, het mobiliteits- en het voedselsysteem, het systeem rond wonen en bouwen, het materialensysteem, het gezondheidssysteem. Rotmans, Kemp & Van Asselt (2001: 16-17) omschrijven een transitie als '*a gradual continuous process of change where the structural character of a society (or a complex sub-system of society) transforms [...] A transition also implies a fundamental change of assumptions and the introduction of new practices and rules*'. Transitie veranderen structuren, praktijken en culturele betekenissen die diep verankerd zijn in onze samenleving. Tijdens een transitie verandert een systeem namelijk geleidelijk aan in vele dimensies: de technologie verandert, de dominante actoren, de regels (bijv. wettelijke, economisch-financiële), de instituties, infrastructuur, de marktsituatie, de manier van problemen definiëren en oplossen, denkpatronen, het gedrag en de praktijken van mensen, de culturele betekenissen

verbonden aan een systeem. Het behoeft weinig betoog dat dergelijke verandering een complex gegeven is waarin tal van factoren (op vaak grillige wijze) elkaar beïnvloeden.

Wetenschappers begaan met transitie management hechten nogal wat belang aan normatieve, gewenste toekomstscenario's. De belangrijkste doelstelling van transitiebeleid is immers om grote maatschappelijke systemen (zoals het energie-, mobiliteits- en voedselsysteem) versneld te oriënteren naar duurzaamheid. Toekomstvisies en streefbeelden – die dikwijls opgesteld worden in een coöperatief proces tussen veranderingsgezinde actoren (uit bedrijfsleven, overheid, wetenschap, middenveld) – spelen hierin op verschillende manieren een rol. Ze dragen bij om de huidige problemen in een ander licht te zien en nieuwe oplossingsmogelijkheden aan te dragen. Ze helpen zo bestaande denk- en handelingskaders te vernieuwen. Wanneer een coöperatieve scenario-oefening leidt tot gedeelde toekomstbeelden, dan vereenvoudigt dat ook de afstemming van agenda's en strategieën tussen actoren. De streefbeelden kunnen als een oriënterend kader op lange termijn gaan functioneren om maatregelen en acties op kortere termijn op af te stellen.

Voorbeelden

Als een Vlaamse stad binnen 20 jaar een kindvriendelijke stad wil zijn, dan kan in overleg met alle stakeholders een gewenst toekomstbeeld worden ontwikkeld (vb. met aspecten rond veiligheid, speelweefsel, onderwijs, groen, huisvesting, etc.) en kan vervolgens een stappenplan met initiatieven en maatregelen worden opgemaakt. Zo'n visie is voorstelbaar zonder dat er fundamentele wijzigingen aan de bestaande structuren bediscussieerd moeten worden.

Als een Vlaamse stad veel verder wil gaan en bijvoorbeeld klimaatneutraal wil worden, dan zal ze onder andere moeten inzetten op een grondige verandering van het mobiliteitssysteem in de stad. Om dat te realiseren, is er op een breed terrein nood aan trendbreuken: toepassing van nieuwe technologieën, aanpassing van infrastructuur, aangepaste regelgeving, nieuwe patronen om over problemen en oplossingen te denken, een andere manier van werken in en tussen instituties, verandering in de culturele betekenis die gehecht wordt aan verschillende vervoersvormen, aanpassing van gedrag en praktijken van bedrijven en individuele burgers, enzovoort. Op basis van een gewenst toekomstbeeld kunnen met behulp van backcasting verschillende paden van verandering worden uitgetekend. Hier kan het nuttig zijn een beroep te doen op kennis van transitietheorieën en transitie management. Overigens bestaan op Vlaams vlak sinds enkele jaren transitieprocessen rond duurzaam wonen en bouwen (project DuWoBo) en rond duurzaam materialenbeheer (project Plan C).

Op een ander niveau, namelijk dat van de burgerinitiatieven, bestaat er zoiets als 'transition towns', waar maatschappelijk geëngageerde burgers en organisaties proberen op lokaal vlak sociaal-ecologische veranderingen in gang te steken. De 'Transition Towns' beweging is ontstaan onder impuls van Rob Hopkins, een leraar permacultuur die in het Ierse Kinsdale samen met een groep studenten het 'Energy Descent Plan' uitwerkte, een planningsproces voor de lokale gemeenschap om stap voor stap te evolueren naar een toekomst met minder oliegebruik (Hopkins, 2009). Van hieruit

groeide het ‘transitieconcept’ voor steden. Een eerste, vrij radicale toepassing vinden we in het Britse Totnes⁹. Een essentieel geachte stap bij transitiesteden is de formulering van visionaire toekomstbeelden (‘visioning’), waarbij een positief en aansprekend beeld van een overvloedige toekomst wordt benadrukt. Het formuleren van positieve toekomstbeelden – bijvoorbeeld in de vorm van een fictief krantenartikel van de toekomst – wordt gezien als een krachtige nieuwe benadering om sociale dynamiek op gang te brengen.

2.2.4. Exploratieve scenario’s

Eenvoudig gesteld trachten exploratieve scenario’s in kaart te brengen wat mogelijk kan gebeuren op langere termijn. Deze scenario’s worden ook wel ‘foresights’ genoemd. Er wordt geredeneerd vanuit het heden, en dus niet vanuit een gewenst toekomstbeeld zoals bij normatieve scenario’s. Het verschil met predictieve scenario’s is dat huidige trends niet geëxtrapoleerd worden, maar dat verschillende hypotheses ontwikkeld worden over hoe de toekomst zich zou kunnen ontwikkelen en de risico’s en kansen die daarmee gepaard gaan (Ogilvy, Schwartz, 2004). Ook hier zijn er volgens Börjeson et al. (2006) twee vormen. Enerzijds externe scenario’s die focussen op de impact van externe factoren (i.e. niet te controleren door betrokken actoren) en anderzijds strategische scenario’s die de mogelijke gevolgen beschrijven van eigen ‘strategische’ beslissingen rekening houdend met externe factoren. Omwille van het onzekere karakter en omdat meerdere ontwikkelingen mogelijk zijn, worden hier vaak sets van scenario’s uitgewerkt, veelal gebaseerd op enkele kritische onzekerheden (zie verder). Dergelijke scenario’s baseren zich grotendeels op kwalitatieve data en kunnen een tijdshorizon hebben van twintig, dertig, vijftig of zelfs honderd jaar. Het opmaakproces heeft meestal een experimenteel karakter.

Voorbeeld

Indien een Vlaamse stad wil weten welke impact bepaalde evoluties kunnen hebben op lange termijn (vb. 30 jaar) op de stad en/of op onderdelen van de stedelijke organisatie, kan het nuttig zijn een traject op te zetten met behulp van exploratieve scenario’s. Dergelijk onderzoek kan gebeuren rond onder meer multiculturaliteit (vb. impact van migratiestromen, scholings- en werkgelegenheidsgraad, radicalisering, percepties van/over vreemden, etc.), economie (vb. impact van globalisering, verdeling sectoren, werkgelegenheid, innovatieve bedrijven, etc.), wonen (vb. impact van prijsevoluties op de woningmarkt, de woonkwaliteit, de sociale huisvesting, etc.), energievoorziening (vb. impact van verbruik, eigenaarschap, groene energie, etc.) en technologische ontwikkelingen (vb. impact van internet, automatisering, communicatie, etc.).

In het vervolg van dit boek behandelen we de meerwaarde, vereisten, methoden, etc. inzake exploratieve scenario’s. Wanneer we het begrip ‘scenario’ hanteren bedoelen we dan ook een ‘exploratief scenario’.

⁹ Ook Vlaamse steden tonen meer en meer interesse in het concept ‘transitiestad’: zie <http://www.transitie.be/r/home>.

2.3. STANDAARDMETHODE VOOR EXPLORATIEVE SCENARIO'S

Het type scenario dat wordt uitgewerkt bepaalt idealiter de technieken die kunnen worden toegepast bij het verzamelen en bundelen van data. In de praktijk kan echter een mix van technieken en veeleer een contingente aanpak worden vastgesteld (Börjeson et al, 2006: 730-735; Goeminne & Mutombo, 2008: 9-10). Wij hanteerden in dit project (op kritische wijze) een klassieke methode om tot exploratieve scenario's te komen. Deze aanpak is te herleiden tot een viertal stappen (vb. Schwartz, 1991; Walker et al, 2003; Fernández Güell, 2009; TNO, 2008):

- (1) Relevante kenmerken en trends trachten in kaart te brengen
- (2) Kritische onzekerheden bepalen
- (3) Scenario's ontwikkelen rond kritische onzekerheden
- (4) Mogelijke implicaties oplijsten per scenario

Het werken met exploratieve scenario's en in het bijzonder deze standaardaanpak in 4 stappen roepen tal van vragen op. In dit onderdeel overlopen we sec elke stap, in hoofdstuk 5 reflecteren we over enkele kritische punten.

2.3.1. Stap 1: naar drijvende factoren

Via datascreening, workshops en delphi-methoden¹⁰ worden relevante en mogelijke toekomstige ontwikkelingen en/of drijvende factoren ('driving forces') geïdentificeerd, geïnventariseerd en geclusterd per geselecteerde topic. Cruciaal is dat in deze zoektocht naar belangrijke factoren meerdere soorten kennis worden geïntegreerd. Vaak wordt hier als basis het acroniem DESTEP (of een variant daarvan: STEEP, STEP, PESTEL,...) gebruikt. Demografische, Economische, Sociale, Technologische, Ecologische en Politieke aspecten of factoren worden dan systematisch overlopen en factoren die een bepalende impact zouden kunnen hebben lijst men op.

Voorbeelden van demografische factoren

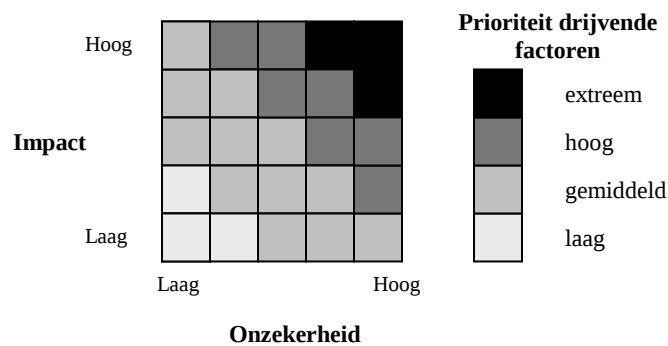
- leeftijdsopbouw – leeftijdspiramide;
- vergrijzing – vergroening;
- emigratie – immigratie;
- concentraties – dichtheid;
- gezinsgrootte;
- etc.

¹⁰ Voortbouwend op het orakel van Delphi zijn dit methoden waarbij (apart) meningen van een groot aantal experts of stakeholders wordt gevraagd over een onderwerp waarover geen consensus bestaat. Door de antwoorden telkens naar iedereen terug te koppelen wordt in een aantal rondes geprobeerd tot consensus te komen.

2.3.2. Stap 2: naar kritische onzekerheden

Vervolgens wordt door de scenariobouwers op participatieve of intersubjectieve wijze een inschatting gemaakt van enerzijds de (on)zekerheid van het plaatsvinden van deze ontwikkelingen en driving forces en anderzijds de eventuele impact hiervan op het geselecteerde systeem (vb. de bestuurlijke organisatie van de stad, het gedrag van de bevolking of een beleidsthematiek). Concreet kunnen een selectie van betrokken respondenten bijvoorbeeld via een enquête aangeven op 5- of 10-punten schalen hoe (on)zeker evoluties of gebeurtenissen zijn en hoe hoog hun impact mogelijk zal zijn. Uit de resultaten hiervan kan een 'onzekerheid-impactmatrix' worden ontwikkeld waaruit blijkt welke factoren interessant zijn om scenario's te onderscheiden (zie figuur 2). Factoren met een hoge impact en hoge onzekerheid worden 'kritische onzekerheden' genoemd.

Figuur 2: Onzekerheid-impactmatrix

Fictief voorbeeld betreffende de stedelijke milieudruk in 2030 – Mogelijke resultaten

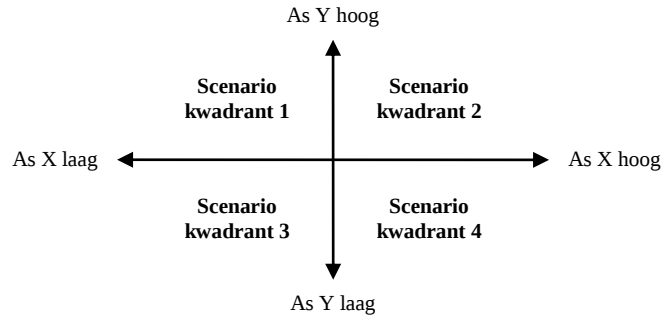
- bevolkingsgroei: veeleer lage onzekerheid, hoge impact;
- inschatting vergrijzing: veeleer lage onzekerheid, veeleer hoge impact;
- werkloosheid: noch zeker, noch onzeker, veeleer lage impact;
- technologische ontwikkeling: veeleer hoge onzekerheid, veeleer hoge impact;
- klimaatverandering: veeleer hoge onzekerheid, hoge impact;
- milieubewustzijn inwoners: noch zeker, noch onzeker, hoge impact;
- etc.

2.3.3. Stap 3: naar uitgewerkte scenario's

Eens de onzekerheids-impactmatrix is afgerond, kunnen scenariobouwers rond de meest kritische onzekerheden scenario's uitwerken. Doorgaans zullen scenariobouwers twee kritische onzekerheden selecteren (vaak een set van geclusterde factoren) en deze plaatsen op een horizontale en verticale as (Ringland, 2002; van der Heijden, 1996; Gosselin et al., 2010). Deze assenmatrix of dit coördinatensysteem is weergegeven in figuur 3. Factoren met een hoge impact, maar lage onzekerheid komen dan normaliter in elk scenario aan bod. Net als in stap 1

en 2 zijn ook hier brainstorming in workshops en/of de delphi-methode de meest gebruikte technieken.

Figuur 3: assen en scenario's per kwadrant

In samenwerking met betrokken actoren kunnen nu (eventueel per kwadrant, zie figuur 3) de scenario's worden opgetekend. Net als in stap 1 en 2 zijn ook hier brainstorming in workshops en/of de delphi-methode de meest gebruikte technieken.

Enkele voorbeelden van gebruikte assenstelsels

- *Scenario-oefening rond economische positie van de Spaanse stad Burgos (Fernández Güell, 2009):*
 Horizontale as: conservatieve versus innovatieve lokale actoren
 Verticale as: sterke versus zwakke socio-economische context
- *Vlaams toekomstonderzoek rond lokaal sociaal beleid (Wayenberg et al., 2009):*
 Horizontale as: afnemende (zorgbeleid) versus toenemende individualisering (kansenbeleid)
 Verticale as: sterke versus zwakke rol van (lokale) overheid
- *SCENE-project Nederland (i.e. ruimtelijke SCENARIO's voor NEDerland – Van 't Klooster et al., 2006):*
 Horizontale as: laag versus hoog milieubewustzijn
 Verticale as: hoge versus lage economische groei

Doorgaans worden scenario's uitgewerkt in een verhaal en past bij elk scenario een kenmerkende naam. *'Fleshing out [is] elaborating the basic scenario logics into full-fledged scenarios. This is often done in the form of narratives that present a plausible sequence of events'* (Ogilvy et al., 2004). Rasmussen (2005) maakt hier een onderscheid tussen 'storylines' (i.e. het geraamte of ruggengraat van een verhaal) en 'plotlines' (i.e. 'vlees' zoals personen en gebeurtenissen). Scenario's met sterke storylines hebben meestal een sterk wetenschappelijk karakter. We zien dan een onopgesmukte en directe opsomming van reeksen verbanden die tegemoetkomen aan de logica van het scenario. Bij scenario's met sterke plotlines overheerst de creativiteit en verbeeldingskracht. Scenariobouwers maken best bij aanvang afspraken over het gewenste evenwicht tussen story- en plotlines.

Een mooi voorbeeld van hoe storylines en plotlines kunnen worden gecombineerd vinden we terug in de DP 21 scenario's over dierlijke productie en consumptie (DP21, 2003). Op basis van de door de stakeholders geselecteerde kritische onzekerheden 'vrije wereldhandel versus isolationisme' en 'economisch opportunisme van distributie versus strategische samenwerking

van distributie' werden drie scenario's uitgewerkt en weerhouden. Vervolgens werd het materiaal van de workshops vertaald naar drie uitgewerkte verhalen die een hogere toegankelijkheid naar een breder publiek beogen. Eén van de drie scenario's kreeg de naam 'de koers' en beschrijft het samengaan van een volledige liberalisering van de landbouw met een hoog economisch opportunisme.

Voorbeeld: Het onderliggende 'geraamte' van het scenario 'de koers' (DP21, 2003)

- Verdere afbouw van handelsbelemmeringen wereldwijd, volledige vrijhandel;
- Nieuwe EU-landen komen als sterk concurrerende medespelers op de markt;
- Lage, stagnerende conjunctuur: lage koopkracht waardoor de 'kritische' consument die wel kwaliteit wenst die niet kan of wil betalen;
- Het (Vlaamse) mestbeleid wordt rigoureus doorgevoerd;
- De distributiesector streeft naar grote omzetten met kleine winstmarges, net zoals de andere actoren in de voedselketen, die elk individueel en opportunistisch gaan voor maximale winst.

In een volgende stap werd dit raamwerk vertaald naar een verhaal dat gaat over een moeder die haar zoon in een mail verteld over hoe zij de traditionele boerenstiel (familiale landbouw) gaandeweg heeft zien plaatsmaken voor een volledig geïntensifieerde landbouw.

2.3.4. Stap 4: implicaties per scenario (in de praktijk vaak samenvallend met stap 3)

Vervolgens brengen scenariobouwers op participatieve wijze de mogelijke implicaties per scenario in kaart. Er worden geen keuzes gemaakt, maar elk scenario wordt indien zinvol gelijkwaardig behandeld. Elke kwadrant is immers mogelijk. De SWOT-analyse kan hier een goede basis opleveren: uit de sterkten en zwakten van de organisatie in elk scenario en de opportuniteiten en bedreigingen die momenteel bestaan in de transactionele omgeving van de organisatie worden de implicaties (en mogelijks ook al de opties) duidelijker (Gosselin et al., 2010). Hoe deze toekomstverkenning te verweven met het strategische beleid komt in hoofdstuk 5 aan bod.

HOOFDSTUK 3: OVER DE MULTICULTURALITEIT IN MECHELEN IN 2035

3.1. EEN INLEIDING DOOR SCHEPEN ALI SALMI

Mechelen is een boeiende stad, een stad in beweging. Dit danken we onder meer aan onze grote diversiteit aan inwoners. De stad wil met haar diversiteitsbeleid al deze inwoners gelijke kansen geven en wil dat iedereen op een gelijkwaardige manier wordt behandeld. Samenleven in Diversiteit is dan ook één van de prioriteiten van het Mechelse stadsbestuur. Samenleven in diversiteit beschouwen we als een verrijking, maar het is ook een uitdaging en een opdracht om het te doen lukken.

De stad Mechelen ziet de verscheidenheid onder haar inwoners dus als een kans en wil dat uitdragen naar alle Mechelaars. We willen onze inwoners sensibiliseren om open te staan voor deze verscheidenheid. Daarom voeren we in Mechelen een beleid dat er op gericht is om de verschillende gemeenschappen in contact te brengen met elkaar en elkaar alzo beter leren kennen. Op deze manier willen we de vooroordelen bestrijden die nog steeds bestaan.

Het diversiteitsbeleid is een echt beleidsinstrument om het samenleven in Mechelen te bevorderen en te stimuleren. Met een open vizier willen we in Mechelen de samenlevingsproblemen aanpakken en in samenwerking met alle partners zoeken naar een oplossing. Sleutelwoorden hiervoor zijn 'praten en wederzijds respect'.

Het was dan ook een evidentie dat we onze medewerking verleenden aan dit onderzoek. Het was niet altijd even makkelijk om je los te maken van de politieke realiteit en het toekomstbeeld dat je zelf voor ogen hebt. Eenmaal daarin geslaagd was het een verrijkende ervaring om, zonder dogma's, na te denken over mogelijke toekomstige ontwikkelingen op vlak van diversiteit in Mechelen.

Het resultaat mag er zeker zijn en het zal ons helpen bij ons beleid, in het bijzonder bij het uittekenen van het toekomstig diversiteitsbeleid in Mechelen. De inzichten die we verworven hebben in dit onderzoek zullen hier zeker toe bijdragen. Het is altijd beter om met zoveel mogelijk zaken rekening te kunnen houden, zodat het beoogde doel realistischer kan benaderd worden.

Ik wil dan ook de Universiteit Gent en in het bijzonder dhr. Thomas Block danken voor het geleverde werk en kijk er naar uit om in de toekomst nog verder samen te werken.

Ali Salmi
Schepen voor Diversiteit

3.2. CONCEPTUEEL KADER

Om onnodige misverstanden te vermijden achten wij het zinvol om (onze invulling van) het begrip ‘multiculturaliteit’, zijn oorsprong en relevante afgeleiden kort te duiden.

3.2.1. Basisconcept: cultuur

Cultuur is afgeleid van het Latijnse ‘colere’. Hiermee werd het bewerken van de bodem bedoeld, het actief ingrijpen op de natuur. Hoewel onder sociologen en antropologen verschillende definities van cultuur circuleren¹¹, heeft dit concept momenteel een ruimere betekenis¹². Volgens de meeste antropologen kan nagenoeg alles om ons heen als cultuur worden beschouwd: culinaire gewoonten, taal, muzikale voorkeur, communicatiewijze, omgangsvormen, kledij, religie, architectuur, eigendomsrelaties, etc. Volgens Clifford Geertz (1973: 89) is cultuur “*a system of inherited conceptions expressed in symbolic forms by means of which people communicate, perpetuate, and develop their knowledge about and attitudes toward life*” (1973:89)”. Dit betekent dat cultuur een sociaal karakter krijgt via communicatie. Het krijgt vorm zowel door gedeelde interpretaties van een wereld als door de handelingen en voorwerpen waarin die interpretaties tot uitdrukking komen. Hoewel een onderscheid kan worden gemaakt tussen enerzijds ‘sociale cultuur’ dat talige en niet-talige communicaties omvat en anderzijds culturele artefacten die samenvallen met fysieke objecten zoals kledij, gebouwen, boeken, kunstwerken, etc., is de grens tussen beide in wezen erg dun (Laermans, 2003: 211-212). In de sociologie staat wel veeleer het immateriële karakter van cultuur centraal. Zo omschrijven Van Doorn & Lammers (1976) de belangrijkste componenten van cultuur als ‘opvattingen’. Waarden zijn dan opvattingen over (on)juistheid, normen zijn opvattingen over wat (be)hoort, verwachtingen zijn opvattingen over wat zal gebeuren en doeleinden zijn opvattingen over wat wenselijk is. Hierop voortbouwend definiëren Vranken & Hendrickx, (1997: 189) ‘cultuur’ als “(1) *het min of meer samenhangende geheel van [voornoemde] opvattingen* (2) *dat door samenlevingsverbanden wordt gedragen*, (3) *dat zorgt voor specificatie en verduurzaming van het sociaal gedrag, dat is voor het bestendigen van het samenlevingsgedrag* en (4) *dat door de leden van groepen wordt doorgegeven en aangeleerd via socialisatie*”. Een cultuurpatroon bestaat bijgevolg uit een combinatie van waarden, normen, doeleinden en verwachtingen die gangbaar zijn binnen een gemeenschap van mensen.

Cultuur is dus niet hetzelfde als ‘etnische identiteit’. Zo wordt de etnische of culturele identiteit grotendeels bepaald door enkele centrale kenmerken uit de eigen cultuur, maar valt deze er niet mee samen. Bij Vlamingen kan bijvoorbeeld taal sterk doorwegen, bij Marokkanen veeleer hun religie. Roosens (1998: 188) stelt dat minderheidsgroepen bij het vinden en opbouwen van hun identiteit niet enkel een beroep doen op grenzen en verschillen met andere groepen, maar ook teruggrijpen naar hun (territoriale) oorsprong. Zo behoudt de eerste generatie migranten vaak

¹¹ Voor een klassiek overzicht zie Kroeber & Kluckhohn (1952).

¹² In de dagelijkse omgangstaal verengt men cultuur vaak tot Cultuur met zijn verfijnde artistieke creaties (vb. muziek, literatuur, theater, etc.). Deze invulling hanteren we dus niet.

sterk het familienetwerk en de lokale gemeenschap in het land van oorsprong als etnisch referentiepunt¹³. Dergelijk mechanisme zouden we ook min of meer terugvinden wanneer de verschillen tussen de ‘culturen’ van minderheidsgroepen en andere groepen (stilaan) beperkt zijn. Op basis van enkele algemene kenmerken kunnen we in een maatschappij dan ook doorgaans een dominante cultuur onderscheiden, met daarnaast vaak meerdere subculturen en eventueel zelfs contra- of tegenculturen. Een subcultuur deelt cruciale dominante patronen, maar heeft tevens enkele specifieke kenmerken die bijvoorbeeld kunnen worden gerelateerd aan een etnische gemeenschap (vb. Turken), een sociale klasse (vb. arbeiders), een leeftijdsgroep (vb. studenten), een religie (vb. moslims), etc. Een tegencultuur zet zich dan weer bewust af tegen de dominante waarden en normen (vb. krakers). Culturen kunnen elkaar dus ook overlappen: zo delen veel Fransen en Duitsers elementen uit de ‘Europese cultuur’ (vb. religie, kledij, technieken, etc.), maar verschilt onder meer hun taal. Zonder hier uitgebreid op in te gaan, moeten we ook meegeven dat culturen (kunnen) evolueren. De Japanse cultuur van voor de industrialisering en die van erna vertoont grote verschillen (vb. parlementaire democratie en overname van Westerse technologieën). Hetzelfde geldt overigens voor de Europese, Arabische of Chinese cultuur.

3.2.2. Afgeleiden met ‘multi’ en ‘inter’

Multiculturaliteit is – zoals reeds gesteld – niet hetzelfde als multiculturalisme (Westin, 1998; Barry, 2001; Guadeloupe et al., 2007). Multiculturalisme slaat veeleer op een politiek-maatschappelijke ideologie, terwijl multiculturaliteit verwijst naar *“the fact of cultural diversity, with many groups defining themselves separately from the nation state”* (Barry, 2001: 22). Met andere woorden, waar multiculturaliteit quasi samenvalt met de multiculturele conditie, wordt multiculturalisme veeleer gerelateerd aan normatieve standpunten. Interculturaliteit hangt daar min of meer tussen en sluit nauw aan bij het begrip ‘culturele diversiteit’. Interculturalisten gaan ervan uit dat verschillende culturen naast elkaar kunnen bestaan, elkaar wederzijds zullen beïnvloeden, zonder echter geheel te verdwijnen. Onze samenleving – op z’n minst op wereldschaal – kenmerkt zich alvast door multiculturaliteit. Diverse talen, omgangsvormen, religies, kledingdrachten, kunststijlen, etc. zijn er immers in omloop.

Meer dan multiculturaliteit is multiculturalisme een gecontesteerd begrip dat met verschillende betekenissen en bovendien zeer vaak wordt gebruikt in publieke discussies. Barry (2001: 22) omschrijft multiculturalisme als *“an ideology, a project, about the acceptance of diversity and group rights”*. Zowel over de verschillende (politieke) ideologieën (vb. Scheffer, 2007) als over de manier waarop het debat moet worden gevoerd tussen de verschillende standpunten bestaat heel wat literatuur (vb. Maly, 2009; Zemni, 2009). Scholten (2007) stelt dat in de literatuur meerdere ‘frames’ aanwezig zijn om het integratievraagstuk te bestuderen. Met frames worden normatieve kaders bedoeld (i.c. opvattingen en waarderingen) die als basis dienen voor het

¹³ Roosens (1998) duidt dit met het principe van ‘primordiale autochtonie’.

selecteren, organiseren, interpreteren en begrijpen van een complexe realiteit (Rein & Schön, 1993). Scholten onderscheidt vijf frames (2007: 294-295):

1. het multiculturalistisch frame focust op de sociaal-culturele emancipatie van etnische of culturele minderheden binnen een multiculturele samenleving.
2. het assimilationistisch frame behelst de sociaal-culturele aanpassing van migranten in het perspectief van behoud van de identiteit en cohesie in de natiestaat.
3. het universalistisch frame heeft een meer sociaal-economische kijk op integratie. Hierbij ligt de nadruk op participatie van individuele migranten als burgers in maatschappelijke instituties.
4. het differentialistisch frame benadrukt culturele en structurele verschillen tussen groepen en kent een meer gedifferentieerd perspectief op de samenleving.
5. het trans- en postnationalistisch frame stelt de grensoverschrijdende aspecten van burgerschap van migranten en de beperkende invloed hiervan op de rol van de natiestaat, centraal.

De meeste (beleids)discussies over multiculturalisme verlopen moeizaam omdat verschillende frames worden gebruikt. Verwachtingen verschillen danig. Beleid kan dan vanuit het ene frame gezien mislukt zijn, terwijl andere actoren vanuit hun frame het beleid als succesvol beschouwen. Scholten (2007: 298) stelde vast dat doorheen de tijd verschillende frames overheersten binnen het Nederlandse beleid, van differentialistisch in de jaren '70 over multiculturalistisch en universalistisch naar assimilationistisch begin deze eeuw.

3.2.3. Wat met normativiteit?

Hoewel we in Vlaanderen en in Vlaamse steden vaak worden geconfronteerd met discussies en problemen inzake het multicultureel samenleven¹⁴, komt dit thema nauwelijks aan bod in analyses over de toekomst van onze samenleving. Ook in dit Mechelse toekomstonderzoek doen we echter geen uitspraken over de 'multiculturele samenleving' als ideaalmodel. Normatieve standpunten trachten we zo veel als mogelijk te vermijden. Vraag blijft wel hoe en in welke mate dit mogelijk is. Zoals reeds aangegeven bepalen de vooronderstellingen, wereldbeelden en 'frames' (zie boven: Scholten, 2007) van zowel de betrokken (Mechelse) scenariobouwers als de betrokken onderzoekers onvermijdelijk en op z'n minst impliciet tal van keuzes die in de loop van een scenario-oefening worden gemaakt (vb. bij de selectie van de kritische onzekerheden of bij het inschatten van de impact ervan op de stad Mechelen en zijn organisatie). In die zin kan de samenstelling van de groep scenariobouwers sterk zijn stempel drukken op de concrete uitwerking van de exploratieve scenario's. Het is alvast onze betrachting om in deze studie 'multiculturaliteit' centraal te stellen en expliciete normatieve elementen op de achtergrond te houden. We volgen dus noch zogenaamde tegenstanders van de multiculturele samenleving die enkel wijzen op toenemende onveiligheidsgevoelens, groeiende kloven tussen wij-zij, verregaande verpaupering en gettovorming, 'vuil' geldgewin van bepaalde groepen, etc., noch voorstanders die louter focussen op de voordelen die ontstaan uit een culturele smeltkroes. Dit project zal rechtstreeks ook geen pasklare en eenduidige antwoorden genereren met betrekking

¹⁴ De 'verrijking' die ook met multiculturaliteit gepaard gaat komt doorgaans minder prominent in beeld.

tot de bestaande problemen die voortvloeien uit de multiculturaliteit van onze steden. Los van het feit dat dergelijke antwoorden niet voor het grijpen liggen, focussen wij op het in kaart brengen van mogelijke trends en ontwikkelingen en het duiden van de potentiële impact ervan op de stad en zijn bestuurlijke organisatie. Bedoeling is betrokken scenariobouwers vertrouwd te maken met mogelijke toekomsten inzake multiculturaliteit in hun stad zodat ze meer alert en tijdig kunnen reageren op (veeleer onverwachte) ontwikkelingen uit de complexe omgeving (zie hoofdstuk 1, deel 1.4).

3.3. ONDERZOEKSKADER

Na een korte voorbereiding eind 2009 werd in de loop van 2010 een toekomstonderzoek rond multiculturaliteit uitgevoerd in de stad Mechelen. Centraal in deze studie stonden meerdere workshops waarin gaandeweg scenario's werden uitgewerkt op basis van de belangrijkste kritische onzekerheden. De standaardmethode beschreven in hoofdstuk 2 diende als leidraad. In dit derde hoofdstuk lichten we onze methodologische aanpak concreet toe, lijsten we tussentijdse resultaten op en tonen we de uitgewerkt scenario's. Meer algemene reflecties over het proces, de eindproducten en over de (potentiële) meerwaarde van dit toekomstonderzoek worden in het slothoofdstuk opgenomen.

3.3.1. Waarom de stad Mechelen?

Op basis van een beperkt aantal selectiecriteria werd de stad Mechelen gekozen om een casestudy uit te voeren rond multiculturaliteit. We opteerden bewust om te starten in een Vlaamse centrumstad, maar niet in de grootsteden Antwerpen en Gent. Bovendien vermeden we extremen voor wat betreft het aandeel inwoners van vreemde origine (vb. Genk versus Roeselare). Op basis van ervaringen in het verleden schatte het onderzoeksteam (promotoren en onderzoeker) de politieke en ambtelijke capaciteit van Mechelen ook hoog in om met dergelijke exploratieve scenario-oefening voor het eerst aan de slag te gaan.

Omdat het belangrijk is scenariobouwers en -gebruikers te hebben die een positieve houding hebben tegenover toekomstonderzoek, het nut ervan, gemotiveerd zijn om in een ietwat onzeker traject te stappen en die de moed hebben om met dergelijk delicaat thema aan de slag te gaan, werd na voorbereidend studiewerk in september 2009 contact opgenomen met de Mechelse schepen Ali Salmi, bevoegd voor welzijn, preventie, diversiteit, emancipatie, ontwikkelingssamenwerking, gelijke kansen en contacten met OCMW. Toen duidelijk werd dat we op dezelfde golflengte zaten werden ter voorbereiding van de scenario-oefening ook afspraken gemaakt met Dave Van Oosterwyck, stafmedewerker Diversiteit van de stad Mechelen. Meteen lag het kernteam van deze Mechelse studie vast. Tevens lichtten we ons onderzoek mondeling toe aan burgemeester Bart Somers. Na zijn fiat konden we aan de concrete uitwerking beginnen.

3.3.2. Enkele relevante kenmerken van Mechelen

Mechelen is een stad gelegen in het zuiden van de provincie Antwerpen, min of meer halfweg de stad Antwerpen en de stad Brussel. Midden 2010 waren er volgens de stedelijke bevolkingsdienst 81.649 inwoners in Mechelen waarvan 74.064 Belgen en 7.585 niet-Belgen. De stad telt volgens deze gegevens ook meer dan 100 verschillende nationaliteiten. De grootste gemeenschappen worden gevormd door:

- Afrikanen, vooral Marokkanen;
- Assyriërs en andere groepen uit het Midden-Oosten;
- Oost-Europeanen.

Volgens een studie van Hertogen (2010) zou in Mechelen ongeveer 27% van de inwoners van vreemde origine zijn. Tegen 2020 zal dat aandeel normaliter oplopen tot ongeveer 41%. Om tot deze schattingen te komen bracht Hertogen in samenwerking met het Centrum voor Sociologisch Onderzoek van de KU Leuven verschillende cijfers samen¹⁵. In vergelijking met Brussel (momenteel bijna 70%), Antwerpen (momenteel bijna 40%) en Genk (momenteel 37,5%) ligt het aandeel inwoners van vreemde afkomst dus duidelijk een stuk lager in Mechelen. Het Mechelse cijfer zit veeleer op hetzelfde niveau van Leuven (26%) en Gent (25%) (De Standaard, 2010). Wel is in geen enkele Vlaamse stad het aandeel Marokkanen (16%) zo groot als in Mechelen.

3.3.3. Afbakening scenario-oefening en beoogd stappenplan

De kernvraag in deze pilootstudie betrof: ‘wat is de potentiële impact van mogelijke evoluties inzake multiculturaliteit op de stad Mechelen en op zijn bestuurlijke organisatie in 2035?’ We hadden dus als doel voorstellingen te maken van mogelijke toekomsten van Mechelen rekening houdend met zijn unieke huidige situatie (i.e. een aanzienlijk aandeel allochtonen, vooral met een Marokkaanse origine en Assyriërs). Met het Mechelse kernteam (zie supra) gingen we er bij aanvang vanuit dat we de vier ‘klassieke’ stappen om exploratieve scenario’s te ontwikkelen in de mate van het mogelijke zullen volgen (zie hoofdstuk 2). Dit betekende meteen ook dat we niet als doel hadden allesomvattende toekomstbeelden te schetsen, maar partiële verhalen uit te werken op basis van enkele kritische onzekerheden betreffende multi- en interculturaliteit in Mechelen. Evenmin was het de bedoeling en cours de route of in een eindfase beleidsaanbevelingen uit te werken (vb. inzake gewenste toekomstbeelden) of beleidseffecten te evalueren.

¹⁵ Om het aandeel ‘allochtonen’ te bepalen telde Hertogen (2010) niet alleen de inwoners met een vreemde nationaliteit op bij de genaturaliseerde Belgen, maar voegde daar ook de inwoners bij van wie de voorouders uit het buitenland kwamen. Dit laatste zijn schattingen gebaseerd op gegevens van drie generaties terug aangezien exacte cijfers hierover zijn niet bestaan.

Aan alle betrokken Mechelse actoren deelden wij, begeleiders van deze oefening, ook mee dat ze meewerkten aan een pilootstudie waarin een aanpak wordt getest en het traject mogelijks met vallen en opstaan zal verlopen.

Het kernteam (i.c. Mechelse schepen, stafmedewerker administratie en onderzoeker) vond naar belasting 4 workshops (ongeveer 1 per maand) ideaal om de scenario-oefening uit te werken. Rekening houdend met de reeds beschreven standaardmethode was dit het plan van aanpak:

Workshop 1:

- *Wanneer?* In maart 2010, meer bepaald na enkele voorbereidende interviews, het vastleggen en contacteren van de geselecteerde 'scenariobouwers' (zie infra) en een korte literatuurstudie van de Mechelse situatie.
- *Doel?* Enerzijds kennismaking, toelichting project, afbakenen rollen, verwachtingen temperen, etc., en anderzijds reeds mogelijke toekomstige trends en/of mogelijke cruciale factoren in kaart brengen.

Workshop 2:

- *Wanneer?* In april 2010, na de verwerking van de resultaten uit workshop 1.
- *Doel?* Selecteren van de kritische onzekerheden waarrond exploratieve scenario's voor Mechelen zullen worden opgebouwd.

Workshop 3:

- *Wanneer?* In mei 2010, na de verwerking van de resultaten uit workshop 2.
- *Doel?* Het gezamenlijk en creatief uitwerken van de scenario's per kwadrant.

Workshop 4:

- *Wanneer?* In juni 2010, na de verwerking van de resultaten uit workshop 3.
- *Doel?* Feedback verzamelen op uitgeschreven scenario's, evaluatie van scenario-oefening en afspraken maken inzake verdere opvolging en bredere terugkoppeling (vb. naar college en gemeenteraad, avondseminarie in Mechelen, etc.)

In welke mate dit stappenplan werd uitgevoerd en hoe elke stap concreet werd uitgewerkt bespreken we verderop in dit hoofdstuk.

3.3.4. Mechelse scenariobouwers

Zoals aangegeven werd in overleg met de Mechelse schepen Ali Salmi en stafmedewerker Dave Van Oosterwyck (Dienst Diversiteit) een veeleer korte lijst samengesteld van Mechelse sleutelfiguren die telkens een (aparte) meerwaarde kunnen betekenen voor de geplande scenario-oefening. Meer dan 15 personen achtten we oorspronkelijk nefast voor zinvolle discussies tijdens de verschillende workshops, minder dan 8 personen leek ons dan weer negatief door te werken op de diversiteit van de samenstelling. Het was immers de bedoeling een interessante groep van scenariobouwers te verkrijgen met vertegenwoordigers uit de

Mechelse politieke wereld, uit de stedelijke administratie, uit het Mechelse maatschappelijke middenveld en uit de verschillende allochtone gemeenschappen.

Uit de oorspronkelijke lijst waren er vier sleutelfiguren (twee uit de stedelijke administratie en twee uit het maatschappelijke middenveld) die uiteindelijk niet meewerkten. Redenen moeten in hoofdzaak worden gezocht bij een gebrek aan tijd. Wel kwam er op vraag van de aanwezigen na de eerste workshop één vertegenwoordiger uit het maatschappelijk middenveld bij¹⁶. Het traject werd uiteindelijk doorlopen met de bevoegde schepen, enkele relevante actoren uit de stedelijke administratie, vertegenwoordigers van de Assyrische gemeenschap, de Marokkaanse gemeenschap, het Koraalhuis en andere middenveldorganisaties (vb. rond vluchtelingen en asielzoekers). Onderstaande tabel geeft een overzicht van de 10 Mechelse scenariobouwers, zijnde de sleutelfiguren die effectief vorm en inhoud gaven aan de exploratieve scenario's voor hun stad.

Tabel 1: De Mechelse scenariobouwers

	Naam (alfabetische volgorde)	Functie
1	Andreas de Boer	Werkgroep Integratie Vluchtelingen Mechelen
2	Rudi De Mets	Stadsgids Mechelen
3	Chahid El Attabi	Secretaris Moskee El Buraq
4	Melikan Kucam	CD&V-politicus Stad Mechelen
5	Michel Price	Cultuurbeleidscoördinator Stad Mechelen
6	Robin Ramakers	Kabinetsmedewerker Schepen Salmi
7	Ali Salmi	sp.a-schepen Stad Mechelen
8	Paul Van Bets	Koraalhuis - Kerkwerk Multicultureel Samenleven (Mech.)
9	Lore Van den Berg	Winkelmanager Stad Mechelen
10	Dave Van Oosterwyck	Stafmedewerker Diversiteit Stad Mechelen

De voorbereiding, het voorzitten en de verwerking van elke workshop gebeurde door Thomas Block van de Universiteit Gent.

3.4. WORKSHOP 1: NAAR DRIJVENDE FACTOREN

3.4.1. Inleiding: de glazen bol

De eerste workshop vond plaats in het Mechelse stadhuis (meer bepaald in het 'Huis van de Mechelaar', zaal Wollebrandt) op 1 maart 2010 (18u-21u). Na een voorstellingsronde waarin alle aanwezigen onder meer dienden aan te geven waarom ze vermoedelijk werden geselecteerd, kregen de scenariobouwers van ons volgende vraag voorgeschied¹⁷: "Als dat kon, welke vraag

¹⁶ Om vlot in het proces te kunnen stappen werd voorafgaand aan de 2de workshop een apart overleg en interview met deze vertegenwoordiger georganiseerd.

¹⁷ Zie inleiding van hoofdstuk 1.

zou je willen stellen aan een glazen bol over multiculturaliteit in Mechelen binnen 20 à 30 jaar". Er werd ook meegegeven dat het niet de bedoeling was om zeer breed te gaan (vb. "Wat is de algemene situatie van allochtone gemeenschappen in Mechelen") en niet de toekomst te omschrijven die gewenst is.

De aanwezigen op deze eerste workshop konden zich doorgaans vinden in de vraag die de persoon vóór hen stelde 'aan de glazen bol', maar voegden daar meestal ook nog een vraag aan toe. De vragen die werden opgesomd hadden betrekking op de mate van levensbeschouwelijke spanningen (inclusief religieuze kwesties), de verschillen/conflicten tussen de generaties allochtonen, de mate van sociale cohesie en tolerantie, de onderwijs-, arbeidsmarkt- en woonsituatie van allochtonen, het identiteitsgevoel van de allochtone 'Mechelaar' en de grootte van de taalproblemen van de allochtonen. Opvallend was dat enkele scenariobouwers moeite hadden om een vraag te formuleren en telkens normatieve uitspraken op tafel legden over de toekomst die ze graag zouden willen zien in de glazen bol. Het was dan telkens een beetje zoeken naar wat ze graag wouden weten over die toekomst.

Desondanks kunnen we deze ludieke introductie als positief evalueren. Niet alleen vormde de verkregen opsomming een degelijke aanzet voor wat komen zou (i.c. het oplijsten van drijvende factoren, zie infra), maar kon meteen ook de filosofie van de scenario-oefening worden scherpgesteld: geen gewenste toekomstbeelden in kaart brengen en niet het lopende beleid evalueren, maar wel mogelijke en onzekere toekomst voor Mechelen rond multiculturaliteit verkennen. Dit gaf tevens de gelegenheid om het ruimere project, de standaardmethode en de vooropgezette timing toe te lichten aan de aanwezigen. Uit de eerste reacties van de scenariobouwers bleek dat ze de voorgestelde aanpak interessant vonden, maar dat ze ook benieuwd waren naar wat dergelijk traject al dan niet kan opleveren.

3.4.2. Welke trends en factoren zijn bepalend in Mechelen?

In het tweede deel van de eerste workshop werd gebrainstormd over alle mogelijke drijvende factoren ('driving forces') rond multiculturaliteit die mogelijks cruciaal zijn voor de stad Mechelen in het algemeen en de Mechelse bestuurlijke organisatie in het bijzonder. Volgende vragen werden daarbij gebruikt als leidraad: *"Wat zal de 'multiculturele' toekomst van de stad vermoedelijk sterk bepalen en hoe werkt dit door op de bestuurlijke organisatie van de stad?"* en *"Welke (f)actoren, maatschappelijke ontwikkelingen en trends uit de omgeving moeten we dan telkens meenemen?"*. Met 'Mechelse bestuurlijke organisatie' bedoelen we onder meer de politieke en ambtelijke structuren, interbestuurlijke relaties, overheidsculturen, beleidsinstrumenten, netwerken, rol middenveldorganisaties, relaties met religieuze instanties, prioritaire beleidsdomeinen, overheidsbudgetten, etc. Eerst lieten we de scenariobouwers vrij ongestructureerd aan het woord, op het einde gebruikten we het handige acroniem DESTEP (zie hoofdstuk 2: 2.3.1) om enkele andere factoren of ontwikkelingen te overlopen, te evalueren en eventueel toe te voegen.

Onderstaande opsomming van drijvende factoren (zie Tabel 2) is het geordende resultaat van de discussie tijdens de eerste workshop, aangevuld met elementen die in drie aparte interviews met scenariobouwers naar voor werden geschoven. In totaal zijn er 21 en we hebben ze ingedeeld in vier grote clusters:

- (1) **Demografische factoren:** deze drijvende krachten hebben betrekking op de groei van de allochtone populatie, de diversiteit in Mechelen, de vergrijzing en/of vergroening, de samenstelling van allochtone huishoudens en de spanningen tussen generaties.
- (2) **Socio-economische factoren:** deze drijvende krachten omvatten de sociaal-economische situatie van allochtonen en de sociale ongelijkheid waarmee allochtonen niet zelden worden geconfronteerd.
- (3) **Socio-culturele factoren:** deze verwijzen naar de spanningen tussen integratie en radicalisatie (incl. het wij-zij-verhaal) en hiermee samenhangend naar identiteits- en cultuurkenmerken en/of heersende culturele waarden.
- (4) **Institutionele factoren:** deze drijvende krachten betreffen de politiek, het beleid en de wetgeving.

Tabel 2: Drijvende factoren rond multiculturaliteit in Mechelen

DEMOGRAFISCHE FACTOREN
1. Migratiestromen van grote, aanwezige groepen in Mechelen: Marokkanen en Assyriërs (vb. via gezinshereniging, huwen met personen uit land van herkomst, etc.) → afname/toename van deze bevolking komende decennia? 2. Migratiestromen van nieuwe groepen (vb. uit Oostbloklanden, Afrika, Azië...) → afname/toename van de diversiteit in Mechelen in 2030 à 2040? 3. Vergrijzing van de allochtone bevolking in Mechelen → relatieve afname/toename 65-plussers? 4. Vergroening van de allochtone bevolking in Mechelen → relatieve afname/toename kinderen en jongeren? 5. Samenstelling en grootte van allochtone huishoudens in Mechelen (aantal kinderen, inwonende ouders, etc.) → afname/toename grootte van de huishoudens? Verandering samenstelling? 6. Generatiekloven bij allochtonen in Mechelen → afname/toename van conflicten en spanningen tussen 1ste, 2de, 3de, ... generaties van allochtonen?
SOCIO-ECONOMISCHE FACTOREN
7. Onderwijspositie van allochtone jongeren/studenten in Mechelen → stijgende/dalende scholingsgraad? 8. Arbeidsmarktpositie van allochtone bevolking in Mechelen → afname/toename werkzekerheid en werksituatie? 9. Inkomenspositie van allochtone huishoudens in Mechelen → afname/toename van armoede en/of uitkeringsafhankelijkheid? 10. Woonsituatie van allochtone huishoudens in Mechelen → afname/toename woningkwaliteit

(betaalbaarheid) en woonomgeving (stadsbuurt, stadswijk, stadsrand,...)?
SOCIO-CULTURELE FACTOREN
11. Normatieve oriëntatie van allochtonen uit Marokko en Assyrische gemeenschap → afname/toename van identificatie met eigen wortels/roots? 12. Normatieve oriëntatie van 'nieuwe' allochtonen (vb. uit Oostblok, Afrika, Azië,...) → afname/toename van identificatie met eigen wortels/roots? 13. Vooroordelen van allochtonen in Mechelen: afname/toename van openheid tegenover Vlaamse/Mechelse cultuur? 14. Vooroordelen van autochtonen in Mechelen: afname/toename van openheid tegenover 'vreemde' culturen? 15. Religieuze beleving in Mechelen → afname/toename van religieuze of levensbeschouwelijke spanningen? 16. Taal → afname/toename van Mechelse allochtonen die de Nederlandse taal (willen) beheersen? 17. Empowerment → afname/toename van het geloof bij Mechelse allochtonen om zijn situatie te verbeteren? 18. Individualisering/zelfbeschikking bij Mechelse allochtonen → afname/toename van nadruk op zelfsturing of zelfredzaamheid tijdens de opvoeding?
INSTITUTIONELE FACTOREN
19. Beleid van Mechelse stadsbestuur → Veeleer een 'streng', 'uitsluitend' en 'gesloten' beleid of veeleer een 'soft', 'tolerant' en 'open' beleid betreffende migratie, migranten en inburgering? 20. Beleid op Vlaams/nationaal vlak (vb. wetgeving en asielpcedures) → Veeleer een 'streng', 'uitsluitend' en 'gesloten' beleid of veeleer een 'soft', 'tolerant' en 'open' beleid betreffende migratie, migranten en inburgering? 21. Beleid op Europees/internationaal vlak → Veeleer een 'streng', 'uitsluitend' en 'gesloten' beleid of veeleer een 'soft', 'tolerant' en 'open' beleid betreffende migratie, migranten en inburgering?

De 21 opgesomde factoren zijn vrij algemeen geformuleerd. Op die manier kostte het ons relatief weinig moeite om ze op eenzelfde niveau te krijgen. Sommige zaken werden wel opgesplitst (vb. migratiestromen en institutionele factoren), andere zaken werden gebundeld (vb. vooroordelen, percepties, beeldvorming, houding, attitude, cohesie, etc. vatten we onder 'normatieve oriëntatie' en 'vooroordelen'). Veel drijvende krachten interfereren tevens met elkaar en bepaalde elementen kunnen makkelijk onder een andere cluster worden geplaatst. De indeling in 4 clusters dient dan ook vooral als analytisch hulpmiddel.

Tijdens deze eerste workshop werd vrij snel duidelijk dat factoren inzake beeldvorming, vooroordelen, percepties, openheid, solidariteit, sociale cohesie, etc. een belangrijke rol zouden spelen in deze Mechelse scenario-oefening. Het betreffen factoren waarover de meeste

scenariobouwers vaak hun bekommernissen uitten en die niet zelden voor normatieve discussies zorgden, iets wat in wezen buiten deze oefening valt¹⁸.

Factoren die niet werden geselecteerd betreffen onder meer fysieke en mentale gezondheid (incl. zorg en opvang), levensstijlen, milieufactoren, technologische ontwikkelingen (vb. inzake internet en informatisering), internationale conflicten (vb. terrorisme), ondernemerschap en participatie (inclusief stemgedrag en burgerbetrokkenheid). Deze kwamen niet aan bod omdat ze niet als cruciaal en/of 'drijvend' werden getypeerd of omdat ze als niet relevant werden beschouwd voor deze scenario-oefening. Bovenstaande opsomming is met andere woorden niet exhaustief, maar bevat reeds een eerste 'subjectieve' selectie voorafgaand aan de selectie van de meest interessante kritische onzekerheden (zie workshop 2).

Tabel 2 bevat ook een aanpassing die werd gevraagd tijdens de 2de workshop. Bij factor 15 werd religie veranderd in 'religieuze beleving'. Op die manier verstonden alle scenariobouwers hetzelfde onder deze drijvende kracht. Bij het formuleren van deze factoren – maar eigenlijk doorheen de hele Mechelse scenario-oefening – was er regelmatig discussie over de concepten 'autochtonen' en 'allochtonen'. Gebruiken we deze of andere (vb. migranten of vreemden)? Welke invulling geven we eraan? Iedereen begreep echter vrij snel dat dergelijke discussie wel interessant maar ook niet zelden oeverloos is. Om onnodig tijdverlies te vermijden maakten we hieromtrent ruwe afspraken. Wetende dat grenzen hier vaak onduidelijk en zinloos zijn, bedoelden we met 'autochtonen' individuen met een Vlaamse origine en met 'allochtonen' individuen met een vreemde origine (inclusief over één of meerdere generaties).

3.5. WORKSHOP 2: NAAR KRITISCHE ONZEKERHEDEN

3.5.1. Inleiding: vragenlijst en focusgroep

Deze workshop vond plaats in het Mechelse stadhuis op 1 april 2010 (18u-20u30). Bedoeling was om de scenariobouwers een (inter)subjectieve inschatting te laten maken van enerzijds de (on)zekerheid van de evolutie van de 21 geformuleerde drijvende factoren en/of ontwikkelingen en anderzijds de mate van impact van deze factoren op de stad Mechelen en zijn stedelijke organisatie. Dit diende om één of meerdere 'onzekerheid-impactmatrices' te ontwikkelen waaruit moet blijken welke kritische onzekerheden interessant zijn om exploratieve scenario's rond de multiculturaliteit in Mechelen te onderscheiden. De onderzoekers opteerden om de scenariobouwers zowel apart als gezamenlijk een inschatting te laten maken. De aparte inschatting gebeurde via het invullen van een schriftelijke (elektronische) vragenlijst voorafgaand aan deze 2de workshop. De scenariobouwers maakten een gezamenlijke inschatting tijdens de 2de workshop zelf (focusgroepaanpak). We lichten in dit onderdeel beide technieken kort toe, bespreken telkens hun uitkomst en vergelijken tevens kort de resultaten.

¹⁸ Dergelijke discussies werden door ons, begeleiders van het traject, niet altijd in de kiem gesmoord, maar toch meestal vrij snel stopgezet.

3.5.2. Eerste versie van matrices via vragenlijsten

Een tiental dagen voorafgaand aan de 2de workshop kregen alle Mechelse scenariobouwers een vragenlijst toegestuurd met 42 vragen. De eerste 21 vragen hadden betrekking op de impact die een drijvende kracht of factor kan hebben. Met andere woorden, de scenariobouwers dienden een inschatting te maken in welke mate elke factor (vb. de vergrijzing, de scholingsgraad, de vooroordelen van autochtonen, het Vlaamse/federale beleid, etc.) de komende decennia de stad Mechelen en zijn bestuurlijke organisatie kan beïnvloeden. De 21 vragen die volgden behandelden de (on)zekerheid over de richting die een factor kan uitgaan. Hier moesten ze aanduiden in welke mate ze zeker zijn over de evolutie die de factor kenmerkt. Het was hierbij niet nodig de richting telkens mee te geven, maar wel de zekerheid ervan aan te duiden. Tabel 3 laat zien dat we een 5-puntenschaal gebruikten voor het inschatten van de impact en een 4-puntenschaal voor het inschatten van de (on)zekerheid. Tien scenariobouwers vulden de vragenlijst in. De individuele scores werden per factor opgeteld (Tabel 3 geeft weer welke scores we hierbij telkens hanteerden).

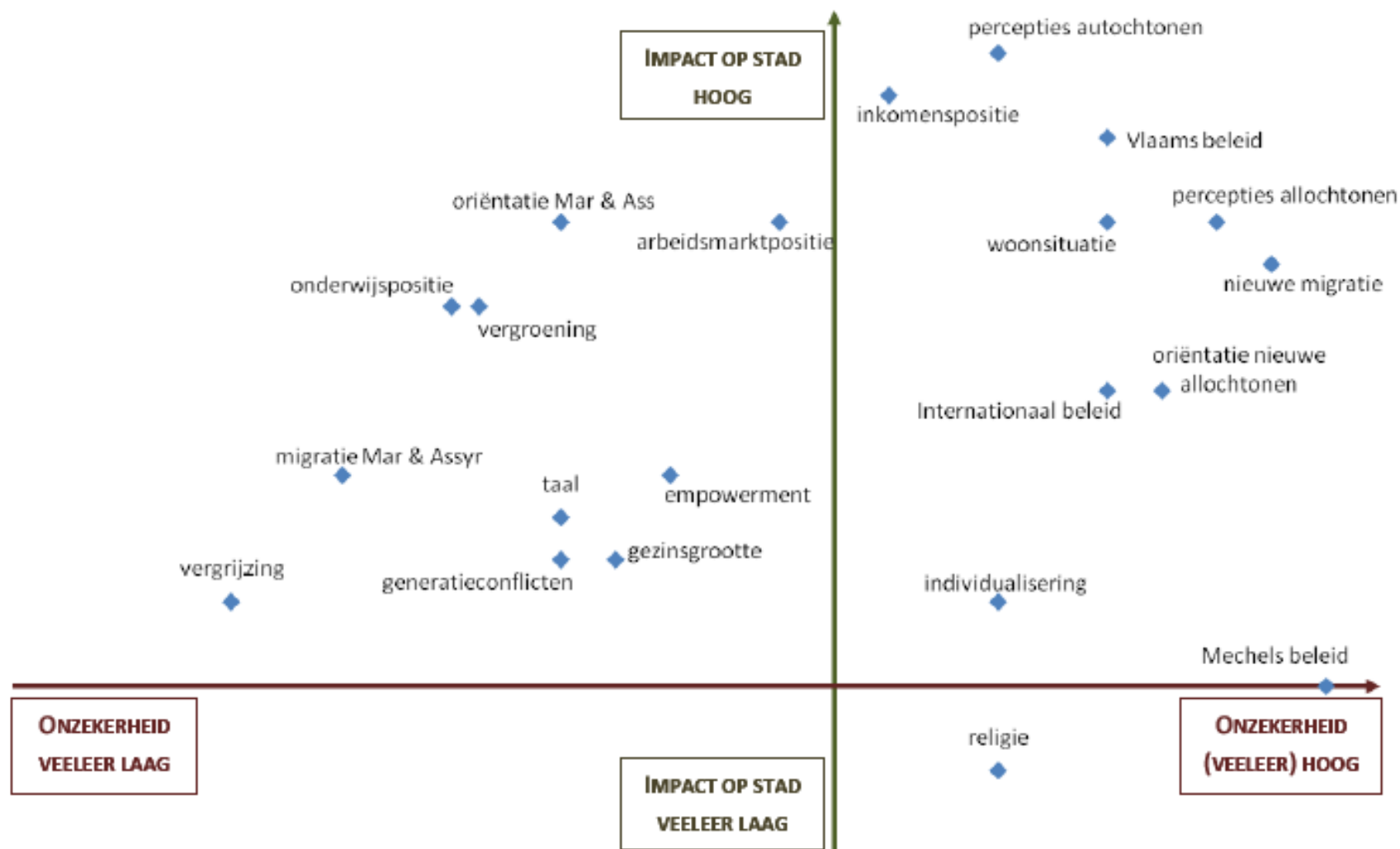
Tabel 3: Scores impact en onzekerheid

Impact	Onzekerheid
zeer klein: -3	zeer onzeker: +3
eerder klein: -1	eerder onzeker: +1
noch klein, noch groot: 0	eerder zeker: -1
eerder groot: +1	zeer zeker: -3
zeer groot: +3	

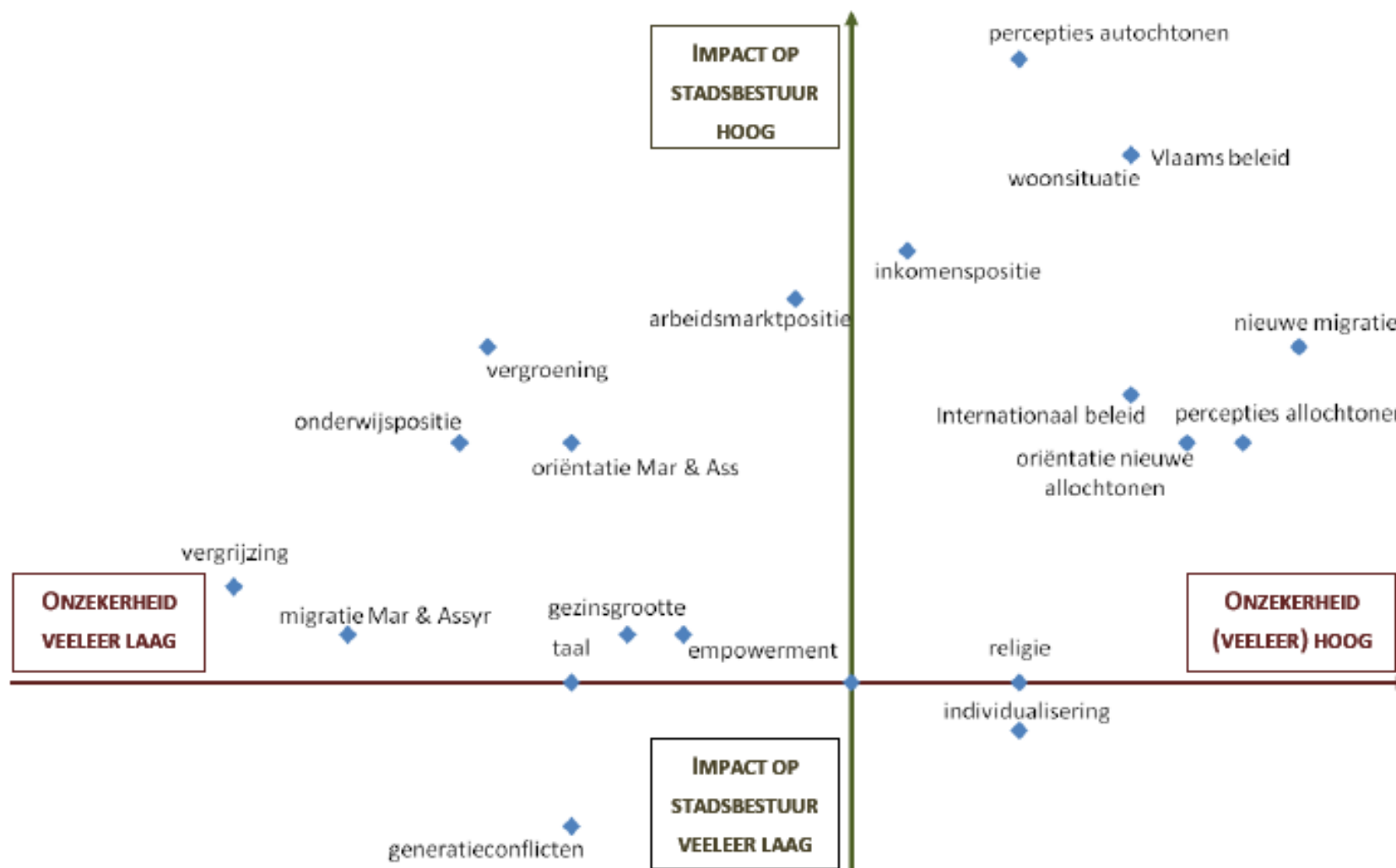
We hebben de resultaten opgenomen in twee matrices. Figuur 4 toont hoe de scenariobouwers de onzekerheid en de impact op de stad Mechelen van elke factor gemiddeld hebben beoordeeld. Figuur 5 toont hetzelfde, met uitzondering van het feit dat het hier telkens gaat over de gemiddelde inschatting van de impact op de stedelijke organisatie in Mechelen. De verschillen tussen beide figuren zijn ook relatief beperkt, alleen valt op dat de impact van de meeste factoren op de stad duidelijk hoger wordt ingeschat dan de impact ervan op de stedelijke organisatie.

In de kwadrant rechtsboven van elke matrix wordt min of meer duidelijk welke drijvende factoren als een kritische onzekerheid kunnen worden beschouwd. We vinden er vooral factoren terug die betrekking hebben op percepties en normatieve oriëntaties, op de woon- en inkomenssituatie, op het bovenlokale beleid en migratiestromen van nieuwe groepen. We bespreken deze resultaten grondiger verderop in dit hoofdstuk, maar het hoeft niet te verwonderen dat we in dit stadium van het onderzoek reeds aanvoelden dat het clusteren van enkele factoren zinvol zou zijn.

Figuur 4: Matrix betreffende de onzekerheid en impact van drijvende factoren op de stad Mechelen

Figuur 5: Matrix betreffende de onzekerheid en impact van drijvende factoren op de stedelijke organisatie in Mechelen

3.5.3. Finale versie van matrices via groepsdiscussies

Tijdens de workshop kreeg het begrip 'onzekerheid' impliciet een meer concrete betekenis. Factoren werden door de scenariobouwers als '(zeer) onzeker' bestempeld wanneer men wist dat er tussen beleids mensen (in het bijzonder politici), tussen wetenschappers, in de pers, etc. discussies werden gevoerd over de verwachte richting en/of wanneer men de indruk hadden dat het lokale niveau in Mechelen deze niet of nauwelijks kon sturen. Dit zorgde voor een wijziging van de inschatting van de onzekerheid voor enkele factoren. Ten opzichte van de individuele scores op de vragenlijsten, verhoogde tijdens de groepsdiscussie de onzekerheid bij de drijvende krachten 'generatiekloven en generatieconflicten bij allochtonen' (factor 6) en 'normatieve oriëntatie van Marokkanen en Assyriërs' (factor 11) en verlaagde deze bij de drijvende krachten 'algemene woonsituatie van allochtone huishoudens' (factor 10) en 'percepties en vooroordelen van autochtonen in Mechelen' (factor 14).

De verschillen in impact op de stad Mechelen en op de stedelijke organisatie, reeds zichtbaar gemaakt in figuur 4 en figuur 5, bleven tijdens de discussie in het algemeen overeind: doorgaans schat men de impact op de stad iets hoger in dan op de stedelijke organisatie. Wel dienen we enkele verschuivingen te melden die gezamenlijk werden naar voor geschoven. Voor twee drijvende factoren werd de impact (zowel op de stad als op de stedelijke organisatie) hoger ingeschat, namelijk voor 'generatiekloven en generatieconflicten bij allochtonen' (factor 6) en 'religieuze beleving in Mechelen' (factor 15). Deze laatste wijziging werd ook reeds kort besproken in onderdeel 4.5.2 van dit rapport. De impact van de drijvende factor rond de individualisering van Mechelse allochtonen (zie factor 18) werd tijdens de discussie een stuk hoger ingeschat voor de stad, maar niet voor de stedelijke organisatie.

Omdat tijdens de discussies in workshop 1 en workshop 2 enkele drijvende factoren door de scenariobouwers als uitermate interessant werden gezien (zie 4.6.4) en verbanden tussen enkele drijvende factoren meermaals werden gemaakt (zie 4.6.5), leek het ons en de scenariobouwers niet zinvol de scenario-oefening op te hangen aan enkele 'enge' en kritische onzekerheden. Drijvende factoren die we op basis van de gemaakte inschattingen als 'zuivere' kritische succesfactoren kunnen beschouwen werden bijgevolg geclusterd met enkele andere drijvende factoren. Door deze keuze werd niet alleen zekere breedte bewaard en een al te partiële oefening vermeden, maar verkregen we tevens een inhoudelijk gedragen verhaal. We bespreken hieronder kort onze keuzes.

3.5.4. Eén constante as: integratie versus radicalisatie

Uit de hierboven vermelde concrete resultaten van de 1ste en 2de workshop en zeker ook uit de algemene teneur die er telkens aanwezig was bleek dat het inhoudelijk relevant en beleidsmatig interessant zou zijn om de Mechelse scenario's op te bouwen met één as (of dichotomie) als constante. Aan de ene kant bevindt zich dan een toekomst waarin 'oude' en 'nieuwe'

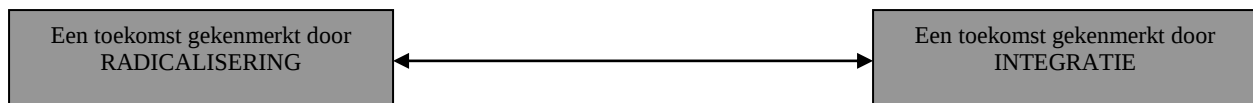
allochtonen zich voornamelijk blijven richten op de ‘eigen’ roots en/of op het land van herkomst, en de autochtone Mechelaar sterk het ‘wij versus zij’-denken hanteert. Dit zouden we kunnen vatten onder ‘een toekomst gekenmerkt door radicalisering of segregatie’. Aan de andere kant moeten we ons dan een toekomst voorstellen waarin iedereen ‘integer’ deel uitmaakt van een ‘integrale’ samenleving. Het onderscheid tussen ‘wij’ en ‘zij’ vervaagt en (heel wat) eigen roots worden vaker tussen haakjes gezet. Kortom, integratie staat hier centraal. We vullen met andere woorden beide concepten vrij oorspronkelijk in (zie kader: Etymologie van kernwoorden). Deze as is dan voornamelijk opgebouwd uit de drijvende factoren die focussen op normatieve oriëntaties, beeldvorming, percepties en vooroordelen, en in mindere mate (onrechtstreeks) op de drijvende factoren inzake religieuze beleving en taal.

Etymologie van kernwoorden¹⁹

integratie [het maken tot een geheel] ‘1872’ <fr. *intégration* [idem] <lat. *integrationem*, 4e nv. Van *integratio* [hernieuwing], van *integrare* (verl.deelw. *integratum*) [herstellen, aanvullen], van *integer* [gaaf, volledig, in zijn geheel, ongerept], van in- [on-] + een met *tangere* [aanraken] verwant element.

radicaal [totaal, consequent] ‘1787’ <fr. *radical* [consequent, van de wortel, tot in de grond, volkomen], teruggaand op lat. *radix* (2^e nv. *radicis*) [wortel, oorsprong].

Figuur 6: voorstelling as/dichotomie ‘radicalisatie versus integratie’

Uit de reacties voorafgaand aan de effectieve uitwerking van de scenario's tijdens de 3de workshop bleken de scenariobouwers uiteindelijk unaniem voorstander om deze constante as te gebruiken. De vraag die in dit stadium bij het onderzoeksteam bleef hangen betrof vooral de manier hoe in dergelijke oefeningen moet worden omgaan met de talrijke tussenvormen die we in de praktijk terugvinden (vb. allochtone inwoners zijn deels geïntegreerd, maar ook nog sterk gericht op bepaalde elementen van de eigen cultuur), verschillen tussen generaties (incl. generatieconflicten), de diversiteit bij groepen van inwoners (vb. Marokkaanse gemeenschap, Assyrische gemeenschap, groepen uit Oostblok- of Afrikaanse landen, etc.), temporele verschillen, etc.

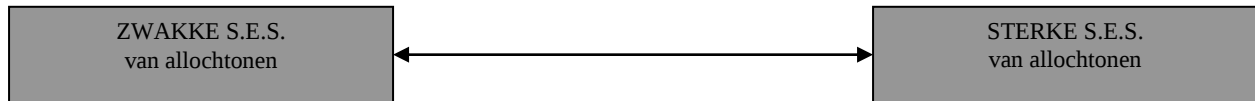
3.5.5. Drie andere assen

Zoals reeds aangegeven bleek dat ook andere (clusters van) drijvende factoren als interessante kritische onzekerheden kunnen worden beschouwd.

¹⁹ Zie Van Dale's 'Etymologisch woordenboek. De herkomst van onze woorden' (1997).

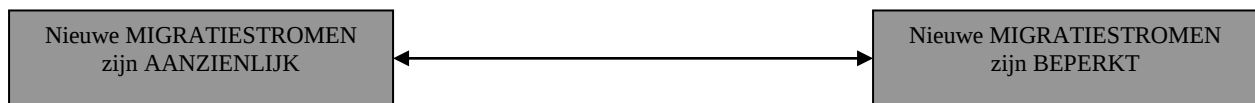
Een eerste cluster betreft de socio-economische status (SES) van allochtonen in Mechelen. Evolueren we naar een stad waarin de onderwijspositie, arbeidsmarktpositie, inkomenspositie en woonsituatie van Mechelse allochtonen veeleer sterk of veeleer zwak zullen zijn? Hiermee zijn meteen ook de drijvende factoren vermeld waarop deze as is gebaseerd.

Figuur 7: voorstelling as/dichotomie 'socio-economische status'

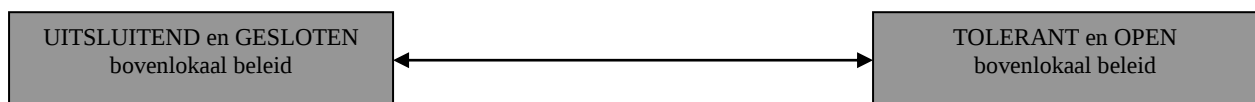
Een tweede cluster heeft betrekking op de migratiestromen van nieuwe(re) groepen naar Mechelen (dus in mindere mate de migratiestromen van Marokkanen en Assyriërs, maar veeleer van groepen uit de Oostbloklanden, Afrika, Azië,...). Zullen deze stromen veeleer beperkt dan wel aanzienlijk zijn?

Figuur 8: voorstelling as/dichotomie 'nieuwe migratiestromen'

De derde cluster bevat factoren die aansluiten bij de kenmerken van het Vlaamse, het federale, het Europese en internationale beleid. Omdat het de bedoeling was om bij het uitwerken van de scenario's ook telkens de impact op het Mechelse bestuur in kaart te brengen lieten we dit lokale beleidsniveau hier buiten beschouwing. Worden we op de bovenlokale beleidsniveaus geconfronteerd met een streng, uitsluitend en 'gesloten' beleid of veeleer met een soft, tolerant en 'open' beleid betreffende migratie, migranten en inburgering?

Figuur 9: voorstelling as/dichotomie 'bovenlokaal beleid'

3.5.6. Factoren die elk scenario kunnen stofferen

Enkele factoren werden door de scenariobouwers wel als belangrijk beschouwd omdat ze een grote impact kunnen hebben op de stad Mechelen en haar bestuurlijke organisatie, maar de onzekerheid werd echter relatief laag ingeschat waardoor ze geen geschikte factoren vormen om mogelijke scenario's te onderscheiden. Denken we hier vooral aan volgende demografische factoren:

- Migratiestromen van de grote, aanwezige groepen in Mechelen (Marokkanen en Assyriërs)
- Vergrijzing van de allochtone bevolking
- Vergroening van de allochtone bevolking
- Gezinsgrootte (grootte van allochtone huishoudens)

Deze factoren kunnen (in principe: moeten) in elk scenario aan bod komen en de uitwerking stofferen.

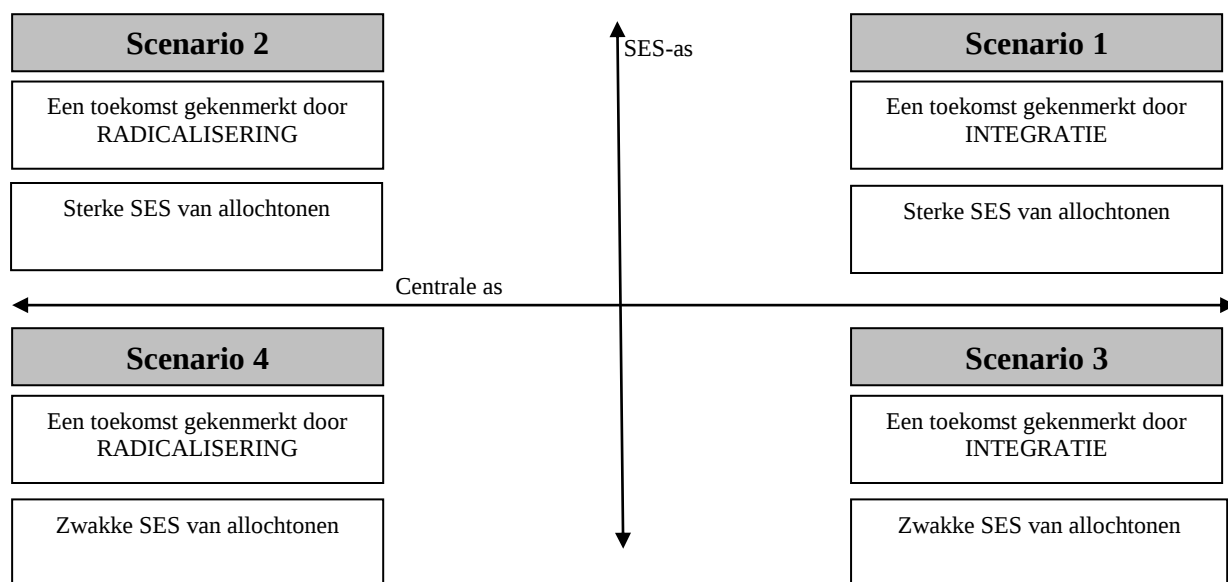
3.6. WORKSHOP 3: NAAR GEZAMENLIJK UITGEWERKTE DRAFTVERSIES VAN SCENARIO'S

Ook deze workshop vond plaats in het Mechelse stadhuis, meer bepaald op donderdag 6 mei 2010 (18u-20u30). Op deze 3de bijeenkomst was het de bedoeling om samen de scenariobouwers de mogelijke impact (zowel op de stad Mechelen als op zijn stedelijke organisatie) te beschrijven bij elk scenario.

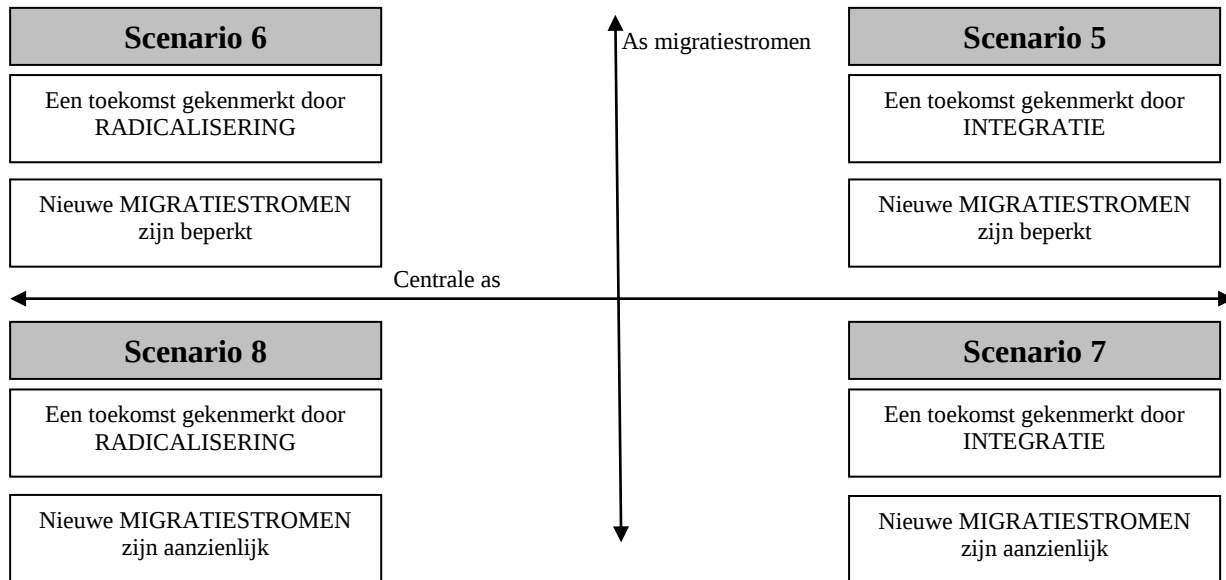
3.6.1. Hoeveel: 12 of 8 scenario's?

Gegeven de (verwerkte) resultaten uit vorige workshops, in het bijzonder het naar voor schuiven van één constante as en drie andere assen, was het idealiter wenselijk om 12 scenario's uit te werken omdat deze elk op zich min of meer mogelijk zijn in 2030. Onderstaande figuren tonen de 3 combinaties met telkens de vier mogelijke toekomstscenario's. De nummering van de scenario's is ietwat atypisch omdat we met 1 versus 4, 5 versus 8 en 9 versus 12 de uitersten uit elkaar wilden houden. De andere cijfers zijn immers tussenvormen.

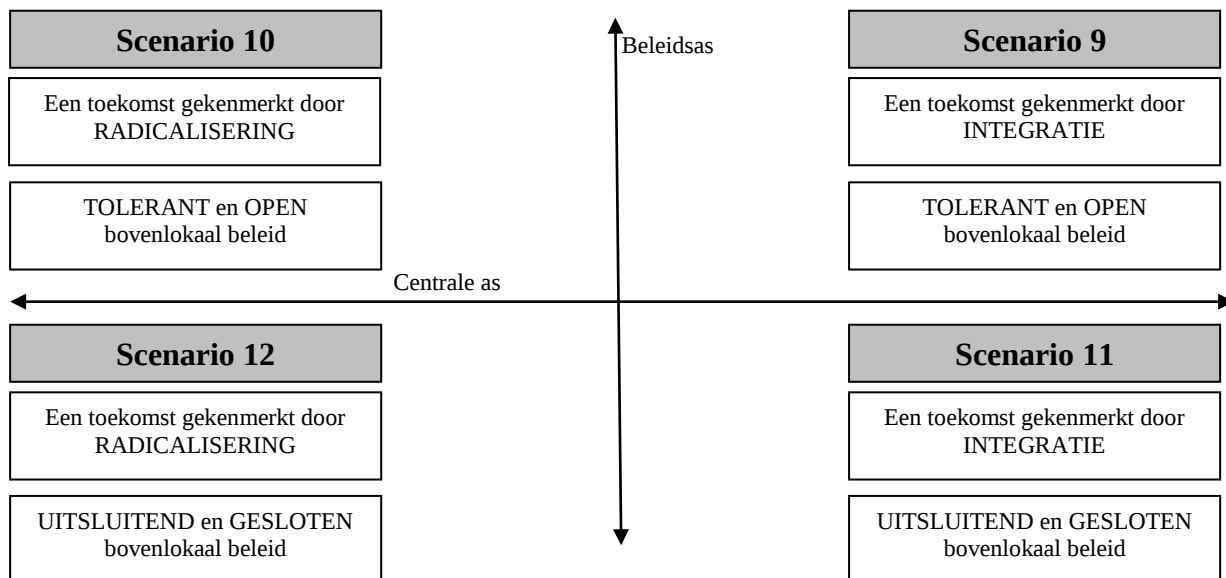
Figuur 10: Eerste combinatie met de centrale as + de SES-as

Figuur 11: Tweede combinatie met de centrale as + de as rond migratiestromen

Figuur 12: Derde combinatie met de centrale as + de beleidsas

Zoals reeds aangehaald moet de focus per combinatie liggen op de 2 assen (of 2 dichotomieën), maar kunnen andere drijvende factoren elk scenario's steeds mee stofferen (zie supra).

Omdat de uitwerking van de derde combinatie vermoedelijk een sterke overlap vertoont met de uitwerking van de tweede combinatie en omdat beleidsvraagstukken dan al te centraal zouden staan, werd bij aanvang van de 3de workshop geopperd om deze derde combinatie enkel uit te

werken wanneer zou blijken dat deze een mogelijke meerwaarde voor het geheel kan betekenen. De scenariobouwers die een invulling gaven aan de tweede combinatie waren achteraf van mening dat dit niet het geval is omdat dit op veel vlakken vermoedelijk zelfde toekomstbeelden zou opleveren en omdat dan enigszins paradoxale premissen moeten worden uitgewerkt (vb. 'een toekomst gekenmerkt door integratie' samen met 'een uitsluitend en gesloten bovenlokaal beleid'). Er werd ook aangenomen dat Vlaams, federaal of internationaal beleid veeleer inspeelt op allerlei omgevingsfactoren en minder als 'autonoom' kan worden beschouwd. In de praktijk werden tijdens de 3de workshop (en bijgevolg ook in de gehele scenario-oefening) dus 8 scenario's uitgewerkt. De eindresultaten worden beschreven in onderdeel 4.10.

3.6.2. Creatieve en open geesten aan het werk

Vier of vijf scenariobouwers namen tijdens de 3de workshop één combinatie (met andere woorden: de vier kwadranten van de 1ste of de 2de combinatie) voor hun rekening. Gedurende één uur werd aan elke kwadrant van de combinatie een mogelijke, vrij ruwe invulling gegeven. Dit gebeurde dus niet in uitgeschreven teksten, maar wel in kernwoorden, anekdotes en/of relevante illustraties. Indien mogelijk kreeg elk scenario (dus elke kwadrant) een sprekende naam. Tijdens de werksessie bleek het belangrijk om de filosofie van de oefening nogmaals duidelijk aan te geven. Een korte toelichting over Shell's aanpak en doel (zie supra: 1.4) werkte in beide groepen verhelderend en inspirerend.

De scenariobouwers evalueerden deze werkwijze als leerrijk maar moeilijk. Het leverde boeiende discussies die - niet geheel onlogisch - zelden of nooit werden gekenmerkt door tegengestelde meningen. De eensgezindheid tijdens het uitwerken was dus vrij groot, en dat was niet enkel te wijten aan de samenstelling van de groep scenariobouwers (zie supra). Ongeveer de helft van de aanwezigen gaf wel aan enige moeite te hebben om zich te verplaatsen naar 'Mechelen in 2030' en dus afstand te nemen van (de kennis over) het hier en nu. Het concretiseren van een mogelijke toestand op basis van enkele brede uitgangspunten bleek niet vanzelfsprekend. Bovendien wou men permanent zoeken naar mogelijke oplossingen indien een 'niet-wenselijk beeld' opdook. Hoe kunnen we anticiperen? Welke maatregelen zijn nodig om dit te verhinderen? De scenariobouwers gaven ook aan dat de stabiliteit van een scenario zelden kon worden gegarandeerd. Het abstract doortrekken van de twee premissen per scenario leidde volgens hen meestal tot een kanteling naar een ander scenario.

3.7. WORKSHOP 4: NAAR MEER GESTRUCTUREERDE ÉN LUDIEKE SCENARIO'S

De scenariobouwers kwamen voor deze 4de workshop samen in het Mechelse stadhuis op woensdag 22 september 2010 (15u-17u). Het vooropgezette doel was feedback te verzamelen, maar al snel kreeg deze workshop een andere finaliteit.

3.7.1. Feedback: “het kan beter” en “huiswerk mag”

Tijdens het uitschrijven van de resultaten van/na de 3de workshop zagen we als onderzoeksteam goede aanzetten tot scenario's, maar ook gemiste kansen, (te) chaotische opsommingen, verschillen in uitwerking tussen de 8 scenario's en een (te) grote oplossingsgerichtheid in probleemsituaties. Niet dat we voorliggende resultaten mochten onderschatten, maar enige systematiek in het uitwerken van de scenario's leek ons aangewezen. Het lijkt ons zelf aangewezen om in nieuwe trajecten deze systematiek (zie infra: Tabel 4) in te bouwen voorafgaand aan de eerste concrete uitwerking van de scenario's.

Tijdens de 4de workshop die plaatsvond op woensdag 22 september (15u-17u) hoorden we bij de aanwezige scenariobouwers soortgelijke kritieken. *“Het blijft wel allemaal overeind en de grote lijnen kloppen, maar nu het zo uitgeschreven op papier staat blijken de meeste scenario's toch voor verbetering vatbaar”*. Bovendien werd opgemerkt dat de specifieke situatie van de stad Mechelen per scenario veel meer naar voor mocht komen. Vele punten bleven te algemeen, te weinig op maat van de eigen stad. We spraken dan ook af om tijdens deze workshop niet zoals voorzien te focussen op enerzijds een algemene feedback en evaluatie en anderzijds het vervolg van deze scenario-oefening (zie supra: 4.3), maar gezamenlijk een aanpak uit te werken met als doel de 8 scenario's naar een hoger niveau te tillen, zowel op inhoudelijk als op beleidsmatig vlak. De oorspronkelijke agenda behandelen, in het bijzonder de bespreking van het vervolgverhaal (vb. presentaties aan college, gemeenteraad, trefdag, etc.), zou hoe dan ook moeilijk zijn geworden aangezien vier scenariobouwers (waaronder de bevoegde schepen) om verschillende redenen afwezig waren.

We beschouwen het als zeer positief dat de aanwezige scenariobouwers een grote bereidheid toonden om ook buiten de workshops de scenario's beter uit te werken. Er werd immers afgesproken dat op basis van het gezamenlijk ontwikkeld scenariostramien (zie infra: 4.8.2) elke scenariobouwer één scenario verder uitbouwt. Er werd gemakshalve gekozen voor huiswerk apart (in plaats van in groepjes van bijvoorbeeld 2 of 3 personen). Concreet kreeg eerst iedereen ongeveer 14 dagen de tijd om 'zijn' scenario uit te werken en kon nadien iedereen reageren op de 7 'andere' verder ontwikkelde scenario's. De 8 scenario's, inclusief een leidraad, werden daartoe op een voor de scenariobouwers toegankelijke ftp-server van de stad Mechelen geplaatst. Door het invoeren van een gebruikersnaam en paswoord kon iedereen verder bouwen op een laatste versie van een document en vermeden we zo een onnodig en mogelijks druk rondsturen van verschillende versies van scenario's.

3.7.2. Structuur van een scenario

Het stramien dat we vooropstelden voor het uitwerken van een scenario bestond aanvankelijk uit 4 delen (zie Tabel 4). In de eerste plaats werkten we systematisch uit wat we verstonden onder de noemer 'impact op de stad Mechelen'. Hetzelfde deden we voor 'impact op de stedelijke organisatie in Mechelen'. Het was echter niet de bedoeling dat de scenariobouwers

voor elk element telkens zeer uitgebreid een beschrijving gaven van de mogelijke situatie binnen 20 à 30 jaar in de stad Mechelen, maar wel kort en bondig een inschatting maakten bij de relevante elementen.

Uit de resultaten van de 3de workshop bleek ook dat in enkele scenario's expliciete normatieve uitspraken waren geslopen. Zo werden niet alleen prioritaire beleidsdomeinen en -instrumenten aangeraden, maar ook concrete doelen en oplossingsstrategieën. Hoewel dit in wezen buiten de vooropgestelde scenario-oefening valt vonden de scenariobouwers aanvankelijk dat dergelijke input wenselijk is omwille van beleidsmatige redenen. We spraken af om deze elementen in een apart, veeleer normatief deeltje op te nemen. De vraag die hier bleef hangen was of er onder de scenariobouwers voldoende eensgezindheid bestaat over de wenselijkheid van een scenario en over de naar voor geschoven oplossingsstrategieën. We komen hier later op terug (zie 4.9.1 en hoofdstuk 5).

Het laatste deel dat voor elk scenario diende te worden uitgewerkt had een meer ludiek karakter. Bedoeling was om in enkele alinea's aan de hand van een verhaal(tje) de situatie te schetsen rond multiculturaliteit in Mechelen in pakweg 2035. Over de rode draad van deze ludieke en toegankelijke verhalen voerden we een korte discussie. Laten we telkens één individu terugkeren? Maar wie dan? Of schetsen we voor elk scenario eenzelfde situatie in 2035? Bijvoorbeeld een popconcert op de grote markt van Mechelen (samenstelling publiek, affiche, sfeer, etc.)? Ook meerdere tussenvormen werden besproken, maar uiteindelijk beslisten we telkens een dag(deel) te volgen van een voor het scenario typerende figuur, al dan niet aangevuld met figuranten die het verhaal en vooral het toekomstbeeld sterker maken.

Tabel 4: Leidraad voor de opmaak van een Mechels toekomstscenario

IMPACT OP DE STAD MECHELEN
- Samenstelling van bevolking in Mechelen → demografisch: grote groepen, piramide, wie zit waar?) - Manier van samenleven TUSSEN groepen: integratie/solidariteit versus uitsluiting; leefbaarheid (incl. veiligheid); verenigingsleven; taalproblematiek; etc. - Manier van samenleven BINNEN (allochtone en autochtone) groepen: generatieconflicten, positie van de vrouw, situatie van oudere populatie (vergrijzing); etc. - Kansen op sociale mobiliteit: situatie en verwachtingen inzake onderwijs, werk en inkomen van allochtone en autochtone inwoners - Woonsituatie van allochtone inwoners: ruimtelijke concentratie? Wonen ook allochtone inwoners in de stadsrand? Etc. - Economische situatie in de stad: Hoe ziet het consumentengedrag eruit? Zijn er veel geldstromen naar het land van herkomst? Etc. - Technologische situatie: deze zal in principe in elk scenario een hoge vlucht nemen, maar misschien zijn er duidelijke verschillen tussen de scenario's (vb. al dan niet sterke verbondenheid met land van herkomst via satellietTV, internet,...). Netwerking binnen

groepen kan anders (vb. globaler). - Ecologische situatie: Mobiliteitssituatie? Afval?
IMPACT OP OP STEDELIJKE ORGANISATIE IN MECHELEN
- Politiek: structuur en cultuur van college en gemeenteraad? En ook: welke politieke partijen succesvol? - Stadsdiensten: structuur en cultuur van stedelijke administratieve diensten? Bijvoorbeeld: wie neemt welke functies in?
STRATEGIEËN VOLGENS MECHELSE SCENARIOBOUWERS
Hoe kan de stedelijke organisatie ervoor zorgen dat de impact (gegeven voorliggend scenario) wordt beperkt, zelfs vermeden, dan wel of deze impact blijft behouden, zelfs versterkt? - Prioritaire beleidsdomeinen → waar zetten beleidsvoerders best op in? Dit vertaalt zich onder meer in budgetten. - Beleidsinstrumenten → met welke middelen sturen? wetten en regels; controle ('Blauw op straat'); financiële investeringen en subsidies; GGW en participatie;... - Netwerken → multi-actor en multi-level governance: met welke niet-publieke organisaties en met welke andere beleidsniveaus moet (meer) afstemming worden gezocht en (meer) worden samengewerkt?
PERSPECTIEF (ludieke invalshoek bij het scenario)
Schets op een halve A4 een gewone werkdag van een inwoner van de stad Mechelen in 2035. Kies best een centrale figuur waarmee je goed het scenario kan beschrijven en kies misschien ook enkele nevenfiguren die je verhaal een meerwaarde kunnen geven. Benoem waar mogelijk en zinvol misschien enkele Mechelse plaatsen (straten en pleinen) of andere typische fenomenen (vb. de fusie in 2031 tussen den racing en KV).

3.8. WORKSHOP 5: FEEDBACK EN VERVOLGTRAJECT

De laatste workshop vond plaats op maandag 25 oktober (15u-17u) in het Mechelse stadshuis. Bedoeling was om de 8 uitgewerkte scenario's te bespreken, de gehele scenario-oefening te evalueren en het vervolgtraject in kaart te brengen.

Vooreerst werd het 'huiswerk' besproken. De scenariobouwers hadden immers de opdracht gekregen om elk één scenario uit te werken volgens de gemaakte afspraken (zie boven). Dit lukte voor vijf van de acht scenario's. Scenariobouwers die in de private sector werkten slaagden er immers niet in (voldoende) tijd vrij te maken voor deze individuele oefening. De onderzoeker werkte vervolgens deze drie scenario's grotendeels zelf uit.

De scenariobouwers die wel thuis of op het werk²⁰ aan de slag gingen met ‘hun’ scenario vonden dit een uitermate leerrijke en creatieve oefening. *“Pas wanneer je echt in zo’n oefening duikt ervaar je ook de meerwaarde en blijkt het ook makkelijk om het hier en nu te verlaten”*. Rekening houdend met de werklast voor diegenen die niet actief zijn in de publieke sector, beschouwden de scenariobouwers dergelijk huiswerk als een meerwaarde, zelfs als iets dat in soortgelijke scenario-oefeningen steeds zou moeten worden opgenomen. De beschrijving van de impact gegeven de 2 geselecteerde premissen kende door het ‘huiswerk’ dat zich baseerde op een gezamenlijk ontwikkelde leidraad telkens duidelijk een kwalitatieve sprong: een rijker toekomstbeeld, een meer complete en uitgebreide schets, betere afstemming tussen de scenario’s, meer zichtbare tegenstellingen tussen de scenario’s en een leesbaarder geheel. De 8 scenario’s worden hieronder integraal weergegeven (zie 3.9).

De scenariobouwers gaven ook aan dat ze tijdens het individueel uitwerken van een scenario vlot het normatieve verhaal achterwege konden laten. *“Ik had [toen] niet de neiging om permanent oplossingen te formuleren voor de beschreven toestand”*. Bijgevolg werd het deel ‘Strategieën volgens Mechelse scenariobouwers’ (zie Tabel 4) minder grondig uitgewerkt dan verwacht op basis van de resultaten uit de 3de en 4de workshop. De feitelijke scenario-oefening past bijgevolg beter in zijn oorspronkelijke opzet. Wel werd op de 5de workshop beslist om de ‘normatieve’ strategieën die naar voor werden geschoven in één apart onderdeel kort te behandelen (zie 3.10). Op die manier wordt niet alleen een aanzet gegeven rond hoe men beleidsmatig met deze scenario’s kan omgaan, maar worden ook enkele brede contouren duidelijk van de uitgangspunten die de scenariobouwers hanteerden.

De ludieke invalshoek die per scenario werd geschetst onthaalden de scenariobouwers als positief. Het bleek zowel aangenaam om te schrijven als aangenaam om te lezen. De betrokken actoren zien de meerwaarde vooral bij het kenbaar maken van de 8 uitgewerkte scenario’s aan een breder publiek. Zo werken de 8 verhaaltjes allicht drempelverlagend zonder dat ze grote afbreuk doen aan het gehele opzet van de scenario-oefening.

Hoewel het de bedoeling was om voorafgaand aan de 5de workshop (via de ftp-server) op elkaars documenten te reageren, gebeurde dit niet. Vooral tijdsgebrek werd aangegeven als oorzaak. De onderzoeker stroomlijnde wel de 8 scenario’s²¹: ze kregen eenzelfde lay-out (geen opsommingen, maar volzinnen in een doorlopende tekst) en aanvullingen waar zinvol. Na de 5de workshop kregen de scenariobouwers nog de gelegenheid te reageren op de gestroomlijnde versies. De reacties waren beperkt.

Tijdens de 5de workshop evalueerden de scenariobouwers kort enkele elementen van deze scenario-oefening voornamelijk in functie van het verdere SBOV-onderzoek in een andere

²⁰ Twee scenariobouwers koppelden hun oefening ook terug met hun eigen dienst.

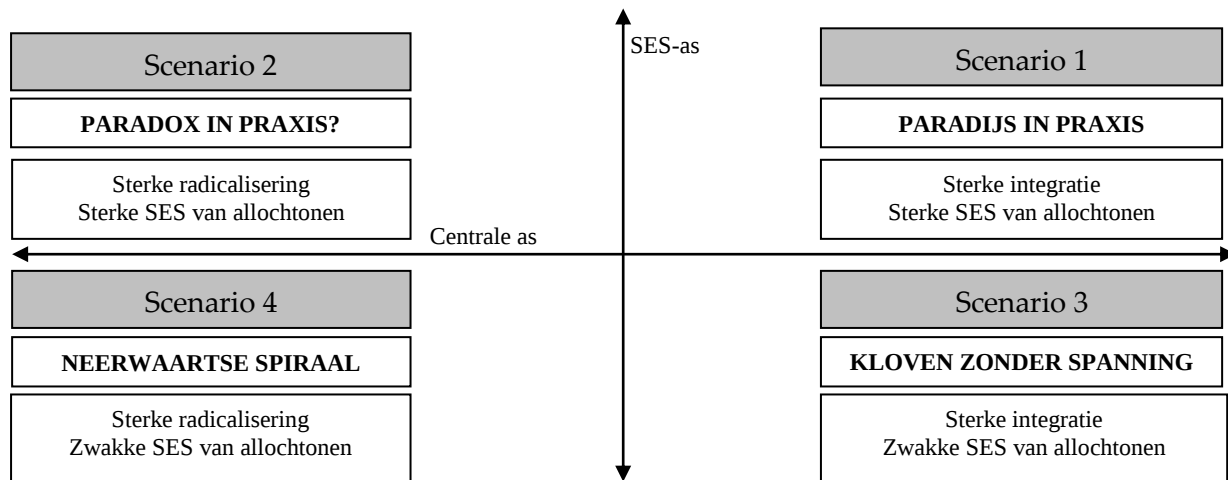
²¹ Vier “gestroomlijnde” scenario’s werden een week voor de 5de workshop aan de scenariobouwers bezorgd. Bij de andere vier scenario’s gebeurde deze aanpassing na de 5de workshop.

Vlaamse stad. We verwerken deze evaluatie en de voorlopige afspraken omtrent een mogelijk vervolgtraject verderop (cf. deel 3.11.1).

3.9. UITGEWERKTE SCENARIO'S

In dit deel worden de 8 definitieve scenario's één voor één weergegeven zoals ze zijn uitgewerkt door de Mechelse scenariobouwers in de loop van 2010.

Figuur 13: Eerste combinatie met de centrale as + de SES-as

SCENARIO 1: PARADIJS IN PRAXIS

Premissen:

- Een toekomst gekenmerkt door integratie
- Sterke sociaal-economische situatie van allochtonen

Impact op Mechelen:

De stad blijft in hoofdzaak groeien door de vergrijzing bij alle bevolkingsgroepen. Echter ook de groei van het aandeel allochtone inwoners blijft aanwezig door de aanzienlijke instroom van migranten in de stad Mechelen. Het gemiddeld aantal kinderen van de 2de of 3de generatie allochtonen is quasi identiek aan dat van de autochtone Mechelaar.

De leefbaarheid van de stad Mechelen is over het algemeen hoog. Het onveiligheidsgevoel ebt weg, taalconflicten zijn quasi onbestaande en het respect voor andere culturen in de stad is duidelijk aanwezig. Zo zien we in 2035 ook veel gemengde huwelijken, feestjes met een gemengd publiek, allerlei (lokale) verenigingen met evenveel allochtonen als autochtonen.

Oudere allochtonen hebben het niet zelden moeilijk met de levensstijl van hun kinderen en kleinkinderen. Immers, oude oorspronkelijke en unieke gebruiken verdwijnen immers langzaam en maken – eveneens sterk beïnvloed door technologische evoluties – plaats voor omgangsvormen en een consumptiegedrag met een meer globaal en netwerkarakter. Deze

ouderen vinden het dan ook merkwaardig dat 'hun' typische cafés en theehuizen veranderen in 'gemixte' kroegen. Ook oudere autochtonen zoeken overigens nog vaak tevergeefs naar een café waar men louter met een Mechels dialect spreekt en laten meer dan eens een zoveelste nieuwe technologische evoluties aan zich passeren.

De kloof in het onderwijs tussen allochtonen (van de 2de of 3de generatie) en autochtonen is vrij klein geworden. Dit vertaalt zich ook op de arbeidsmarkt. Zo zijn inwoners met een vreemde afkomst ook vrij sterk vertegenwoordigd in het hogere kader. Bedrijven en organisaties vormen op het vlak van etniciteit meer en meer een spiegel van de Mechelse samenleving. Een sprong maken op de sociale ladder wordt hoe dan ook makkelijker voor allochtone inwoners. Opvallend is dat ook veel allochtone vrouwen een job hebben. Dit zorgt voor een 2de gezinsinkomen wat doorgaans financiële ruimte biedt voor een groter huis, een extra vakantie, een grote wagen, etc. Ook zien we dat autochtone en allochtone Mechelaars gebruik maken van dezelfde technologische evoluties en gadgets. De algemene economische situatie is in Mechelen dan ook vrij rooskleurig.

Op de woningmarkt is er wel enige druk. Enerzijds is het zoeken naar een woning in de relatief groene stadsrand omdat ook meer en meer allochtonen daar (willen) wonen. Anderzijds blijven de wachtlijsten voor innovatieve serviceflats groeien. De oudere autochtoon kan hiervoor doorgaans iets meer geld op tafel leggen dan de oudere allochtoon, maar we merken steeds duidelijker dat ook deze situatie in evenwicht komt.

Impact op de stedelijke organisatie van Mechelen:

Zowel het college van burgemeesters en schepenen als de gemeenteraad kent een relatief hoog aantal vertegenwoordigers van allochtone afkomst. Integratie en diversiteit zijn echter niet de thema's die sterk de politieke agenda bepalen. Extreemrechtse of fundamentalistische politieke partijen scoren amper tijdens de verkiezingen.

Ook in stadsbestuur en in stadsadministraties vinden we inwoners van allochtone origine op hogere niveaus en in leidinggevende functies.

Ludieke invalshoek

Een dag van Mehdi, een allochtone inwoner van Mechelen.

Mehdi en zijn vrouw wuiven nog even naar hun kinderen als die richting het buurtschooltje in de groene stadsrand wandelen en vertrekken dan samen met hun elektrische gezinswagen naar hun werk in de binnenstad. Hun straat, de Kauwendaal, heeft net een veilige fietsstrook gekregen, wat Mehdi doet besluiten dat vanaf nu zijn zoon misschien wel met de fiets naar school kan. Nadat hij zijn vrouw heeft afgezet aan de ingang van het Stadsregionaal Ziekenhuis Mechelen rijdt hij naar een groot verzekeringskantoor in de buurt van het station. Hij is er een graag geziene, hard werkende en punctuele personeelsdirecteur. Samen met Robbe, de hoofdboekhouder, presenteert hij op een meeting het jaarplan voor de interne werking in 2032. Tijdens een werklunch in een nabijgelegen visrestaurant bespreken ze informeel een mogelijke fusie. Bij het verlaten van het restaurant zien ze verderop heel wat persbelangstelling bij de opening van de Lightrail Mechelen door Nisrine Dirar, de eerste allochtone burgemeester van Mechelen. Eén van haar kinderen zit in de klas van Mehdi's dochter. Na het werk zoekt hij Lies en Nathan op en samen drinken ze een glas Belgische schuimwijn op een nieuw en gezellig

terras aan de Zoutwerf. Via zijn I-29 ziet hij dat de kinderen al thuis zijn en vertrekt kort daarna. Om zijn vader Tahar te plezieren rijdt hij nog even langs diens studio binnen de residentie 'Uyterhoeven'. Tahar klaagt over de onpersoonlijke sfeer, de vlakke omgangsvormen en het soms 'rare' eten. Mehdi doet zijn best om het te begrijpen, maar verlegt toch het onderwerp naar de voetbaltopper later op de avond: KV-RAC Mechelen moet naar Milaan. Zelf kan Mehdi niet kijken want als bestuurslid van 4D-Cinema wacht hem nog een avondmeeting. Thuis helpt Mehdi zijn zoon met rekenoefeningen alvorens met het gezin samen te eten: merguezworst, bladspinazie en knolselderpuree.

SCENARIO 2: PARADOX IN PRAXIS?

Premissen:

- *Een toekomst gekenmerkt door radicalisering*
- *Sterke sociaal-economische situatie van allochtonen*

Impact op Mechelen:

Mechelen kent anno 2035 veel ouderen, zowel bij de autochtone als allochtone bevolking. Hoewel de grootte van autochtone en allochtone gezinnen over het algemeen quasi gelijk, blijft het aandeel van de allochtone bevolking groeien door de instroom van nieuwe allochtonen op zoek naar een meer comfortabel leven. Een degelijk comfort is te vinden in de stad, wat van de sfeer niet kan gezegd worden: bijna permanent is er een zekere spanning aanwezig in de stad, vooral tussen allochtone en autochtone inwoners die de 'andere' levensstijl (taal, gebruiken, geloofsbeleving, etc.) maar matig kunnen appreciëren. Die inwoners zijn er massaal. Eén kamp is relatief duidelijk af te bakenen: dat van de autochtone Mechelaar die vindt dat 'vreemden hier komen profiteren ten koste van de eigen bevolking'. Het andere kamp is diffuser: meerdere gemeenschappen die het soms goed, soms zeer slecht met elkaar kunnen vinden. Vermenging tussen de verschillende kampen is er niet. Elk blijft liefst of noodgedwongen hangen binnen zijn gemeenschap.

Oudere allochtonen die het vroeger zo lastig hadden om te klimmen op de sociale ladder, hebben het er soms moeilijk mee dat het de jongere allochtone generaties (nu 25-50 jaar) voor de wind gaat. Als het hun eigen kroost betreft zijn ze uiteraard wel tevreden, hoewel ze soms licht gekrenkt zijn in hun eervol wanneer ze financiële hulp moeten vragen aan hun kinderen. De verbeterde sociaal-economische toestand vloeit in hoofdzaak voort uit het gedegen onderwijs dat de actieve bevolking kreeg sinds 2010. Eén element dat voor nogal wat spanning zorgt in de allochtone gemeenschap is de situatie van de vrouw: deze is over het algemeen goed opgeleid en is mondig, maar blijft traditiegetrouw nog vaak op de achtergrond (gehouden). Werken is er dan niet bij tenzij de financiële situatie van het gezin er onder leidt. Als ze toch werken is het zeker in één van de vele 'allochtone' bedrijven. Net als bij autochtone bedrijven werken hier enkel werknemers uit de eigen gemeenschap. De economische situatie is vrij gunstig in Mechelen wat maakt dat deze 'gesplitste' situatie zich kan handhaven.

Zowel allochtonen als autochtonen maken dankbaar gebruik van nieuwe technologische snufjes. Allochtonen hanteren deze onder meer om netwerken te onderhouden met het land van herkomst en met gelijkgezinden gespreid over de wereld.

Naast autochtone residentiële wijken en grote residenties duiken nu ook meer en meer residentiële wijken en residenties op waar vooral allochtone huishoudens wonen. Daar leeft elk op z'n eiland. In de binnenstad zijn er zowel niet-gemengde als gemengde buurten. Vooral in deze laatste buurten is de situatie ernstig: verloedering, conflicten en criminaliteit vieren hoogtij.

Impact op de stedelijke organisatie van Mechelen:

Het college van burgemeesters en schepenen en de gemeenteraad telt een hoog aantal vertegenwoordigers van allochtone afkomst. Ze vormen zelfs een lichte meerderheid. Dat is duidelijk niet naar de zin van de autochtone vertegenwoordigers. Politieke conflicten zijn dagelijkse kost, zowel rond persoonsgebonden als grondgebonden thema's. Extreemrechtse of fundamentalistische politieke partijen scoren vrij sterk tijdens de verkiezingen.

De top van de stedelijke administraties bestaat vooral uit autochtonen wat de politiek-ambtelijke relaties zwaar op de proef stelt.

Ludieke invalshoek

Een dag van Hanne, een autochtone journalist wonend in Mechelen

Hanne wordt onaangenaam wakker. Haar wekker leest één voor één haar telefoon- en mailberichten voor. Schepen Jamal vindt het ongehoord dat ze in haar artikel uitermate kritisch is voor 'zijn' woonprojecten binnen het Vrijbroekpark en dat bovendien enkel positieve geluiden te horen zijn over de verwezenlijkingen van schepen Verjans. Hij verweet haar krant dan ook onomwonden "een bende racisten" te zijn. Voor Hanne zijn dergelijke beschuldigingen niet nieuw. Sinds haar artikelenreeks over de klassieke vrouwenrol bij allochtonen in september 2033 en haar spraakmakende column op 12 maart 2035 over de financiële wantoestanden bij de bouw van residentie 'Hossam' krijgt ze uit die allochtone hoek vaak de wind van voren. Van de autochtone politici en topambtenaren krijgt ze dan weer af en toe een schouderklopje. Niet dat ze bewust negatief wil schrijven over de ene groep en positief over de andere groep, maar blijkbaar is dat wel de realiteit. Haar lezers klagen in elk geval niet en dat vindt zij het belangrijkste. Ze wil zich deze keer niet te veel aantrekken van de beschuldigen en gaat een koffie drinken op de allerhoogste verdieping van haar nieuwe appartement aan de Veemarkt. Daar huist sinds enkele weken Café Rombout II. Je zit er even hoog als het topje van de Sint-Rombouts Kathedraal (die overigens dringend aan renovatie toe is) en hebt er dus een fantastisch zicht over de stad. Tijdens het nippen aan haar met vitaminen verrijkte koffie bereidt Hanne haar interview voor met het actiecomité 'Geloof niet in Allah-Bedrijventerreinen'. Dit comité is tegen de inplanting van een middelgrote CO²-neutrale site waar voornamelijk bedrijven terecht kunnen die Noord-Afrikaanse producten importeren, produceren en/of distribueren. Ze vreest binnenkort een nieuw bericht van schepen Jamal te krijgen.

SCENARIO 3: KLOVEN ZONDER SPANNING

Premissen:

- *Een toekomst gekenmerkt door integratie*
- *Zwakke sociaal-economische situatie van allochtonen*

Impact op Mechelen:

In de vergrijzende stad Mechelen blijft de allochtone populatie groeien. Dit levert echter geen grote spanningen op met de overgebleven Mechelaars. De oudere Mechelaars hebben zich anno 2035 immers al lang verzoend met het feit dat 1 op 2 Mechelaars van niet-Westerse komaf is. Studenten en jonge koppels staan traditioneel meer open tegenover een kleurrijke stad; ook voelen ze eerder passanten op weg naar het eigen huis-met-tuin in de rand. Intussen zitten we voor de Marrokaanse en Assyrische gemeenschap al aan de vierde of vijfde generatie; die spreekt uitsluitend Vlaams (met een uniek Mechels accent) en dat werkt erg integratiebevorderend.

De cultuur van afkomst oefent minder invloed uit op de intussen 'oude' allochtone gemeenschappen. Ze hebben een compromis gevonden tussen hun traditionele en de Westerse cultuur. Dit uit zich in vele varianten. Op straat zagen we in 2010 al zowel allochtone vrouwen met hoofddoekjes als geschminkte allochtone vrouwen. Deze diversiteit zet zich door in vele varianten. Zo wordt er lustig getrouwd tussen de verschillende gemeenschappen en dat levert nieuwe beelden op: een jongen met een oeroude Vlaamse naam die op school islamlessen volgt, of een moslima die met haar kinderen naar de kerk gaat (het enthousiaste geloof van allochtone inwijkelingen heeft trouwens mee gezorgd voor een heropleving van de christelijke kerkgemeenschappen). Ook voor wat betreft de relatie 'man-vrouw' en de verhouding gelovig-niet gelovig' zie je binnen de allochtone gemeenschappen een grote diversiteit en een sterke tolerante. De Westerse islam kent intussen een reeks vertakkingen en dat weerspiegelt zich in de 16 moskeeën die Mechelen telt.

Spanningen zijn echter niet van de lucht maar worden grotendeels veroorzaakt door de belabberde sociaal-economische toestand van bepaalde grote groepen in Mechelen. Laaggeschoolde autochtonen zijn de laatsten die nog het eigen-volk-eerst-principe aankleven omdat ze er een gevoel van eigenwaarde aan ontlenden. Maar ook de 'oude' allochtone gemeenschappen voelen zich beconcurrerd door de 'nieuwe' allochtonen. Deze laatsten klitten samen in bepaalde wijken, willen hun sociaal-economische achterstand inhalen en leren versneld Nederlands, en grijpen elke kans om werk te vinden en duwen daardoor de verloning naar beneden. Binnen de eigen allochtone gemeenschap blijft er nog heel wat solidariteit bestaan, onder meer omdat de invloed van de islam doorwerkt ook bij niet praktiserende moslims.

Autochtoon of allochtoon, wie het sociaal-economisch voor de wind gaat, die trekt naar de villawijken in Mechelen of naar de groene gordel omheen Mechelen (al vertoont die rand stilaan residentiële kenmerken). Zeker jonge, gegoede koppels blijven uitwijken naar groene zones eens er kinderen zijn. De hoop dat meer jonge gezinnen met kinderen zich in de stad Mechelen zouden vestigen is in 2035 dan ook stilaan verdampt. Wie blijft er in de binnenstad: studenten, jonge kinderloze koppels, oudere Mechelaars, de allochtonen van alle generaties, en een beperkt

aantal welstellende Mechelaars. De rijksten kopen immers een historisch pand in het centrum en leiden er een bestaan dat zich vrij sterk afsluit van de stad. Het stadscentrum wordt echter vooral door minder gegoeden bevolkt. De overheid kijkt weliswaar streng toe op de veiligheid en hygiëne van de huisvesting maar de 'gezond' lijkende huizen en appartementen verbergen veel armoede en sociale uitsluiting. Dit vloeit voornamelijk voort uit een hoge werkloosheid en lage pensioenen. De meerderheid van de Mechelaars kan zich niet langer een eigen huis/appartement veroorloven waardoor kloven en tegenstellingen toenemen: wie centen heeft (of erfde) kan huizen kopen en verhuren, de anderen moeten hun leven lang huur betalen en houden daardoor nog minder centen over. De stad bouwt sociale woningen op de leegstaande bedrijventerreinen maar de vraag ernaar is veel groter dan het aanbod.

De werkloosheid keren blijkt een grote uitdaging. Hoogtechnologische bedrijven hebben nog wel hun zetel in het centraal gelegen Mechelen maar dat levert voor Mechelaars nauwelijks tewerkstelling op. De sites van grote fabrieken zoals Procter & Gamble kwamen tien jaar geleden leeg te staan wegens verhuis van de productie naar Afrika. Gelukkig is er in de stad nog wat kleinhandel, enkele kleinere bedrijven die vooral lokaal leveren, en de overheid die tewerkstellingsprojecten opstart. Het aandeel allochtonen onder de werkzoekenden is enorm. Zij die wel werken zijn wel vertegenwoordigd in quasi alle segmenten van de samenleving (handel, politiek, administratie, verenigingen,...), maar dan hoofdzakelijk in de onderste lagen van die segmenten. Veel geld vloeit er ook niet meer terug naar het land van herkomst. De gegoeden zijn dat land al een generatie of twee ontgroeid, en wie zelf nauwelijks de eindjes aan mekaar kan knopen houdt niets over om door te sturen.

Elk huis heeft anno 2035 wel een snelle internetverbinding (een soort piepkleine schotelantennes zijn quasi standaard) maar dat blijkt geen remedie voor de groeiende polarisering tussen de armere en de meer welstellende Mechelaars. Terwijl de ene zijn verbinding gebruikt om naar realityprogramma's te kijken of spelletjes te spelen, houdt de andere een videoconferentie met zijn buitenlandse klant of bezoekt hij de virtuele tentoonstelling 'Rik Wouters in Mechelen'. Ook zorgen de 'globale' snufjes niet voor sterkere contacten met de zogenaamde 'roots' en het land van herkomst.

Ook op andere domeinen groeien de tegenstellingen: de ene woont in een passieffhuis, de andere kan de energierekening van zijn slecht geïsoleerd huis niet betalen, de ene maakt gebruik van eerste klas openbaar vervoer, de andere is klant van een goedkopere en minder performante vervoersmaatschappij, de ene recycleert, de andere moet dure vuilnisophaling betalen, enz.

Impact op de stedelijke organisatie van Mechelen:

Allochtonen maken de helft uit van het college en leveren de burgemeester. Aanvankelijk stemden de allochtone gemeenschappen op socialistische partijen maar dat effect is weggeëbd. Een niet onaanzienlijk deel van de allochtonen opteert nu voor 'law and order' en stemt dusdanig.

Tegelijk zie je hoe buiten de context van de traditionele partijen, vakbonden of klassieke zuilen een nieuwe sociale beweging ontluikt. Hierin zetelen autochtonen en allochtonen van allerlei origine die opkomen voor meer sociale rechtvaardigheid en een gelijke verdeling van de welvaart.

Binnen de ambtelijke diensten worden de worden de kaderfuncties ingenomen door hoger opgeleiden en dat zijn nog altijd hoofdzakelijk ‘witte’ Vlamingen. Deze kaderleden wonen echter buiten Mechelen en dat vergroot de afstand tussen de stedelijke administratie en haar burgers.

Ludieke invalshoek

Een dag van Jean-Pierre, Evarist en Ahmed, twee Mechelse tienervrienden

Jean-Pierre is vorige week 14 jaar geworden en kreeg voor z’n verjaardag een nieuwe en vrij dure ‘American Football’ outfit. Deze wil hij graag tonen aan Ahmed, zijn beste vriend en tevens een uitstekende quarterback, en aan Evarist, zijn neef. Het is woensdagmiddag en dus hebben de drie kerels voor de ‘American Football’-training even tijd om langs het huis van Jean-Pierre te fietsen. Ahmed droomt stiekem van zo’n groot futuristisch huis in de groene rand. Zelf woont hij sinds 2034 in de drukke wijk Arsenaal, meer bepaald in een huis dat z’n opa kocht 40 of 50 jaar geleden. Daarvoor woonde hij met te veel op een te klein sociaal appartementje nabij het station. Ahmed vindt het nu wel beter, maar als hij de strakke en ruime woonkamer van het huis van Jean-Pierre ziet, moet hij altijd even slikken. De mama en papa van Jean-Pierre zijn niet thuis. *“Deze zijn eigenlijk nooit thuis”,* zegt Jean-Pierre teleurgesteld, *“Steeds maar werken. Zeker mijn mama, die is IT-advocate en moet daarom altijd maar weg”*. *“Dat is toch zo erg niet”,* antwoordt Ahmed snel, *“Bij mij zijn ze precies altijd thuis. Dat is pas ambetant”*. Nadat Ahmed en Evarist een goedkeurend oog hadden geworpen op de nieuwe outfit, speelden ze nog snel een sessie van ‘Virtual War Game III’ doorheen het enorme huis. Jean-Pierre was het echter opnieuw snel beu en de drie tieners fietsten dan maar vroeger naar de training. American Football is een populaire sport geworden sinds de Vlaamse ploeg met sterspelers als Begtas, De Wilde en Yi Ling verrassend een bronzen medaille pakte op de Olympische Spelen 2032 in Rijsel. Bij ‘AF Mechelen Jets’ spelen allochtone en autochtone jongeren goed samen. Tijdens de training zien we de mooiste outfits bij de autochtonen en de beste spelers bij de allochtonen. Die laatste groep gaat ook veel vaker oefenen op pleintjes nabij hun huis. Liever dan huiswerk te maken, trachten ze zo veel mogelijk ‘touchdowns’ te scoren. Evarist fietst na de training langs oma Rachida voor een interview. In het kader van de Week van de Stamboom moet hij immers een grootouder bevragen. Eigenlijk weet Evarist niet goed welke grootouder hij best kiest: Grootva Mo, Moe Marie-Ange, Oma Rachida, opa Pieter-Jan, Abuelo Xavier? Grootva Mo zal ongetwijfeld willen vertellen over zijn grootvader, die vanuit een onooglijk dorp in het Rifgebergte naar Mechelen trok. En over de schok om terecht te komen in een wereld met andere gebruiken en een taal waarvan je niets verstond; en tot welke soms grappige, soms vervelende misverstanden dat leidde. Na een kwartiertje zullen Grootva Mo en Moe Marie-Ange onder elkaar allicht hartelijk herinneringen beginnen ophalen en vergeten dat Evarist erbij zit. Dat eindeloos getater krijgt Evarist nooit in een tekst gepropt. En bovendien zou hij daarvoor helemaal naar de bovenste verdieping van het huis moeten klimmen waar Mo en Maria-Ange (hij noemt ze soms MoMa) wonen in enkele kleine, maar gezellige kamers. En het ruikt daar altijd zo raar. Zij vielen dus snel af. Opa Pieter-Jan en Oma Rachida wonen sinds 2022 in Leest. Wanneer Evarist het grote huis binnenkomt ziet hij oma Rachida piano spelen en opa Pieter-Jan een boek lezen. Opa vertelt graag over boeken, maar Evarist verstaat hem niet altijd. Opa Pieter-Jan spreekt immers Hollands. Oma Rachida moet dat soms (tegen de zin van opa) vertalen naar het Mechels. Over

Abuelo Xavier spreekt oma Rachida bijna nooit. *“Soms lukt het gewoon niet tussen twee mensen”,* vertelde ze ooit, *“Xavier en ik waren verliefd toen we jouw mama kregen, maar hij voelde zich uitgestoten omdat hij geen werk vond en keerde in 2001 terug naar Mexico.”* Evarist had het opgezocht en Mexico ligt echt te ver om hem te gaan ondervragen. Evarist ging z’n oma alleszins veel over die man vragen.

SCENARIO 4: DE NEERWAARTSE SPIRAAL

Premissen:

- *Een toekomst gekenmerkt door radicalisering*
- *Zwakke sociaal-economische situatie van allochtonen*

Impact op Mechelen:

In Mechelen blijft zowel de vergrijzing als het aandeel allochtonen in de stad toenemen. Hoewel de economische vooruitzichten van allochtonen niet echt gunstig liggen, wordt Mechelen anno 2035 nog steeds geconfronteerd met een lichte instroom van individuen uit Afrika, het Oostblok en Azië. Dit alles legt een druk op de stad, zeker in tijden van economische recessie.

Conflicten tussen verschillende gemeenschappen zijn bovendien geen uitzondering meer in de stad. De allochtonen zijn hun povere status immers grondig beu en de meerderheid van de jongeren reageert in tegenstelling tot de oudere populatie niet meer gelaten. Hevige rellen in de straten van Mechelen halen zowel in 2034 als in 2036 de voorpagina’s van alle nationale kranten. Dergelijke situatie vormt een ideale voedingsbodem voor extremisme of fundamentalisme, zowel voor allochtonen als autochtonen. De meeste autochtonen reageren doorgaans weinig medelevend, zeker zij die het zelf ook niet al te breed hebben. Een aanzienlijke groep autochtonen voelt zich ook niet meer veilig in zijn stad.

Het teruggrijpen naar de eigen ‘wortels’ levert de allochtoon enige houvast, maar geen structurele oplossing. Vaak integendeel, een niet-perfect Nederlands, een voor de autochtoon onbegrijpelijke religieuze beleving, eigen netwerken en een ongelijke man-vrouwrelatie vormen duidelijke barrières voor een opwaartse sociale mobiliteit. Autochtonen begrijpen ook niet dat allochtone vrouwen werkloos (wensen te) blijven en dat daarenboven allochtone kinderen van thuis uit minder prikkels krijgen om goed te studeren. Dat grote groepen allochtonen geen interessant diploma bemachtigen en zodoende geen interessante job vinden, vinden ze dan ook vrij logisch. Slechts enkelingen slagen erin zich los te maken van deze neerwaartse spiraal.

Bepaalde buurten in Mechelen zijn ware getto’s geworden: daar een Marokkaanse gemeenschap, ginds een Assyrische gemeenschap, dan weer een kleine groep Oostblokkers, etc. Elk leeft op zijn eiland en zoekt met de aanwezige technologische knowhow contact met ‘gelijken’ in de stad, in het land en in de wereld. Hieruit groeien wel bepaalde ‘zuilen’ die trachten te wege op het beleid in de stad. Autochtone Mechelaars wonen dan weer voornamelijk in de groene rand en betrekken op latere leeftijd een serviceflat in diezelfde rand of in de stadskern. Oudere allochtonen blijven om financiële en culturele redenen meestal inwonen bij hun kinderen en kleinkinderen.

In de stad doen gemeenschappen bijgevolg weinig samen (recreatie, werken, wonen,...). Van versmelting is nauwelijks sprake, van conflicten des te meer. Deze zwarte situatie bezorgt de stad een slecht imago. Dit werkt ook in negatieve zin door op de algemene economische situatie in Mechelen. Interessante, creatieve groepen (zowel bij allochtonen als bij autochtonen) trekken meer en meer weg uit de stad.

Impact op de stedelijke organisatie van Mechelen:

Heel wat allochtone inwoners kiezen allochtone kandidaten. Hoewel traditionele partijen hun best doen deze kandidaten op hun lijsten te krijgen, komen deze partijen onder druk te staan. Extremistische partijen kunnen meer en meer hun stempel drukken. Dit zorgt bijgevolg ook voor moeilijke debatten, oeverloze discussies, stilstand van beleid, politieke conflicten,...

De ambtenarij is nog overwegend 'blank', maar werft sterke allochtone inwoners aan om greep te krijgen op deze moeilijke situatie.

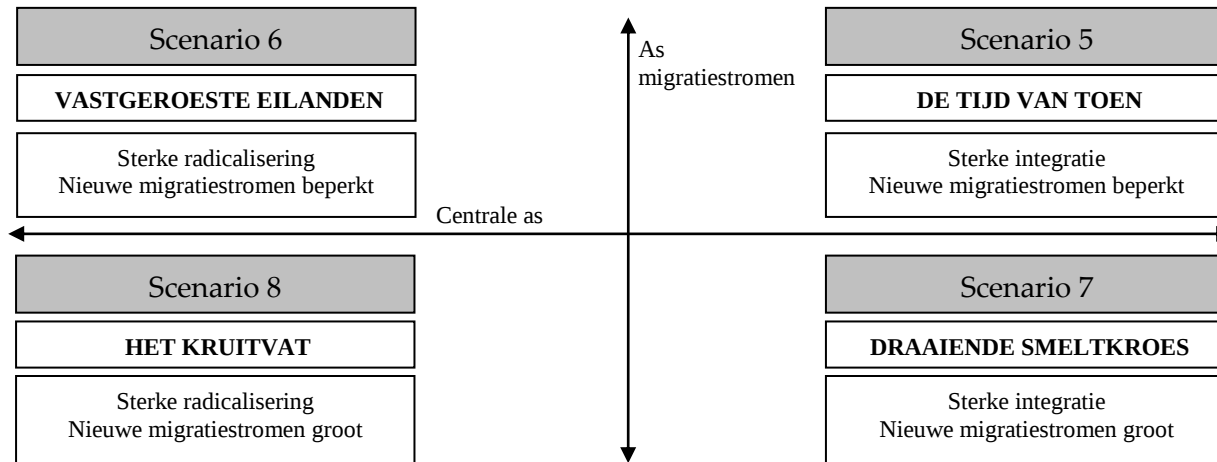
Er zijn zware (financiële) lasten voor het OCMW, de VDAB, de RVA, het RIZIV,...

Ludieke invalshoek

Een dag van Younes, een allochtone inwoner van Mechelen.

Younes slaat hard de deur van zijn half verloederd huurhuisje achter zich dicht. Sinds zijn ontslag is hij 7 kg aangekomen. Hij begon bij een klein bedrijfje er als chauffeur eind 2034, maar moest na een klein jaar plots, zonder reden, opkrassen. Hij wordt moedeloos van het zoeken naar nieuw werk. De autochtone interimkantoren hebben de meest interessante jobs in de aanbieding maar weigeren consequent allochtone interimarissen. Het aanbod van de allochtone kantoren bevat meestal hard werk voor een ondermaats loon. Younes slentert door de straat. Zijn blik staat op oneindig, de buurt gaat aan hem voorbij. Het straatbeeld is totaal verloederd, de afgebladderde rolluiken zijn neergelaten, vuilbakken puilen uit en het trottoir heeft meer weg van een openbaar urinoir. Op de grond ligt een krant met een titel die hij amper begrijpt: "Kuregem 1997 = Mechelen 2035!". Hij denkt dat het vermoedelijk over de rellen van vorige week gaat. Plots schrikt hij op. Hij krijgt een gemene duw van een wegrennende jongeman. Een halfnaakte prostituee roept hem na dat hij nog moet betalen voor 'geleverde diensten'. Het derde interimkantoor dat Younes die dag bezoekt biedt hem een weekcontract als arbeider bij 't Ruimerke. Hij neemt noodgedwongen de job aan. Een nieuwe deuk voor zijn zelfbeeld, maar geld is nodig. Hij wil zijn kinderen immers een degelijke scholing geven. Spijtig genoeg staat de organisatie van islamitische scholen nog in de kinderschoenen en wil Fatima, Younes' vrouw, ab-so-luut niet weten van gemeenschapsonderwijs, laat staan katholieke of protestantse scholen. Dat zou hij overigens ook niet aan zijn kinderen verkocht krijgen. Ze zijn veel geloviger dan Younes vroeger en zijn zoons dwepen met de opruiende taal van sommige extremistische Wahabieten. Ook binnen de moskeeën steken steeds meer radicale strekkingen de kop op. Bij de oorspronkelijke autochtonen is het katholicisme nu helemaal weg. De kerken staan te verloederen, mensen plooiën zich helemaal op zichzelf terug. De eerder gegoede Vlamingen trekken weg uit de stad om zich op te sluiten in woonwijken die soms letterlijk afgesloten zijn. Diegenen die blijven reageren erg agressief op wat ze zien als de 'allochtone bedreiging'. De stad staat dan ook vol haatdragende graffiti, van beide partijen.

Figuur 14: Tweede combinatie met de centrale as + de as rond nieuwe migratiestromen

SCENARIO 5: DE TIJD VAN TOEN

Premissen:

- Een toekomst gekenmerkt door integratie
- Nieuwe migratiestromen zijn beperkt

Impact op Mechelen

'A small little world' : zo zou je Mechelen – anno 2035 wellicht het beste kunnen omschrijven. Mensen van Vlaamse, Marokkaanse en Assyrische origine leven er vreedzaam samen. Maar ook mensen van Afrikaanse origine of afkomstig uit de vroegere Sovjetunie laten zich niet onbetuigd in het kleurrijke plaatje. Allen voelen ze zich op en top Mechelaars. De Maneblussersstede ziet er een stuk kleurrijker uit dan pakweg 25 jaar geleden. Dit is vooral te wijten aan een hogere nataliteit bij mensen met een migratiegeschiedenis. Toch zijn de vroegere etnische getto's of concentratiewijken niet helemaal verdwenen. Ze kennen alleen een andere demografische samenstelling. In die verpauperde stadseilanden wonen vooral ouderen, veelal van vreemde origine, die de trein van de vooruitgang hebben gemist. Bij de ouderen met een migratiegeschiedenis is dit vooral te wijten aan het feit dat ze de taal van het gastland niet goed beheersen en/of in het verleden geen of te laat een job vonden op de arbeidsmarkt. Ook een gebrekkige scholing in het verleden is hieraan niet vreemd.

Bij de actieve bevolking krijgen we een heel ander verhaal. Het 'wij *versus* zij'-verhaal is grotendeels verdwenen. Allemaal voelen we ons Vlamingen en Mechelaars, ongeacht onze afkomst. Niemand vindt het bevreemdend, laat staan bedreigend, dat zijn/haar burens al of niet een migratiegeschiedenis kenden. Beheersing van de taal van het gastland heeft hierin een grote rol gespeeld, gevolgd door de gewinning van de autochtone bevolking aan mensen met een andere huidskleur, cultuur of levensbeschouwing. Dit heeft zich vertaald in een gelijkmatige verdeling van de jobs en dus van de sociaal-economische situatie, met alle (technologische en ecologische) voordelen vandien. Ook in het onderwijs en het verenigingsleven vind je die etnische en culturele verwevenheid terug. Wel bestaan er nog (vooral culturele) verenigingen

die focussen op de cultuur van het vroegere land van herkomst. De voertaal is er echter het Nederlands en je merkt er ook leden van een andere etnische afkomst dan die waarop de focus ligt. Niemand beschouwt echter dergelijke verenigingen als bedreigend of racistisch, wel als een verrijking en een *eye opener*. Wil dat zeggen dat er hoegenaamd geen onderscheid meer bestaat? Jawel, vooral op culinair en levensbeschouwelijk vlak. Alleen wordt die diversiteit nu als een meerwaarde beschouwd. Je zou het met de woorden van F. Timmermans kunnen zeggen: 'Allemaal zijn we van dezelfde deeg, alleen anders gebakken'. Omwille van bovenstaande factoren is het dus niet verwonderlijk dat mensen, ongeacht hun etnische of culturele achtergrond, meer en meer met elkaar in het huwelijksbootje stappen. Trouwens we zien ook stilaan meer en meer kinderen geboren worden uit zogenaamde gemengde huwelijken.

Toch is niet alles 'rozengeur en maneschijn'. De ouderen met een migratiegeschiedenis zitten met gemengde gevoelens t.o.v. die snel veranderende situatie. Enerzijds zijn ze fier dat hun kinderen 'het gemaakt hebben' in het gastland; anderzijds kijken ze met lede ogen toe hoe hun kinderen de binding en interesse met het vroegere land van herkomst in sneltreinvaart verliezen. Vaak kunnen ze met hun kleinkinderen niet meer praten omdat die de taal van het vroegere land van herkomst niet meer spreken. Ook met hun medebewoners is het moeizaam communiceren omdat ze elkaars taal niet of onvoldoende beheersen. Heimwee naar vroeger doet hen exclusief terugplooiën op een 'train train de vivre' van het vroegere land van herkomst. Hierdoor is er niet alleen weinig communicatie met de andere bevolkingsgroepen, maar ook zo goed als geen begrip en solidariteit tussen de verschillende bevolkingsgroepen. Zelfs bij hun eigen kinderen kunnen ze minder en minder op steun rekenen. Dezen hebben het niet alleen zo al druk genoeg met hun job en gezin, ze beschouwen het financieel en materieel ondersteunen van hun ouders meer en meer als 'een blok aan het been' om vooruit te komen op de sociale ladder. De gevolgen laten zich raden: minder en minder contact tussen de verschillende generaties waardoor ouderen met een migratiegeschiedenis veelal verweesd en verpauperd achterblijven. De autochtone oudere bevolking heeft daar minder last van. Zij hadden vroeger doorgaans een goed betaalde job waardoor ze naast hun pensioentje een aardige cent opzij konden leggen voor hun oude dag. Hierdoor zijn ze materieel en financieel minder afhankelijk van hun kinderen waardoor die er minder tegenop zien om hen op te zoeken. De ouderen met een migratiegeschiedenis daarentegen hadden geen job of alleszins veel te laat waardoor ze noch op een pensioentje noch op eigen spaarcentjes kunnen teren.

Impact op stedelijke organisatie

Zowel in het college van burgemeester en schepenen als in de andere stadsdiensten zien we een mooie afspiegeling van de bevolkingsmix. De burgemeester is van Marokkaanse origine. Bij de schepenen vinden we personen van Vlaamse – Assyrische en andere origine terug. Niemand kijkt daarvan op of voelt zich daardoor bedreigd. We zijn immers allemaal Mechelaars. Het is echter een hele uitdaging om rechtvaardige oplossingen te vinden voor de resterende kankerplekken met vooral aanzienlijke aantallen ouderen met een migratiegeschiedenis.

Ludieke invalshoek**Een dag van Mathew, een allochtone docent marketing**

Mathew en An hebben samen 3 kinderen en wonen in een ruime burgerwoning aan de Dobbeldhuizen. Hun huis geeft uit op de Dijle. Hun kinderen gaan per fiets naar verschillende scholen in het Mechelse. Eén van hen is primus perpetuus maar ook de 2 anderen halen meer dan behoorlijke resultaten.

Mathew vertrekt maandagmorgen om 8u45 naar KHM waar hij al sinds 2031 marketing doceert. Zijn vrouw is intussen al vertrokken naar haar werk in Brussel waar zij een staffunctie heeft bij een Marokkaanse bank. Rond 10u30 merkt Mathew tijdens de pauze dat zijn ouders hem hebben trachten op te bellen. Hij belt terug en vraagt wat ze nodig hebben. (Mathew's ouders zijn van Assyrische origine en wonen in een verpauperde buurt.) Zoals steeds vragen ze om eens langs te komen en hen wat eten of huishoudgerief mee te brengen maar vooral ook geld om hun huur te betalen. Mathew heeft deze week echter elke avond een vergadering en belooft om zaterdag langs te komen. Zijn moeder dringt echter aan om vlugger langs te komen. De huisbaas dreigt hen uit het huis te zetten.

's Avonds laat spreekt Mathew er zijn vrouw An over aan. Hij wil zijn ouders een maandbudget geven om van de regelmatige bedeltelefoontjes af te zijn. An ziet dit echter duidelijk niet zitten. Een reis met het gezin zou daardoor in het water vallen. Zij verwijt Mathew's inschikkelijkheid en confronteert hem met de situatie van haar ouders. Die hebben een hardwerkend leven achter de rug en zitten nu op rozen. Zijn ouders hadden dat vroeger ook maar moeten doen. Dat ze nu maar naar de OCMW gaan.

SCENARIO 6: VASTGEROESTE EILANDEN**Premissen:**

- *Een toekomst gekenmerkt door radicalisering*
- *Nieuwe migratiestromen zijn beperkt*

Impact op Mechelen:

Het aandeel allochtonen blijft toenemen in Mechelen, vooral door het verschil in gezinsgrootte tussen allochtonen en autochtonen. De diversiteit binnen de culturele diversiteit blijft echter veeleer stabiel. Wel is er een groeiende groep ouderen, zowel bij autochtonen als allochtonen, maar de algemene bevolkingsdruk op de stad blijft relatief beperkt.

De sfeer in de stad is doorgaans niet denderend, soms zelfs bitsig. Er wordt naast – zo niet tegen – elkaar geleefd. Structurele vermenging zien we alvast niet. De meeste allochtonen wonen in concentratiewijken of getto's, enkel rijke allochtonen verspreiden zich over de stad. In achtergestelde buurten loopt de spanning met de autochtone (arme) bevolking bij tijden hoog op. Rellen in Mechelen en aanvallen op steeds vaker opduikende religieuze symbolen halen regelmatig de voorpagina van nationale kranten. Ook op andere plaatsen (scholen, uitgaansbuurten, parken, recreatiedomeinen,...) is de spanning soms duidelijk voelbaar. Andere groepen zoeken het conflict niet op, maar negeren elkaar gewoon. De allochtoon rookt tabak in

een theehuis, de autochtoon drinkt zijn pint op de Grote Markt. Kortom, zowel de autochtone als allochtone bevolking vertoeven op hun eilanden.

De allochtone bevolking tracht hun traditionele man-vrouwverhouding in stand te houden en ook huwelijksmigratie blijft bestaan. In veel gevallen worden ook nog sommen geld naar de familie in het land van herkomst gestuurd. Sommige ouderen trekken zelfs terug naar dit land, maar slagen er niet in hun kinderen, laat staan hun kleinkinderen, te overhalen mee te verhuizen. Dankzij technologische evoluties blijven de banden wel sterk onderhouden. Binnen de Assyrische en Marokkaanse populatie vormt zich wel een klein taalprobleem: een beperkte groep allochtonen spreekt immers niet goed Turks of Marokkaans. Zeker tussen generaties en bij huwelijksmigratie is dit merkbaar.

Allochtonen blijven – hoewel minder dan voorheen – moeite hebben om zich te handhaven in het bestaande onderwijssysteem. Dit komt deels door de beperkte doorstromingsmogelijkheden naar en discriminatie op de arbeidsmarkt. Wel zijn er enkele ‘allochtone’ bedrijven die het ontzettend goed doen op de markt. Zij rekruteren sterke krachten uit hun gemeenschap en slagen erin een (inter)nationale speler te worden. Dit zorgt voor aanzienlijke loonverschillen binnen de allochtone populatie. Sommige ‘rijke allochtone spelers’ profileren zich sterk als ‘Marokkaanse’ of ‘Assyrische’ bedrijven waardoor bepaalde barrières worden verscherpt (“wij kunnen het beter”), andere trachten juist hier de kloof met andere bedrijven te verkleinen (“laat ons samenwerken”). En het is die laatste groep die ook die meer en meer begint te vervreemden van de familiestructuur van de vorige generaties. Zij opteren voor een meer Westerse levensstijl: kleinere gezinnen, af en toe een Bourgondische maaltijd (ook met alcohol), amper nog een moskeebezoek, religieuze beleving wordt minder prominent, etc. Zij overbruggen de kloof met open geesten binnen de autochtone bevolking.

Impact op de stedelijke organisatie van Mechelen:

Aangezien allochtonen in de meerderheid zijn in Mechelen en ze bij verkiezingen stemmen op hun eigen kandidaten heeft meer dan de helft van de leden van het Mechelse college en de Mechelse gemeenteraad vreemde (vooral Marokkaanse en Assyrische) origines. Partijen met veel, zelfs louter allochtonen drukken meer en meer hun stempel. Hun invloed werkt vooral door in bepaalde gevoelige dossiers (nieuwe moskee, subsidiëring vzw's, hoofddoekendebat,...). Hoewel veiligheid en stadsontwikkeling belangrijke thema's blijven, verlopen de gemeenteraden dan ook bijzonder woelig. Traditionele, gemene politieke partijen moeten veel brandjes trachten te blussen. Zij trachten nog meer dan vroeger sterke en gekende individuen met een vreemde afkomst verkiesbare plaatsen aan te bieden. Dit zorgt vooral binnen partijen voor de nodige wrevel.

De topfuncties bij de stedelijke administratie worden nog steeds bezet door autochtonen. Het ambtelijke middenkader en vooral het lagere kader zijn anno 2035 een spiegel van de Mechelse samenleving.

Ludieke invalshoek

Een dag in 2035 van Guido, een oude autochtoon die veel niet begrijpt.

Guido is vorige week 81 jaar geworden en verhuist vandaag samen met zijn Nicole naar een serviceflat aan de Kattenberg. Het mocht misschien allemaal wat vroeger, bijvoorbeeld in 2030,

maar dat was buiten de wachtlijst gerekend. Eén ding staat vast, de Paardenkerkhofstraat zal hij niet missen. Waar vroeger de rust en orde nauwelijks werden verstoord, is het nu meestal een drukte van jewelste, en dan nog in een taal die hij niet begrijpt. Hij begrijpt ook niet waarom de laatste jaren enkel Marokkanen de huizen in zijn straat kopen. Zelfs in hun huis wou niemand anders investeren. Vooral zijn Nicole heeft het er lastig mee dat straks 'vreemden' in hun huis gaan wonen en dat Pieter, hun kleinzoon, totaal geen interesse had. Hijzelf toont begrip, maar begrijpt dan weer niet hoe een gezin met vijf kinderen slechts drie slaapkamers nodig heeft. Guido heeft het nog niet durven vertellen aan zijn kinderen en zeker niet aan zijn Nicole, maar eigenlijk vindt hij het wel jammer dat hij die aparte overwaaierende geuren uit de keuken van buurvrouw Fatima vaarwel moet zeggen. Hij had haar eigenlijk willen vragen welke kruiden zij gebruikt en waarvoor. En ook wel of en wanneer ze haar hoofddoek eens aflegt. Maar dergelijke vragen horen niet en mogen niet, dacht hij. Gisteren kwam Marc de overbuur nog afscheid nemen. Marc zei enigszins fier dat nu zij vertrekken hij tegen iedereen in 't straat kan zijn. Guido wist niet of het een grapje was. De rellen vorige week in de Klaverenstraat waren dat zeker niet. De politie was hardhandig tussenbeide gekomen toen vier allochtone vechtersbazen amok maakten, en plots keerde een menigte zich tegen de politie. Vier auto's waren uitgebrand en één agent lag in het ziekenhuis. Althans volgens Marc. Die had tevens verteld dat de ruzie ontstond toen een Marokkaanse meisje een huwelijk weigerde met een man die ze nog nooit gezien had "De politiek moet zo'n geforceerd huwelijk compleet verbieden", had Nicole toen duidelijk gesteld. Guido had gezwegen, maar hij begrijpt eigenlijk ook niet dat dergelijke huwelijkssystemen in Mechelen nog bestaan. Dat de politiek zich hiermee moet moeien, vond hij maar raar. Trouwens de schepen voor Technological Innovation is zelf getrouwd met een Assyrische vrouw uit Duitsland. Hijzelf vond zijn eerste huwelijk een vergissing, zijn tweede spannend en zijn derde rustgevend. Hij hoopt op nog meer rust nu ze in een serviceflat gaan wonen. Het eten de eerste avond viel alvast wat tegen: een veggieschotel. En wat hij te horen kreeg over het eten vond hij nog erger: er is enkel vlees op dinsdag, donderdag en zondag. Dat begrijpt hij niet. Maar misschien gebruiken ze soms Fatima's kruiden, hoopte hij.

SCENARIO 7: EEN DRAAIENDE SMELTKROES

Premissen:

- *Een toekomst gekenmerkt door integratie*
- *Nieuwe migratiestromen zijn aanzienlijk*

Impact op Mechelen:

Anno 2030 heeft Mechelen begint Mechelen stilaan geconfronteerd te worden met zijn limieten. De stad nadert in sneltreinvaart de kaap van 100.000 inwoners. De laatste 10 jaar kent de stad een grote instroom van 'nieuwe allochtonen'. Waar voorheen de Marokkaanse gemeenschap de grootste groep vormde, is dit nu niet meer het geval en kent men een grote instroom van Oost-Europeanen, maar ook meer en meer Aziaten vinden hun weg naar Mechelen. De grote bevolkingsgroei is echter niet enkel toe te schrijven aan de 'allochtonen'. Mechelen heeft ook een

zekere aantrekkingskracht gekregen wegens zijn groeiende economie. Vele jonge, Vlaamse gezinnen kiezen daarom vaker om een huis in Mechelen te kopen.

Door de grote instroom van nieuwe Mechelaars is er een beter evenwicht gekomen in de bevolkingssamenstelling – het aandeel jonge mensen is aanzienlijk toegenomen en vormt een dam tegen de vergrijzing. Dit heeft als positief gevolg dat de bedrijven in Mechelen voldoende werkvolk vinden en hun groeipotentieel optimaal kunnen ontwikkelen. Mechelen heeft met succes de kaart getrokken van research and development inzake technologische ontwikkeling. De samenwerking met de middelbare scholen en hoge school in Mechelen heeft zijn doel niet gemist. Vele studenten kunnen rechtstreeks doorgroeien in de Mechelse bedrijfswereld. De inspanningen om de kansen van allochtone jongeren binnen het onderwijs te verhogen via speciale begeleiding waren succesvol en zijn één van de redenen waarom de integratie van de nieuwe allochtonen zo goed werkt.

Een andere reden voor de goede integratie van de nieuwe Mechelaars is het bruisende verenigingsleven. Via participatie en inspraak van deze nieuwe Mechelaars zijn het merendeel van de verenigingen multicultureel samengesteld en bereiken ze alle Mechelaars. De oudere generatie is nog niet helemaal meegestapt in deze evolutie en denkt soms nog met wat heimwee terug aan de ‘goeie ouwe tijd’ maar in het algemeen heeft Mechelen zich verzoend met de multiculturele samenleving en wordt er goed samengewerkt tussen alle gemeenschappen. Dit uit zich ook in een stijgend aantal gemengde huwelijken. Verder is er respect voor eenieders religieuze achtergrond. Via vele open activiteiten kunnen de Mechelaars kennis maken met de verschillende religies in Mechelen en zijn de vooroordelen stilaan aan het verdwijnen.

De grote instroom van nieuwe inwoners heeft gezorgd voor een grote boost op de huizenmarkt in Mechelen en omgeving. De binnenstad is ondertussen quasi verzadigd wat een gevolg heeft voor de koop- en huurprijzen van woningen en appartementen. Deze zijn de laatste jaren in een gevoelige stijgende lijn. Ook de groene rand van Mechelen komt onder druk te staan. Langzaam maar zeker verdwijnen er meer en meer groene zones ten voordele van nieuwe woonwijken en uitbreidingsmogelijkheden voor het bedrijfsleven. Waar vroeger de rand van Mechelen gekenmerkt werd door rustige villa- of woonwijken, komen er nu meer en meer ‘appartementswijken’. Voorlopig kan de instroom nog worden opgevangen, maar er moet toch dringend werk gemaakt worden van een toekomstvisie om alles te kunnen blijven beheersen.

Niet enkel op de woningmarkt neemt de druk toe, ook in de sociale voorzieningen kan men de druk stilaan beginnen voelen. De scholen raken overvol, maar ook de plaatsen in de zieken- en rusthuizen worden schaarser. De aanleg van wachtlijsten is niet veraf meer en de vrije schoolkeuze komt onder grote druk te staan. De politiek zal hierop een antwoord moeten vinden.

Een toenemend inwonersaantal zorgt ook voor problemen op vlak van mobiliteit en milieu. In de zo goed als autoluwe binnenstad is het mobiliteitsprobleem al langer gekend, maar nu komt ook de rand onder druk te staan. Het openbaar vervoer kan de grote massa bijna niet meer verwerken en de auto is ook niet echt een oplossing. Winkelen in de binnenstad kan al helemaal niet meer met de auto – al zijn er voorlopig wel voldoende park-and-ride parkings in de rand. Meer inwoners wil ook zeggen meer afval en dit wordt stilaan een probleem. De huidige afvalverwerkingfirma’s kunnen de toenemende afvalberg nauwelijks nog verwerken en is quasi onbetaalbaar geworden. Enkele bedrijven zijn druk bezig om toepassingen uit te werken om

afval te recycleren in verschillende producten, maar dit onderzoeksproces staat nog maar in zijn kinderschoen, maar biedt wel weer groeimogelijkheden voor Mechelen.

Impact op de stedelijke organisatie van Mechelen:

Zowel de gemeenteraad, het college als de stadsdiensten zijn een goede afspiegeling van de Mechelse bevolking geworden. Binnen alle partijen kan men ondertussen ‘allochtonen’ op prominente plaatsen terugvinden en ook binnen het stedelijk ambtenarenniveau zijn de leidinggevende posities door iedereen ingevuld. Van diversiteit gesproken!

Ludieke invalshoek

Een dag van Yang Wang, een allochtoon die net in Mechelen is toegekomen

Yang Wang, vorige week 24 jaar geworden, wordt door de DONC (Dienst Onthaal Vreemdelingen China) vriendelijk onthaald. Het kleine welkomstgeschenk kan nog net in zijn handbagage. In vloeiend Engels wordt hem onder meer over de stad Mechelen verteld. Het klinkt aangenaam, al snapt hij de uitleg niet goed als zou Mechelen een stad zijn die stilaan uit zijn voegen barst. Centrumsteden in China zijn duidelijk van een andere orde, denkt hij.

Het appartement van zijn iets oudere broer is krap, maar telt wel twee slaapkamers. Elk een eigen kamer dus. De hoge huurprijs zullen ze vanaf vandaag delen. In de woonkamer valt vooral het grote zwevende en flexibele TV-scherf op. Zijn broer toont hoe het scherm nog verder kan worden uitgerold. Ze kijken snel even naar China News, maar trekken dan de stad in. Buiten is het koud, maar toch toont de stad warm. Hoewel Yang Wang's broer nog maar 10 maanden in Mechelen woont, lijkt hij 'the places to be' al goed te kennen. In een 'Chinese Lounge' spreken de twee broers vooral over het werk. VC⁴ (Virtual China Connection Community Company) is zich stilaan een plaats op de markt aan het veroveren. De explosie aan 'virtual hologram meetings' met Chinese ondernemers is hiervoor verantwoordelijk. Yang Wang's uitmuntende technologische expertise, zijn taalkennis en zijn culturele bagage kan VC⁴ goed gebruiken. Hoewel het loon maar matig is, lijkt de stap naar Europa een goede keuze te gaan worden. Bij het verlaten van het theehuis, bedankt hij zijn broer al voor de vijfde keer vandaag. Net dan wordt hij op de rug getikt. Een man brabbelt iets dat hij niet begrijpt. In gebroken Engels wordt vervolgens een aalmoes gevraagd zodat zijn kinderen iets te eten hebben vanavond. Yang Wang kijkt naar zijn broer die zelf snel een kleinigheid aan de man geeft.

In de vooravond vertelt Yang Wang aan zijn familie in China hoe de aankomst is verlopen. Lang is de Virtual Connector niet aan, want ginds is het al middernacht. Yang Wang vraagt zich af of dat tijdsverschil niet nog meer kan worden weggewerkt.

SCENARIO 8: HET KRUITVAT

Premissen:

- *Een toekomst gekenmerkt door radicalisering*
- *Nieuwe migratiestromen zijn aanzienlijk*

Impact op Mechelen:

Mechelen is opgebouwd uit verschillende wijken met ieder een specifieke bevolkingsgroep. De Marokkanen vinden alleen nog huur- en koopgelegenheden in de wijk aan de Battelse-, Tervuurse-, Lierse- en Hombeeksesteenweg en in het centrum aan de Adegemstraat. De Afrikanen wonen aan de Leuvensesteenweg, de Assyriërs aan Nekkerspoel en Nieuwendijk, de Tsjetsjenen in Otterbeek. Er staat een illegaal Roma zigeunerkamp in het Vrijbroekpark. De autochtone Mechelaar woont, streng bewaakt, in het opgewaarde centrum en de rijke randgemeentes. Zeker 's nachts worden de ghetto's niet bezocht door buitenstaanders, regelmatig zijn er rellen tussen "gangs" van de verschillende wijken, ook vanuit autochtone extreme groepen. Iedere buurt heeft zijn eigen winkeltjes en diensten. De overheid heeft geen controle op buurtjeugdhuizen, politieke partijen worden opgericht die alleen de belangen van hun eigen origine verdedigen. Alle religies hebben eigen scholen. Elke groep heeft zijn eigen sportclub, de Tsjetsjenen kunnen alleen terecht bij kickbox, de Marokkanen zaalvoetbal, de Congolezen veldvoetbal en de Paki's Cricket. Geen enkele mix. Conflicten alom, politie durft bepaalde wijken niet in te komen (of dat is toch de perceptie), weinig mogelijkheden tot dialoog, een gesegregerde maatschappij.

De stad blijft grote groepen nieuwkomers (1^e generatie) onthalen. Die vinden moeilijk een plaats in onze stad, er wordt niet geïnvesteerd in menswaardige opvang en integratie. Dat is ook niet mogelijk vanwege het grote aantal nieuwkomers, veroorzaakt door gezinshereniging en een grote groepen vluchtelingen uit een wereld die zowat letterlijk overal "in brand staat". De nieuwkomers zijn dus vooral afhankelijk van de hulp van landgenoten, die zelf eigenlijk al met het water aan de mond staan. Dat leidt tot uitbuiting, illegale tewerkstelling (slavernij), criminaliteit en nog meer haat ten opzichte van gaststad Mechelen. Er zijn generatieconflicten binnen de aanwezige groepen.

Sociaal economisch gaat het slecht met de allochtone groepen van de bevolking, die op de arbeidsmarkt niet terecht kunnen (gebrek aan Nederlandse kennis, lege CV's, lage scholingsgraad, racisme bij de blanke werkgevers).

Tussen man en vrouw zijn er ook talloze strubbelingen, vaak zoekt men een partner in het land van origine, die zich niet welkom voelt, die nog minder kans heeft op werk en die, aangezien ze of hij hier alleen is en die nergens terecht kan wanneer er mishandeling of uitbuiting wordt vastgesteld. Er zijn bijna geen gemengde huwelijken autochtoon-allochtoon of tussen de verschillende allochtone bevolkingsgroepen.

Autochtonen zien geen onderscheid tussen 4^e en 5^e generatie en 1^e generatie of tussen verschillende individuen. "Het zijn allemaal profiteurs", is vaak de leuze. Alle persoonlijke of sociaal economische problemen worden afgeschoven op de allochtone bevolking. Er is geen begrip voor vluchtelingenproblematiek en internationale bescherming, een recht op een familieleven via gezinshereniging of op de moeilijke situatie voor uitgeprocedeerde illegale asielzoekers. Een georganiseerde humane terugkeer voor mensen zonder wettig verblijf is niet georganiseerd, zodat iedereen hier ook effectief blijft hangen. Toch is niet alles kommer en kwel. Taalprogramma's zorgen voor een eenvoudige communicatie en in bepaalde wijken krijgen ze zelfs toeristen over de vloer vanwege hun specifieke allochtone karakter (Petit Matonge aan de Leuvensesteenweg, Petit Tanger aan de Adegemstraat).

Impact op de stedelijke organisatie van Mechelen:

Veel allochtonen worden verkozen, zowel uit traditionele partijen als ook uit meer radicale partijen. Een college met overwegend autochtonen wordt in de nabije toekomst onmogelijk. Radicalisering wordt ook zichtbaar op het politieke toneel. Politieke partijen zetten in op het verdedigen van hun eigen groepen, maar niet op het compromis en een integrale benadering. Politieke conflicten loeren dan ook steeds om de hoek. Het Mechelse beleid vindt moeilijk oplossingen en werkt mogelijks de problematiek van segregatie in de hand. Het feit dat subsidies op allochtone organisaties worden afgeschaft, omdat ze te radicaal zijn, zorgt er voor dat er geen enkele controle meer is op dergelijke jeugdhuizen, zelforganisaties en theehuisjes, die soms middelen moeten halen uit het buitenland. Organisaties die werken aan de integratie van nieuwkomers worden door extreme politiciers niet meer ondersteund, waardoor de integratie (taal, soc-econ positie, culturele participatie,...) alleen maar slechter worden.

De stad wil enerzijds de stad heropwaarderen, maar ziet dat zijn allochtone bevolking hier het slachtoffer van wordt. Die moeten de panden die vernieuwd worden (en duurder worden) verlaten voor de (verkommerde) eigendommen van hun eigen landgenoten in de getto's. Er wordt ingezet op stadsvernieuwing, leegstand en onbewoonbaar verklaring, maar door de dure vernieuwingen men drijft daardoor bevolkingsgroepen nog meer naar hun getto's. Gentrificatie vermijden is lastig. Het lijkt er bijna op dat de stad bepaalde wijken volledig opgeeft.

Ludieke invalshoek

Een maand in 2035 van Clément, een asielzoeker in Mechelen

Clément is een 20 jarige alleenstaande Congolees die asiel heeft aangevraagd in België 2035, vanwege het geweld tussen troepen van de VS en China in het oosten van Congo, waar de strijd om de macht op nucleaire grondstoffen op zijn hoogst is opgelaaide. Omwille van de grote instroom van asielzoekers is er al een jaar of dertig geen plaats meer in de opvangcentra voor asielzoekers. Na enkele dagen op straat te hebben gezworven in Brussel, heeft hij vernomen dat er nog een verre oom van hem in Mechelen woont, aan de Leuvensesteenweg. Hij trekt op een maandag weg uit Brussel. De oom is werkloos, heeft vijf kinderen en eigenlijk is Clément hier helemaal niet welkom. Hij slaapt in de badkamer en zoekt overdag zijn weg op de straat. In de wijk maakt hij via een neef al gauw wat Congolese vrienden. Na een drietal slechte ervaringen bij sollicitaties tijdens zijn eerste week in Mechelen geeft Clément de zoektocht naar werk op. Begeleiding is overigens ver te zoeken. Zijn oom vraagt de tweede week wel al huurgeld. Om die te betalen vraagt hij raad bij zijn vrienden. Hij werkt de derde en vierde week soms in het plaatselijke Congolese cafeetje, vervoert af en toe doosjes met onbekende inhoud voor een vriend 's nachts (*"pas zeker op voor de politie"*, krijgt hij als raad) en vergezelt een paar keer zijn oom bij het renoveren van huizen. Hij krijgt maar een fractie van het loon van zijn oom.

Integratie- en taallessen zitten die maand vol en zijn duur. Maar goed, hij heeft er geld noch tijd voor. Clément heeft het die eerste maand in Mechelen slecht en moeilijk, maar alles beter dan het geweld in Congo. Hij is het wel gewend om zijn mannetje te staan. Zo behelpt hij zich met vertaalprogramma's, maar communiceert in de wijk hoofdzakelijk in het Lingala. 's Morgens brengt hij tijdens die eerste maand regelmatig zijn neefjes en nichtjes naar het Congolese wijksschooltje, op zondag gaat hij steeds naar hun Afrikaanse kerk, waar ook weer een grote bijdrage moet worden afgestaan.

Wanneer hij op het einde van de maand voor een klusje in de wijk Otterbeek moet zijn krijgt hij het aan de stok met een vijftiental Tsjetsjeense jongeren. De politie is zoals gewoonlijk nergens te bespeuren. Door het incasseren van enkele slagen en schoppen miste hij bijna het voetbaltoernooi dat wordt georganiseerd in Bonheiden, de rijke buitenwijk. De Congolese ploeg is uitgenodigd, maar moet eerst de bewaakte grenzen voorbij, Fouillage, metaaldetectoren. Later dat weekend krijgt hij via zijn KYU35 een oproep dat er een illegale protestactie is aan het Mechelse stadhuis over de situatie in Congo. De Congolezen raken er echter slaags met de voorstanders van een extreme politieke partij.

3.10. STRATEGIEËN VOLGENS MECHELSE SCENARIOBOUWERS

3.10.1. Een ruw beeld van de aanwezige normatieve uitgangspunten

Zoals reeds herhaaldelijk vermeld slopen in deze scenario-oefening op meerdere momenten expliciete normatieve uitgangspunten, zijnde de uitgangspunten en veronderstellingen van de verschillende scenariobouwers. Omdat deze moeilijk te vermijden zijn, werd tijdens de vierde workshop aanvankelijk beslist deze normatieve elementen in een apart deel aan elk scenario te koppelen. Tijdens het meer systematisch uitwerken van de scenario's bleek echter dat expliciete normatieve uitgangspunten en keuzes toch meer op de achtergrond konden worden gehouden. Liever dan ze per scenario te vermelden werd in overleg gekozen om deze 'normatieve strategieën' samen te vatten, te bundelen en los van de scenario's te behandelen. Op die manier is het voor de lezer of gebruiker van de scenario's ook duidelijk wat min of meer de algemene uitgangspunten van de 10 scenariobouwers waren. Tevens beschikt de stad zo over een eerste korte aanzet om beleidsmatig deze scenario's te gebruiken (in een natraject). We hangen deze strategieën op aan de basis-as 'integratie-radicalisering' en aan de as inzake de sociaal-economische situatie van allochtonen.

3.10.2. Strategieën die integratie stimuleren

Volgens de Mechelse scenariobouwers moet de stad Mechelen ook in de toekomst de bestrijding van discriminatie steeds hoog in het vaandel dragen. De dualisering, de vooroordelen en de conflicten die daaruit voortkomen, moeten worden bestraft. Hoewel dit grotendeels een gerechtelijke aangelegenheid is, wil dit niet zeggen dat het stadsbestuur geen rol van betekenis kan spelen. Zeker in toekomstige situaties met talrijke conflicten tussen verschillende gemeenschappen en met een sterke sociale uitsluiting van bepaalde groepen, moet de stad Mechelen onder meer (blijvend) investeren in een interculturele dialoog, de uitbreiding van een 'Meldpunt discriminatie', in een netwerk van (vrijwillige) buurtbemiddelaars, in het scholen van wijkagenten in het omgaan met conflicten, sociale mix bevorderen waar zinvol (vb. in de eigen stadsdiensten), etc. Bovendien kan de stad zichzelf ook burgerlijke partij stellen in het bestrijden van discriminatie.

Binnen bovenlokale afspraken dient Mechelen steeds te kiezen voor een warm, maar realistisch onthaal van nieuwkomers. Indien deze nieuwkomers (ondanks duidelijke inspanningen) in de toekomst integratieproblemen ondervinden, kan een overhellen naar de andere zijde mogelijk een tussenoplossing zijn: zo kan (tijdelijk) worden gekozen voor een positieve discriminatie in het onderwijs en op de arbeidsmarkt. Een humaan terugkeerprogramma, uitgewerkt in overleg met alle betrokken sociale diensten, is nuttig, zelfs noodzakelijk als de druk te groot wordt.

Wanneer er sprake is van een integrale Mechelse samenleving wordt geopperd om zeker waakzaam te blijven om sociale thema's dan niet te verdringen naar de achtergrond. Mogelijks kan enige laksheid van het bestuur op dat vlak voor problemen zorgen. Sterke netwerken met allerlei middenveldorganisaties onderhouden wordt blijvend aangeraden.

Durven investeren in sociale projecten die focussen op multiculturaliteit, diversiteit, integratie en sociale cohesie, vraagt geen enge bril. Dergelijke ambitie moet (kunnen) gepaard gaan met projecten die tevens raakvlakken hebben met criminaliteitsbestrijding en fysiek-ruimtelijke ingrepen.

Wat betreft criminele uitwassen is er nood aan een pakket preventieve en repressieve maatregelen. Criminaliteit moet dan ook consequent worden aangepakt. Zeker wanneer er frequent conflicten opduiken zal wellicht iedereen (ook politici) pleiten voor een harde aanpak. Een soft en ietwat naïef beleid is dan geen optie.

In elk geval moet stadsontwikkeling een prioritair beleidsdomein zijn en blijven. Wanneer de stad Mechelen zou worden geconfronteerd met een groeiend aantal getto's, probleemwijken en kankerplekken dan ontstaat er een (nog grotere) uitdaging om deze om te buigen naar aangename wijken. In de mate van het mogelijke moet dan onder meer gestreefd worden naar het (nog meer) binnenbrengen van kleinschalige betaalbare sociale eengezinswoningen in de betere wijken. Sociale woningcomplexen of -buurten worden afgeraden. Investeren in probleemwijken betreft niet alleen harde en tastbare materies (i.c. infrastructuur, wegen, parken, etc.), maar ook het aanmoedigen van ondernemerschap, het stimuleren van sociale cohesie, het organiseren van participatie en inspraak, het opzetten van sport- en cultuurevenementen, etc. Zo kunnen er allerlei 'events' plaatsvinden binnen de openbare ruimte (vb. kunst en artistieke projecten).

Beleidsinstrumenten die bij dit alles nuttig kunnen zijn gebiedsgerichte of wijkmonitoren (die zowel een kwantitatief als kwalitatief karakter kunnen hebben). Met behulp van dergelijk materiaal kan de stad peilen naar het profiel van de inwoners per wijk, naar conflicten en spanningen in alle gebieden, naar sociale cohesie in buurten (vb. veel verenigingen, participatie, buurt- en straatfeesten, etc.). Een instrument dat hier sterk mee samenhangt is het buurtopbouwwerk. De stad dient hier dan ook zelf expertise in te verwerven en niet (alles) uit te besteden.

De stad Mechelen moet echter zeker niet het warm water trachten uit te vinden. Samenwerking en kennisuitwisseling met andere Vlaamse centrumsteden en steden in het buitenland is dan ook noodzakelijk. De dualiteit waarmee Mechelen wordt geconfronteerd is immers geen exclusief gegeven.

Wat de inwoners bindt – allochtoon of niet – is het feit dat ze samen in Mechelen wonen. Dat zouden we moeten aangrijpen om bepaalde tegenstellingen te overbruggen. De fierheid op de eigen stad als bindmiddel!

3.10.3. Strategieën die de economische welvaart (bij allochtonen) stimuleren

Wanneer in de toekomst de kloof tussen de economische welvaart van autochtonen en allochtonen groeit, dient prioritair aandacht te worden besteed aan het onderwijs en de opleiding van allochtonen. Dit vraagt een multidimensionele aanpak waarbij het sensibiliseren van allochtone ouders slechts één onderdeel is. Een goede vorming verhoogt immers aanzienlijk de kansen op integratie, zelfredzaamheid en sociaal-economische onafhankelijkheid.

Daarnaast dient men in een eventueel groeiende duale samenleving tewerkstelling na te streven voor alle groepen in de stad. Mensen die nog niet echt goed de Nederlandse taal beheersen, mogen niet gediscrimineerd worden in hun zoektocht naar een job. Een job bezorgt hen niet alleen een inkomen, maar ook praktijkervaring en (eventueel) een gelegenheid om het Nederlands beter onder de knie te krijgen. Wanneer de Mechelse economie slabakt is maximale tewerkstelling voor iedereen moeilijk te halen. Daarom probeert Mechelen in de toekomst vooral bedrijven aan te trekken die tewerkstelling opleveren. Dat aantrekken kan ze op verschillende (gecombineerde) manieren nastreven: het aantrekken van hogeschoolopleidingen, uitstekend gelegen bedrijventerreinen die perfect aansluiten op het openbaar vervoer, de hele stad als wifi-zone, uitstekende infrastructuur in functie van vergaderen, meetings, congressen, catering, commerciële tentoonstellingen, premies en fiscale gunsttarieven, het ondernemerschap in de binnenstad te stimuleren door autovrije zones te organiseren, winkelcomplexen op te trekken die aan een relatief gunstig tarief kunnen worden gekocht of gehuurd, op een strategisch geografische manier speelpleintjes inplanten in de binnenstad én in de verschillende wijken, etc. Daarbij wordt tevens gestreefd naar (ook) jobs met minder hoge werknemerskwalificaties zoals chauffeurs, onderhouds- en veiligheidspersoneel, conciërges, telefonisten, keukenhulpen, etc.

In perioden waar de socio-economische situatie van allochtonen zeer zwak is zal de druk op het OCMW hoog oplopen. Dit vraagt om duidelijke afspraken tussen stad en bovenlokale overheden en hun diensten (RVA, RIZIV, etc.). Steden kunnen ook leren van elkaar en eventueel samen een sterk front vormen om op het bovenlokale niveau te ijveren voor bijvoorbeeld de financiering van een aantal sociaal geïnspireerde programma's op het vlak van opleiding, tewerkstelling, huisvesting, etc.

3.11. TOT VOORLOPIG BESLUIT

3.11.1. Enkele reflecties bij een pilootstudie

Het uitwerken van exploratieve scenario's op lokaal vlak die focussen op multiculturaliteit was een unieke oefening, zeker in Vlaanderen. Nochtans merken we dat onze steden steeds kleurrijker worden. Volgens een studie van Hertogen (2010) zou in Mechelen ongeveer 27% van de inwoners van vreemde origine zijn. Tegen 2020 zal dat aandeel normaliter oplopen tot ongeveer 41%. Dergelijke evolutie roept vragen op en maakt duidelijk dat het erg zinvol was om na te denken over mogelijke (langetermijn)ontwikkelingen inzake multiculturaliteit en over hun mogelijke impact op de stad Mechelen. Kennis hierover is doorgaans uiterst beperkt, hoewel het een stadsbestuur in staat kan stellen gewenste ontwikkelingen te bevorderen en ongewenste te voorkomen.

We vonden het moedig van de stad Mechelen om rond dit delicaat thema exploratieve scenario's te ontwikkelen en begrijpen ook de voorzichtige houding van betrokken politici die vrezen dat de resultaten van dergelijke studie kunnen worden misbruikt. We hadden echter geenszins als doel om met ons onderzoek het migrantendebat te polariseren of expliciet normatieve uitspraken te doen over de 'multiculturele samenleving' in Mechelen. Zo hanteerden we de term 'multiculturaliteit' in plaats van het meer ideologische concept 'multiculturalisme'. Vraag blijft wel hoe en in welke mate het mogelijk was om normatieve standpunten te vermijden. Vooronderstellingen, wereldbeelden en 'frames' van alle betrokken bij de Mechelse toekomstverkenning werkten hoe dan ook – zij het veeleer impliciet – door bij de selectie van de drijvende factoren, bij het bepalen van kritische onzekerheden en/of bij het inschatten van allerlei mogelijke gevolgen bij het uitschrijven van de scenario's. Dat is eigen aan dergelijk 'post normaal' onderzoek dat zich niet kan beroepen op zogenaamde objectieve feiten, maar met subjectieve inschattingen aan de slag gaat. Merkwaardig was wel dat de normatieve standpunten en de vaak opduikende oplossingsgerichtheid naar achtergrond verdwenen toen de scenariobouwers individueel (zie 'huiswerk') de ruwe scenario's verfijnden. Vooral in die fase leunden de scenariobouwers sterk aan bij de oorspronkelijke en na te streven filosofie van de toekomstverkenning.

Hoewel de selectie van de 10 Mechelse scenariobouwers door de schepen en de stafmedewerker Diversiteit leidde tot een gemengde samenstelling met vertegenwoordigers uit de Mechelse politieke wereld, uit de stedelijke administratie, uit het Mechelse maatschappelijke middenveld en uit de verschillende allochtone gemeenschappen, bestaat deze groep uit figuren met veeleer een open, tolerante houding en die min of meer ijveren voor integratie. Ondanks het feit dat de ontwikkeling van exploratieve scenario's (in tegenstelling tot gewenste toekomstbeelden) toelaat moeilijke (beleids)discussies te overstijgen, vragen we ons dan ook af of andere Mechelse scenariobouwers (vb. met een veeleer rechts profiel) tot andere resultaten, andere scenario's zouden zijn gekomen. Zoals aangehaald werkt de selectie van scenariobouwers – in dit geval een homogene groep – door in de talrijke keuzes die tijdens de toekomstverkenning werden gemaakt. Ook werd telkens vrij snel een consensus gevonden. Misschien was er wel te veel en te

snel een consensus. Zijn de 8 uitgewerkte scenario's wel voldoende scherp gegeven de premissen? Zijn ze niet te oppervlakkig of te eenzijdig uitgewerkt? Mocht de klemtoon van de Mechelse toekomstverkenning enkel op het eindproduct hebben gelegen dan zouden deze bedenkingen zeker op hun plaats zijn. Echter, de balans tussen het belang van een goed eindproduct en de meerwaarde van het participatieve proces met meerdere stakeholders, werd in de mate van het mogelijke tijdens het gehele traject bewaakt.

Hoe dan ook is één van de lessen die we trekken uit het Mechelse verhaal dat best meer dan 10 scenariobouwers bij de toekomstverkenning worden betrokken. Niet alleen zijn op elke workshop steeds enkele personen afwezig, maar meer scenariobouwers betekent ook meer diverse perspectieven, meer creativiteit, een groter draagvlak en meer werkkraft. Vijftien tot twintig scenariobouwers – al dan niet in parallelle groepen – lijkt daarom een geschikter aantal voor een toekomstonderzoek rond multiculturaliteit in een stad als Mechelen. Wel meldden de meeste betrokken scenariobouwers dat het werken in kleinere groepjes binnen een workshop de betrokkenheid bij de scenario-oefening vergrootte en de interesse deed toenemen. Het blijft dus belangrijk om eventuele grotere groepen ten gepaste tijde op te splitsen. Om de groep uit te breiden dachten de Mechelse scenariobouwers vooral aan 'externen' zoals vertegenwoordigers uit het jeugdwerk, het onderwijs en de bedrijfswereld. Ook vertegenwoordigers van de lokale politie zouden een meerwaarde kunnen bieden. Dergelijke externen kunnen immers nieuwe, complementaire invalshoeken en ideeën aanreiken. Probleem is dan wel om geschikte uren te vinden waarop de workshops kunnen doorgaan; binnen de werkuren is ideaal voor ambtenaren, buiten deze uren is dan weer meer geschikt voor geïnteresseerden die in de (semi-)private sector actief zijn. Qua verdeling moet voor een toekomstverkenning rond multiculturaliteit ook een goed evenwicht bewaard worden naar afkomst (goede mix allochtonen en autochtonen), geslacht (goed evenwicht tussen mannen en vrouwen) en leeftijd (goede vertegenwoordiging van verschillende leeftijdsklassen, ook jongeren). Dit evenwicht ontbrak grotendeels in de Mechelse oefening. Over een sterke(re) aanwezigheid van lokale politici werd gediscussieerd. Hoewel dit in pilootstudie niet het geval was, vreest men dat politici vanuit hun machtspositie een te grote stempel zouden (kunnen) drukken op zowel het proces als de eindproducten. Tevens vragen we ons af wat de impact kan zijn van het opnemen van bovenlokale experten (vb. vanuit Vlaamse overheid of vzw's) en academici in de groep van scenario's. Deze hebben misschien minder voeling met de Mechelse situatie, maar zijn allicht in staat de toekomstverkenning te verrijken en het inhoudelijk luik op sommige aspecten omhoog te tillen. Een doorslag naar de andere zijde is evenwel uitgesloten: het extern laten aanleveren van exploratieve scenario's is nutteloos! Hierbij wordt immers voorbijgegaan aan het lerend vermogen van de eigen organisaties.

Het gevolgde stappenplan (i.c. van drijvende factoren over assen op basis van kritische onzekerheden naar uitgewerkte scenario's) bleef vrij nauw aanleunen bij de standaardmethode beschreven in hoofdstuk 2 en werd door de scenariobouwers en de onderzoeker als werkbaar ervaren. Toch raden we aan deze standaardmethode niet blind gebruiken, maar als een leidraad. In de bestaande literatuur wordt wel te snel voorbijgegaan aan het feit dat subjectieve keuzes zich permanent opdringen in dergelijke toekomstverkenning. Het is niet (altijd) zo dat na

interessante discussies over de impact en onzekerheid van drijvende factoren plots één assenstelsel 'objectief' opduikt. Zo werd in de Mechelse oefening beslist om te werken met één dominante horizontale as waar dan telkens 2 andere verticale assen werden opgelegd. Dergelijke openheid moet men erkennen en gebruiken. Door kritische onzekerheden te clusteren zijn de uitgewerkte scenario's inhoudelijk vrij breed en bleef de reductie van de complexiteit uiteindelijk vrij beperkt.

Over het algemeen beschouwde men de organisatie van de 1ste en 2de workshop als een nuttige investering. Het liet immers alle betrokkenen toe om de filosofie van de scenario-oefening langzaam in de vingers te krijgen. Tijdens het ontwikkelen van zowel een onzekerheidsmatrix als meerdere assenstelsels haalde de scenario-oefening echter een zeker abstractieniveau waarbij enkelen aanzienlijke inspanningen moesten doen om te kunnen volgen. *"Ik snap wel dat we grondig moesten nadenken waaraan we de scenario's best ophangen, maar ik was toch blij dat we opnieuw met iets meer concreet aan de slag konden"*. Het 'denken in mogelijkheden' bleek niet iedereen (even snel) onder de knie te hebben. Niet zelden moest een 'korte termijn voorspelling vanuit zekerheden' worden afgeblokt om de lange termijn focus opnieuw in de discussie centraal te stellen. Daarbij was het ontzettend nuttig en belangrijk om enkele 'voortrekkers' in de groep te hebben. Deze scenariobouwers verruimden perspectieven, tilden bij elke stap het niveau omhoog en bleken een stimulans voor anderen.

De Mechelse betrokkenen – zeker diegenen die actief zijn in de publieke sector – beschouwden achteraf gezien de volledige scenario-oefening niet echt als belastend. Volgens hen kwam dit onder meer omdat bij aanvang van deze oefening het traject, de timing en de verwachtingen duidelijk werden aangegeven. *"We wisten wat het ging worden, dan is er ook geen probleem"*. Nochtans werd tijdens de 4de workshop beslist om 'huiswerk' toe te laten. Zoals reeds vermeld evalueerden de betrokkenen dit om meerdere redenen als positief. De afstand tussen de eerste drie workshops (i.c. ongeveer één maand) mocht volgens enkelen iets korter zodat bepaalde zaken (sfeer, filosofie, ideeën, kennis) niet telkens wat wegebden onderweg. Tevens raden we aan een zekere systematiek in te bouwen vooraleer de 'fleshing out phase' aan te vatten. Zo is het mogelijk workshop 3 en 4 te herleiden tot één workshop indien na het bepalen van de kritische onzekerheden werk wordt gemaakt van een leidraad die aangeeft welke elementen een scenario best omvat.

De Mechelse scenariobouwers beschouwden deze oefening alvast als zinvol. Na afloop vonden ze het echter moeilijk om in te schatten welk effecten deze toekomstverkenning zal hebben op hun handelen op langere termijn. *"Het is niet zo dat ik nu plots voel dat ik beter met onzekerheid en lange termijn kan omgaan, wel ben ik ervan overtuigd dat deze oefening onbewust zal doorwerken, zeker op momenten waarin lange termijnstrategieën centraal staan"*. Het boeiende aan de oefening lag volgens de betrokkenen vooral in het feit dat het 'out of the box'-denken werd gestimuleerd. Dergelijke aanpak bleek ongewoon, maar leerrijk. *"Het is zo'n cruciaal domein, maar vooruit denken gebeurt te weinig. Het komt dan ook voor dat we met een bazooka op een mug schieten."*

3.11.2. Vervolgtraject in Mechelen: en wat nu?

Het koppelen van beleidsstrategieën en -acties aan elk scenario viel buiten de contouren van dit project. Toch lijkt een vervolgtraject aangewezen omdat voorliggend eindproduct (i.c. de 8 scenario's) quasi per definitie een koppeling met het lokale beleid vraagt. De bevoegde Mechelse schepenen, Ali Salmi, en de toenmalig stafmedewerker Diversiteit, Dave Van Oosterwyck, stelden dan ook voor om in de nabije toekomst binnen een interdepartementale stuurgroep Diversiteit beleidsvoorbereidend werk te verrichten rond deze 8 scenario's en/of rond een gewenst toekomstbeeld waartegen de 8 scenario's kunnen worden afgezet. Deze stuurgroep zou eventueel kunnen uitgebreid worden met een reflectie- of werkgroep waarin ook externen kunnen zetelen. Op die manier kunnen ook niet-publieke scenariobouwers het natraject volgen. Enkele 'externe' scenariobouwers gaven immers duidelijk aan hierin geïnteresseerd te zijn. Dit voorstel was in 2011 voorwerp van een discussie op een bijeenkomst van het Mechelse college van burgemeester en schepenen en van het Mechelse managementteam. Er heerste twijfel en er werden onduidelijke afspraken gemaakt. Het viel op dat de toekomstverkenning indruist tegen de gangbare politieke logica die zich hoofdzakelijk focust op de huidige legislatuur en die zich liever met zogenaamde harde feiten bezighoudt dan met subjectieve inschattingen. Dergelijke focus is te begrijpen en deels ook terecht, maar complementair aan dat politieke handelen kunnen exploratieve scenario's zoals aangegeven in hoofdstuk 1 een interessante meerwaarde hebben. Wat er nu zal gebeuren met Mechelse toekomstverkenning blijft onduidelijk. De houding van de Mechelse politici blijkt veeleer afwachtend, niet in het minst omdat er in oktober 2012 lokale verkiezingen plaatsvinden. Nochtans kan dergelijke oefening juist een zinvolle input leveren aan het strategische debat.

Een scenariobouwer opperde alvast om in 2035 eens terug samen te komen. Kwestie van in groep te bekijken welk uitgewerkt scenario in Mechelen min of meer van toepassing is en waarom Mechelen – allicht gaandeweg – één bepaalde richting is uitgegaan.

HOOFDSTUK 4: OVER DE CREATIEVE ECONOMIE IN ANTWERPEN IN 2035

4.1. INLEIDING EN CONCEPTUEEL KADER

Deze Antwerpse toekomstverkenning had als doel enkele mogelijke scenario's te ontwikkelen over de economische toestand in Antwerpen binnen 20 à 30 jaar. In de loop van dit traject kwam een focus te liggen op de creativiteit van de stad Antwerpen en het innovatief karakter van de Antwerpse economie. Elk ontwikkeld toekomstscenario bevat immers een premisse die betrekking heeft op het creatieve en innovatieve klimaat dat in de Stad Antwerpen al dan niet aanwezig zal zijn in 2035. Deze klemtoon vloeit voort uit inschattingen en keuzes die een vijftigtal Antwerpse scenariobouwers in parallelle workshops hebben gemaakt tijdens de eerste helft van 2011. In dit hoofdstuk lichten we uitgebreid de Antwerpse toekomstverkenning toe. Wat was het algemene opzet? Wie zijn de Antwerpse scenariobouwers en hoe werden ze geselecteerd? Welke drijvende factoren werden naar voor geschoven en welke daarvan werden door de betrokken actoren als kritisch onzeker voor de Antwerpse economie beschouwd? Hoe kregen de verschillende scenario's vorm en inhoud? Hoe zien de uiteindelijke resultaten eruit? Welke reflecties kunnen we bij deze toekomstverkenning maken? Etc.

Zoals reeds in het inleidende hoofdstuk aangegeven (cf. deel 1.4.3) zijn de literatuur en het discours rond creatieve en innovatieve steden enorm populair. Ook vele beleidsmakers uit Vlaamse steden voelen zich hierdoor aangesproken. Volgens heel wat auteurs doen steden er goed aan om zich te richten op een sterke kenniseconomie en mee te hollen in de interstedelijke kenniswedloop (Landry, 2000; Florida, 2002; Hall, 2002; Hospers, 2005; Franke et al., 2005; Musterd et al., 2010). Doorgaans past dit binnen een groeilogica gebaseerd op een neoliberaal model. Zo stelt de Europese Raad in 2008 dat *“de volledige ontwikkeling van het potentieel aan creativiteit en innovatie van de Europese burgers, gebaseerd op Europese cultuur en expertise in de wetenschap, de sleutel is naar toekomstige groei”* (EC, 2009). Ook de filosofie van het toekomstproject ‘Vlaanderen in Actie’ past in die logica, hoewel men hier tevens wijst op belangrijke maatschappelijke uitdagingen op het vlak van duurzaamheid, zorg en inclusie. Een cruciale vraag is natuurlijk wat we kunnen verstaan onder creativiteit en innovatie. Deze concepten waaieren doorgaans breed uit en de inspanningen op deze terreinen zijn moeilijk te meten. Vooreerst stellen we dat creativiteit en innovatie geen synoniemen zijn. ‘Creativiteit’ koppelen we veeleer aan het voortbrengen van interessante ideeën (inspiratie) en ‘innovatie’ aan het transformeren van deze ideeën tot iets succesvol, dus min of meer het commercialiseren van

ideeën (zie ook Govindarajan et al. 2010). Dit sluit ook aan bij het adagium van Thomas Edison "innovation is 1% inspiration and 99% perspiration".

Wat is dan een creatieve stad? Hall (2002; Hospers, 2005) onderscheidt vier soorten creativiteit:

(1) *De culturele, artistieke en intellectuele creativiteit.* Omwille van een spanningsveld tussen de gevestigde conservatieve orde en een kleine groep vernieuwingsgezinde radicalen wordt de stad een broedplaats van culturele innovaties en sociale en economische transformatie. Hall (2002) verwijst hier naar Athene in de klassieke oudheid, Florence omstreeks 1400 (Renaissance), het 17de-eeuwse Londen en Wenen alsmede Parijs (impressionisme, expressionisme) en Berlijn (Weimar-periode) aan het begin van de 20ste eeuw. Deze 'creatieve revolutie' werkte als een magneet op buitenstaanders die dergelijke steden zagen als locaties waar ze hun talenten konden botvieren.

(2) *Creativiteit in technologische vernieuwing.* Niet zelden kunnen enkele innovatieve ondernemers steden tot bloei brengen door nieuwe technologische ontwikkelingen succesvol te vermarkten en door een atmosfeer te creëren van samenwerking, specialisatie en innovatie (Hospers, 2005). Zo plaatste de katoenindustrie Manchester op de economische kaart, legde Henry Ford omstreeks 1900 de basis voor de Amerikaanse automobiellindustrie in Detroit, zorgt de informatietechnologie en multimedia voor een boost in Palo Alto (in San Francisco) en Tokio (Hall, 2002).

(3) *Creativiteit waar cultuur (1) en techniek (2) elkaar bestuiven.* Het gevolg van de combinatie van cultuur en techniek is de opkomst van de culturele industrie. Hall (2002) verwijst vooral naar de filmsector in Hollywood (1920), de muziekbranche in Memphis (1955) en de mode-industrie in Milaan en Parijs. Steden die momenteel internet (breedband) en multimedia slim weten te combineren met cultuur (b.v. virtueel museumbezoek) zullen volgens Hall op korte termijn floreren.

(4) *Technische en organisatorische creativiteit in de organisatie van de stad zelf.* De technologisch-organisatorische steden zijn creatief omdat ze originele oplossingen hebben gevonden voor de dagelijkse noden en behoeften die het grootstedelijke leven met zich meebracht, zoals watervoorziening, transport en woningnood (Hospers, 2005). Voorbeelden van steden die uitblonden in zo'n urban innovation zijn Rome onder Caesar (aquaducten), het 19de-eeuwse Londen en Parijs (metro), New York omstreeks 1900 (wolkenkrabbers), het naoorlogse Stockholm (duurzame woningbouw) en Londen in de jaren tachtig (herstructurering van de Docklands). In vergelijking met de drie andere soorten creatieve steden was het hier vooral de overheid die in samenwerking met lokale ondernemers creatief te werk ging, niet in het minst via nieuwe formules en constructies inzake publiek-private samenwerking (PPS).

Creativiteit en innovatie hoeven dus niet enkel betrekking te hebben op nieuwe technologieën. Diensten en processen kunnen evenzeer baat hebben bij innovaties. Ook de SERV focust daarom niet alleen op technologische innovaties, maar heeft ook aandacht voor vernieuwing in de arbeidsorganisatie, vorming en opleiding, marktinzichten, vormgeving en engineering, strategische alliantie en netwerking, management van het menselijk kapitaal, etc. Bepaalde auteurs wijzen ook op het belang van imago, citymarketing en 'branding' (Hospers, 2005; Okano et al. 2010). Steden zouden daarom niet alleen moeten investeren in een kenniseconomie en in

het aantrekkelijk maken van de fysieke ruimte, maar ze zouden best ook marketingcampagnes opzetten om een gewenst imago te creëren. Vandaar dat vele steden koortsachtig zoeken naar een ‘unique selling proposition’ dat hun stad van andere steden onderscheidt.

Toch blijkt het niet evident om een creatieve en innovatieve stad te worden. Studies in meerdere Europese steden leren ons dat er geen unieke wonderformule bestaat, maar dat de diversiteit aan middelen en aan typische karakteristieken van steden telkens in rekening moet worden gebracht (Musterd at al., 2010; Pratt, 2011). Wil men een sterke creatieve en kenniseconomie in steden laten floreren dan is maatwerk vereist. Dit vraagt een goed begrip en grondige analyse van historische paden, fysiek-ruimtelijke potenties, de talenten, gedrevenheid en middelen van zowel publieke als private actoren, etc. Stadsbesturen kunnen een creatieve en innovatie kenniseconomie in de stad dus niet zo maar plannen en implementeren. Zo is volgens meerdere auteurs het succes van steden in de kenniseconomie vooral mensenwerk en toeval (Hospers, 2005; Musterd at al., 2010; Pareja-Eastaway et al. 2010). Wel kunnen stadsbesturen randvoorwaarden scheppen en kansen verhogen. Het creatief en realistisch verbinden van ‘sterke lokale elementen’ in acties en netwerken vormt dan dé uitdaging.

Hierbij moeten beleidsmakers echter permanent op hun hoede blijven voor onbedoelde neveneffecten en ongewenste ongelijkheden die kunnen opduiken bij een streven naar een creatieve en kenniseconomie. Hoewel vaak aandacht is voor ecologische duurzaamheid in het discours over creativiteit en innovatie, komen sociale bekommernissen niet of slechts in de marge aan bod. Het mag echter niet de bedoeling zijn dat een beleid inzake innovatie, creatie en kennis herverdelingsmechanismen onder druk zetten, laat staan de kloof tussen rijk en arm in de stad verhoogt. Hoewel bepaalde stedelijke creativiteitstheorieën (vb. Landry, 2000) voortvloeien uit reacties tegen een asociale marktontwikkeling en opteren voor een consensusdenken waarin zowel economische groei als sociale bekommernissen een plaats krijgen, kunnen we moeilijk omheen het spanningsveld dat blijft bestaan. Positieve beeldvorming over de stad en het streven naar een creatieve, meestal neoliberale economie, lijkt vooral van toepassing op specifieke doelgroepen zoals jonge middenklassengezinnen, kunstenaars, studenten, architecten, designers, etc. Aandacht voor sociale uitsluitingsprocessen en voor kwetsbare groepen in achtergestelde buurten verdwijnt hierbij al te snel naar de achtergrond. Pratt pleit dan ook voor een genuanceerde aanpak *“that is centrally concerned not simply with the growth possibilities, but also with redistributive strategies”* (Pratt, 2011: 123).

4.2. ONDERZOEKSKADER

4.2.1. Waarom de stad Antwerpen?

Het agentschap Werk en Economie van de stad Antwerpen toonde eind 2010 grote interesse in een strategische oefening die kritisch staat tegenover een rationeel-normatieve en mechanistische managementbenadering. Na een verkennend gesprek en het afwegen van verschillende alternatieven werd beslist gezamenlijk een toekomstverkenning te organiseren.

Het ontwikkelen van exploratieve scenario's was hen onbekend, maar leek uitstekend te passen in de aparte aanpak die ze wensten te introduceren in de eigen organisatie. Dat dergelijk traject toelaat meerdere, ook externe sleutelactoren te betrekken, werd als een sterke opportuniteit beschouwd.

De brede contouren van de toekomstverkenning werden vastgelegd in overleg met Goele Geeraert, Adviseur Strategisch en Bovenlokaal beleid, en Tom Van de Vel, Coördinator Beleid en Beheer, beiden verbonden aan het agentschap Werk en Economie van de stad Antwerpen. Ook werd begin 2011 het opzet toegelicht aan Roeland Gielen, Strategisch coördinator van de stad Antwerpen.

4.2.2. Enkele relevante kenmerken van Antwerpen

Antwerpen, grotendeels gelegen op de rechteroever van de Schelde, is de hoofdstad van de Belgische provincie Antwerpen en telt ongeveer 493.000 inwoners (1 jan. 2011). Begin jaren '80 werd door een fusie de stad Antwerpen uitgebreid met zeven randgemeenten die nu allen districten zijn met een eigen bestuurslaag.

De haven van Antwerpen is via de Westerschelde verbonden met de Noordzee en de tweede grootste haven in Europa, na Rotterdam. In 2010 had de haven van Antwerpen een overslag van ruim 179 miljoen ton. De haven van Antwerpen speelt dan ook een belangrijke rol in de internationale handel en heeft een belangrijke positie in Europa voor het behandelen van staal, fruit, bosproducten, koffie en tabak. Met een relatief evenwichtige verdeling tussen containers, vloeibare bulk, droge bulk en stukgoed is Antwerpen een veelzijdige haven. De maritieme verbindingen gecombineerd met de goede achterlandconnecties maken van Antwerpen een logistieke draaischijf. Jaarlijks doen circa 14.000 zeeschepen en 55.000 binnenschepen de haven aan.

Dankzij zijn centrale ligging en de aanwezige infrastructuur ontwikkelde Antwerpen zich tot de Europese distributiehubs voor chemicaliën. Antwerpen bezit zelfs het op één na grootste petrochemische complex ter wereld. De chemische industrie in Antwerpen is goed voor 42% van de directe werkgelegenheid en de toegevoegde waarde zou zelfs 52% bedragen (Havenbedrijf Antwerpen, 2011: 2). Deze sector is ook de belangrijkste investeerder in de haven van Antwerpen. Ongeveer 68% van alle investeringen worden gedaan door deze sector.

Naast een winkelstad, staat Antwerpen ook bekend als een diamant- en modestad. Dit heeft ze respectievelijk te danken aan de eeuwenoude diamantindustrie en aan de succes van verschillende ontwerpers die studeerden aan de Antwerpse Modeacademie.

De kenniseconomie heeft de jongste vijftien jaar in de stad Antwerpen een sterke opmars gekend, met in 2007 een verdriedubbeling van de toegevoegde waarde tegenover referentiejaar 1996 (Stad Antwerpen, 2010). Tot dan was de evolutie van de kenniseconomie ook sterker dan in

Vlaanderen. In 2008 hadden zowel Antwerpen als Vlaanderen af te rekenen met een terugval, al is die in Vlaanderen meer uitgesproken.

Het aandeel van de werknemers in kennisintensieve en creatieve sectoren ten opzichte van het totale aantal werknemers in de stad Antwerpen bedroeg in 2009 59,3%, terwijl het gemiddelde van alle 13 Vlaamse centrumsteden op 62,4% lag. Het aandeel zelfstandigheden in deze sectoren neemt in Antwerpen de afgelopen jaren toe: van 33,5% in 2005 tot 39% in 2011. Ook ligt dit aandeel 6% hoger dan het gemiddelde in de 13 centrumsteden en 18% hoger dan het Vlaamse gemiddelde (Bral et al, 2011). Over het algemeen ligt in de stad Antwerpen de werkgelegenheidsgraad al lange tijd erg hoog. In 2008 lag deze op 93,6%, tegenover 67% voor Vlaanderen. Die hoge werkgelegenheidsgraad gaat echter gepaard met een lage werkzaamheidsgraad van 59,8%, waar die in Vlaanderen op 65% ligt (Stad Antwerpen, 2010). Steden zoals Antwerpen genereren veel arbeidsplaatsen, maar trekken tevens veel pendelaars aan.

4.2.3. Afbakening scenario-oefening en beoogd stappenplan

Deze toekomstverkenning had als doel verschillende mogelijke toekomsten van de Antwerpse economie in kaart te brengen. Het richtjaar werd daarbij vastgelegd op 2035. Zoals in het inleidende hoofdstuk aangegeven kan dergelijke oefening de stad Antwerpen interessante informatie aanreiken zodat ze meer robuuste strategieën kan ontwikkelen en meer alert en efficiënter kan inspelen op allerlei veranderingen in de omgeving. Toch werd ook expliciet gesteld dat het procesmatige doel iets meer de bovenhand moest krijgen op het inhoudelijke doel. Met andere woorden, met dit traject hoopte het agentschap Werk en Economie vooral dat alle betrokken actoren op een interessante en unieke manier beter leerden omgaan met onzekerheid en complexiteit en dat het denken in mogelijkheden, ‘out of the box’ en op lange termijn werd versterkt.

De betrokken sleutelactoren van het agentschap Werk en Economie opteerden om deze toekomstverkenning niet alleen met eigen stedelijke diensten uit te voeren, maar talrijke andere (semi-)publieke en ook private actoren uit te nodigen om gezamenlijk en in parallelle sessies exploratieve scenario's te ontwikkelen. Zij selecteerden begin 2011 alle scenariobouwers (zie verder, deel 4.3.4). Er werd wel bewust gekozen om geen politici te betrekken bij dit traject omdat dit een open discussie kan bemoeilijken. Ook gaf Goele Geeraert tijdens de eerste workshop (zie verder) aan dat *“dit project uitgaat van de dienst Economie van de stad Antwerpen. Het staat dus los van enig politiek initiatief, net omdat we verder willen kijken dan één of meerdere legislaturen, met een open blik naar waar we in 2035 zouden kunnen staan. Wel hopen we dat het beleid met die verhalen aan de slag gaat en ze gebruikt als leidraad voor toekomstige plannen en beslissingen”*. Met andere woorden, het is zeker de bedoeling om in een volgende fase samen met lokale politici deze Antwerpse toekomstverkenning te gebruiken in beleidsaangelegenheden.

Omdat er tientallen scenariobouwers werden uitgenodigd beslisten we om te werken met parallelle sessies waarbij telkens 5 à 8 personen gezamenlijk een traject aflegden. Rekening

houdend met de reeds beschreven standaardmethode (zie hoofdstuk 2) was dit het plan van aanpak per sessie of groep:

Workshop 1:

- *Wanneer?* In februari 2011
- *Doel?* Enerzijds kennismaking, toelichting project, afbakenen rollen, verwachtingen temperen, etc., en anderzijds reeds mogelijke toekomstige trends en/of mogelijke cruciale factoren in kaart brengen.

Workshop 2:

- *Wanneer?* In maart 2011, na de verwerking van de resultaten uit workshop 1.
- *Doel?* Selecteren van kritische onzekerheden waarrond exploratieve scenario's voor Antwerpen kunnen worden ontwikkeld.

Workshop 3:

- *Wanneer?* In april 2011, na de verwerking van de resultaten uit workshop 2.
- *Doel?* Het gezamenlijk en creatief uitwerken van de scenario's per kwadrant.

Workshop 4:

- *Wanneer?* In mei 2011, na de verwerking van de resultaten uit workshop 3.
- *Doel?* Feedback verzamelen op de uitgeschreven scenario's, evaluatie van de scenario-oefening en afspraken maken inzake verdere opvolging en bredere terugkoppeling.

4.2.4. Antwerpse scenariobouwers in parallele sessies

Zoals reeds aangegeven stelden sleutelfiguren van het agentschap Werk en Economie van de stad Antwerpen een lange lijst samen van diverse actoren die elk een zinvolle en niet zelden unieke bijdrage konden leveren aan de geplande scenario-oefening betreffende mogelijke toekomsten van de Antwerpse economie. Een 70-tal mensen werden uitgenodigd. Zij zijn afkomstig uit het agentschap Werk en Economie zelf, uit andere stedelijke diensten, uit stedelijke agentschappen, uit de bedrijfswereld, uit het maatschappelijke middenveld, uit de academische wereld, etc.

De scenariobouwers konden vooraleer de workshops startten kiezen tussen namiddagsessies (14u-17u) en avondsessies (18u-21u). Uit hun voorkeuren bleek dat we de scenariobouwers best in vier groepen indeelden: twee groepen in de namiddag en twee groepen 's avonds. Met andere woorden, per workshop waren er vier parallele sessies. Onderstaande lijst toont een ad random overzicht van de sleutelfiguren die één of meerdere workshops bijwoonden (zie Tabel 5). Daarbij dient vermeld te worden dat bij de eerste workshop meer dan 50 personen aanwezig waren (dit betekent meer dan 10 personen per sessie), maar dat slechts iets meer dan 30 personen de vierde workshop bijwoonden. Gaandeweg vielen dus scenariobouwers af. Dit had meerdere oorzaken waarvan tijdsgebrek het vaakst werd genoemd. Personen werden na twee keer afwezig te zijn ook niet meer opnieuw uitgenodigd aangezien het dan moeilijk zou zijn om aan te sluiten bij het traject.

Tabel 5: De Antwerpse scenariobouwers

Naam	Afdeling	Functie
Dries Van Hofstraeten	Stad Antwerpen, economie	Projectleider detailhandel
Gitte Dockx	SERR- Resoc Antwerpen	Stafmedewerker sociaal-economische streekontwikkeling
Katty De Loof	Stad Antwerpen, algemeen onderwijsbeleid	Consulent onderwijs-arbeidsmarkt
Kirsten Dewaelheyns	Stad Antwerpen, economie	Projectleider arbeidsmarktbeleid
Ties Vanthillo	Universiteit Antwerpen	Onderzoeker - Departement Transport en Ruimtelijke Economie
Ann Kermans	Stad Antwerpen, economie	Horecamanager
Annick Waegeman	Stad Antwerpen, economie	Coördinator werk en sociale economie
Chris Berghs	Antwerps Sportpaleis	Commercieel manager
Elke Van Espen	OCMW Antwerpen	Consulent
Marc De Bens	OCMW Antwerpen	Secretaris
Hilde Gos	Stad Antwerpen, economie	Projectleider evenementeneconomie
Khan Waqas Ali	Universiteit Antwerpen	student
Kris Vanherpe	Voka - Kamer van Koophandel Antwerpen-Waasland	Manager departement Arbeidsmarkt/ Onderwijs
Nena Bemindt	Stad Antwerpen, economie	Consulent bestuurskunde
Peter Aerts	Unizo Antwerpen	Directeur
Tom Van de Vel	Stad Antwerpen, economie	Coördinator beleid en beheer
Wim Hofkens	Quetzal - Chocolate Bar	Zaakvoerder
Frank Van Nieuwenhove	Nationale Bank	Afdelingshoofd Antwerpen
Dominique Jansen	Radisson Blu	Directeur sales en marketing
Patrick Manghelinckx	JES vzw	Directeur
Pieter Houben	Voka - Kamer van Koophandel Antwerpen-Waasland	Project coördinator grootindustrie
Reinhart Paelinck	Universiteit Leuven	Onderzoeker
Agnes Van Look	Stad Antwerpen, economie	Projectleider marketing en communicatie
Eddy Hectors	Stad Antwerpen, economie	Projectleider sectoraal netwerk bouw en infrastructuur
Steven Dehaes	Antwerp Management School	Professor information systems management
Bart Oste	Technicolor	Projectleider netwerking
Benjamin Theys	Universiteit Antwerpen	student
Cedric Vanheule	Talent in de Buurt	Zaakvoerder
Danny Vercauteren	Sociale werkplaats de Kringwinkel Antwerpen vzw	Directeur
El Hassan Aouraghe	Stad Antwerpen, economie	Projectleider arbeidsmarktbeleid
Ellen Schruns	Stad Antwerpen, economie	Projectleider sectorale netwerken

		horeca en creatieve economie
Fatima Bouzammour	VUB	studente
Feliciano De Luca	Helios	Zaakvoerder
Jan Frederix	Stad Antwerpen, economie	Projectleider investment support
Jan Vincke	Antwerpen aan het Woord	Voorzitter
Karliën Van de Castele	Stad Antwerpen, stadsontwikkeling	Consulent duurzame stedenbouw
Kristina Mercelis	Universiteit Antwerpen	Student
Luc De Houwer	Stad Antwerpen, economie	Consulent milieu en ruimtelijke economie
Marc Driesen	Gemeenschapsonderwijs (Scholengroep 1)	Algemeen directeur
Pieter Van Nuffel	Transitiebeweging Berchem- Wilrijk	Medewerker
Thomas Van Halewyck	Bundl	Zaakvoerder
Vincent Corluy	Universiteit Antwerpen	Onderzoeker Centrum voor Sociaal Beleid - Herman Deleeck
Wouter Smets	Transitiebeweging Berchem- Wilrijk	Medewerker
Els Mertens	Werkhaven Antwerpen vzw	Bedrijfsverantwoordelijke onderhoud en renovatie
Terry Van Doosselaere	Stad Antwerpen	Projectleider maatwerk grote aanwervingen
Harry Demey	LDV United	CEO

De voorbereiding en de verwerking van elke workshop gebeurde door Thomas Block van de Universiteit Gent en door Goele Geeraert van het agentschap Werk en Economie van de stad Antwerpen. Beide personen waren ook moderator en begeleiden in de namiddag en 's avonds telkens elk één sessie. Alle sessie van de 4 workshops vonden plaats in het Congrescentrum Elzenveld te Antwerpen.

4.3. WORKSHOP 1: NAAR DRIJVENDE FACTOREN

4.3.1. Inleiding

De eerste workshop werd georganiseerd op 10 februari 2011. Twee sessies vonden plaats in de namiddag (14u-17u) en twee 's avonds (18u-21u). Na een voorstellingsronde waarin elke aanwezige zichzelf kort voorstelde, aangaf waarom hij of zij vermoedelijk werden geselecteerd, werd in een plenair gedeelte de bedoeling van dit Antwerpse toekomstonderzoek toegelicht. We schetsten het 'scenarioveld', toonden de meerwaarde van exploratieve scenario's aan, en stelden het beoogde stappenplan voor. Uit de vragenronde die volgde bleken de meeste scenariobouwers erg nieuwsgierig en enthousiast hoewel de toelichting ook expliciet als doel had de verwachtingen te temperen.

4.3.2. Welke trends en factoren zijn bepalend in Antwerpen

In het tweede deel van de eerste workshop werden zowel in de namiddag- als avondsessie de scenariobouwers (telkens ongeveer 25 personen) verdeeld over twee zalen waar ook telkens één moderator aanwezig was. Per zaal werd in groepjes van 5 à 6 personen nagedacht, gediscussieerd en gebrainstormd over volgende vragen:

- Welke (drijvende) factoren zullen mogelijks cruciaal zijn voor de economie in Antwerpen op langere termijn?
- Wat zal de ‘economische’ toestand van Antwerpen in 2035 vermoedelijk sterk bepalen?
- Welke maatschappelijke ontwikkelingen en trends uit de omgeving moeten we meenemen?

Volgende aandachtspunten werden meegegeven:

- Durf breed te gaan, durf de gangbare kaders te verlaten, kleur buiten de lijntjes;
- Laat u niet leiden door de zekerheid of onzekerheid die u heeft over een trend of drijvende factor;
- Ook hoe (sterk) u de impact van een trend of factor inschat is voorlopig niet aan de orde.

De groepjes kregen tijdens de workshop ook de opdracht om factoren die naar hun gevoel samen horen onder één noemer te clusteren. Na de brainstormsessie presenteerden de groepjes hun resultaten aan elkaar. De drie belangrijkste clusters volgens elke groep werden eerst behandeld, nadien kon ieder groepje en/of deelnemer verder aanvullen. Tijdens deze presentaties en terugkoppeling in groep trachtte de moderator alle vermelde drijvende factoren en clusters op een ‘flipchart’ zo geordend mogelijk weer te geven. De groep legde tevens waar zinvol reeds verbanden tussen de verschillende factoren. Het resultaat van de workshop was een min of meer geordende opsomming van drijvende krachten (van technologie over demografie tot waarden en normen) die vermoedelijk relevant zijn voor de economische situatie in Antwerpen in 2035.

Onderstaande tabel toont het resultaat van de discussies in de verschillende werkgroepen tijdens de vier sessies (zie Tabel 6). Omdat de overlap erg groot was hebben we kort na deze eerste workshop alle drijvende factoren in één overzicht opgelijst en zo getrouw mogelijk geordend. In totaal onderscheiden we 88 factoren en hebben we deze ingedeeld in zeven grote clusters:

- (1) demografische factoren
- (2) socio-economische factoren
- (3) factoren inzake ondernemen en economische sectoren
- (4) socio-culturele factoren
- (5) technologische en kennisfactoren
- (6) ecologische factoren
- (7) institutionele en (geo-)politieke factoren

Tabel 6: Drijvende factoren betreffende de Antwerpse economie

DEMOGRAFISCHE FACTOREN	
1.	Vergrijzing van de bevolking → afname/toename van het aandeel 65-plussers en 85-plussers in Antwerpen?
2.	Vergroening van de bevolking → afname/toename van het aandeel kinderen en jongeren in Antwerpen?
3.	Grootte van huishoudens (aantal kinderen, inwonende ouders, etc.) → afname/toename van de grootte van de Antwerpse huishoudens?
4.	Aandeel nieuw samengestelde gezinnen → afname/toename van het aandeel nieuw samengestelde gezinnen?
5.	Generatiekloven en -conflicten → afname/toename van conflicten tussen 1 ^{ste} , 2 ^{de} , 3 ^{de} , ... generaties?
6.	Migratiestromen van grote, aanwezige allochtone groepen → afname/toename van deze bevolking komende decennia?
7.	Migratiestromen van nieuwe groepen → afname/toename van de diversiteit of multiculturaliteit in Antwerpen?
8.	Aandeel allochtone bevolking → afname/toename van het aandeel allochtonen in de stad?
SOCIO-ECONOMISCHE FACTOREN	
1.	Marktgerichte onderwijssystemen → afname/toename van het aandeel opleidingen aangepast aan de vraag op de (Antwerpse) arbeidsmarkt?
2.	Generiek onderwijssysteem → afname/toename van een generiek onderwijssysteem (tegenover 'onderwijs op maat')?
3.	Onderwijsniveau → afname/toename van de noodzakelijke competenties bij afgestudeerden (in Antwerpen)?
4.	Diplomawaarde → afname/toename van de waarde van een diploma op de arbeidsmarkt (tegenover andere competenties)?
5.	Opleiding kansengroepen → afname/toename van kansen binnen het onderwijssysteem voor armen, allochtonen,...?
6.	Braindrain → afname/toename van de kennisvlucht (hoger opgeleiden trekken weg uit de stad)?
7.	Innovatieve kennis → afname/toename van creativiteit en innovatieve kennis in Antwerpen?
8.	Arbeidsmarktpositie → afname/toename werkzekerheid en werksituatie in Antwerpen?
9.	Werkloosheid → afname/toename van (langdurige) werkloosheid in Antwerpen?
10.	Houding naar werk → afname/toename van vervaging tussen werk en vrije tijd?
11.	Werkuren → afname/toename van het gemiddeld aantal uren werk/per week/per werknemer?
12.	Pensioenleeftijd → afname/toename van de pensioenleeftijd?
13.	Loontype → afname/toename van het aandeel geld als vorm van loon (naast auto, verzekering, internet, cultuur, vakantie,...)?
14.	Inkomenskloof → afname/toename van de kloof tussen arm en rijk?
15.	Armoede → afname/toename van de armoede en uitkeringsafhankelijkheid in de stad?
16.	Eigendom → afname/toename van het eigen bezit (woning, auto, geld, computer,...)?

17. Woonsituatie → afname/toename van de kwaliteit van de woning (incl. betaalbaarheid) en de woonomgeving (aangename stadsbuurt, stadswijk, stadsrand,...)?
18. Bewaakte woonenclaves → afname/toename van (af)gesloten, bewaakte en 'veilige' woonbuurten (camera's en/of 'gated communities')?
19. Zorg en opvang bejaarden → afname/toename van de welzijnsvoorzieningen voor ouderen (serviceflats, thuishulp,...)?

FACTOREN INZAKE ONDERNEMEN EN ECONOMISCHE SECTOREN

1. Soorten ondernemingen → afname/toename van een mix aan ondernemingen (starters, gevestigde waarden, groot, klein, ...)?
2. Winkelaanbod → afname/toename van kleine winkeltjes (microwinkels versus grote macroketens)?
3. Toerisme → afname/toename van de aantrekkingskracht van de stad Antwerpen voor toeristen?
4. Publieke ruimtes → afname/toename van kwaliteitsvolle publieke ruimten in de stad?
5. Havenbelang → afname/toename van het gebruik van grote havens in Europa?
6. Transport via schepen → afname/toename van het goederentransport langs het water (in Europa/in de wereld)?
7. Grootte van de schepen → afname/toename van de impact van alsmaar groter wordende schepen?
8. Mobiliteit en verkeer → afname/toename van de mobiliteit in en rond Antwerpen (stadsring, haven, stadscentrum,...)?
9. Wegentaks → al dan niet invoeren van een wegentaks (in België/Vlaanderen/Antwerpen)?
10. Beslissingscentra → afname/toename van het aantal zetels van (middelgrote en grote) bedrijven in de stad Antwerpen?
11. Concurrentiepositie chemische sector → afname/toename van de concurrentiepositie van Antwerpen in de chemische sector?
12. Concurrentiepositie farmaceutische industrie → afname/toename van de concurrentiepositie van Antwerpen in de farmaceutische industrie?
13. Concurrentiepositie diamantsector → afname/toename van de concurrentiepositie van Antwerpen in de diamantsector?
14. Concurrentiepositie modewereld → afname/toename van de concurrentiepositie van Antwerpen in de modewereld?
15. Globalisering → afname/toename van de permanente schaalvergroting?

SOCIO-CULTURELE FACTOREN

1. Normatieve oriëntatie van allochtonen → afname/toename van de identificatie met de eigen wortels of roots door Antwerpse allochtonen?
2. Vooroordelen van allochtonen → afname/toename van de openheid tegenover de Vlaamse/Antwerpse cultuur door Antwerpse allochtonen?
3. Vooroordelen van autochtonen → afname/toename van de openheid tegenover 'vreemde' culturen door Antwerpse autochtonen?
4. Religie / het levensbeschouwelijke → afname/toename van religieuze en/of levensbeschouwelijke spanningen in de stad?
5. Taal → afname/toename van het aandeel inwoners dat de Nederlandse taal beheerst?

6. Stedelijke identiteit → afname/toename van het gevoel van verbondenheid met de eigen stad, zijnde Antwerpen?
7. Burgerszin → afname/toename van het openstaan voor het politieke, economische, sociale en culturele leven in Antwerpen?
8. Solidariteit → afname/toename van de solidariteit in Antwerpen?
9. Individualisering → afname/toename van de nadruk op het individu (in plaats van op het collectief of op de groep)?
10. Consumptiegedrag en levensstijl (cf. definitie van geluk en welzijn) → afname/toename van het materialisme en het alsmaar meer kopen en consumeren?
11. Interessevelen → afname/toename van alternatieve interesses en hobby's?
12. Nachtleven → afname/toename van vervaging tussen het dag- en nachtleven in Antwerpen (winkels en instellingen quasi permanent open)?
13. Verplaatsingsbehoefte → afname/toename van het aantal verplaatsingen door de Antwerpse bevolking (naar werk, naar school, tijdens vrije tijd,...)?
14. Individueel verplaatsingsgedrag → afname/toename van het aandeel verplaatsingen met eigen vervoersmiddelen (tegenover bus, tram, trein,...)?
15. Onveiligheidsgevoel → afname/toename van het onveiligheidsgevoel in Antwerpen?
16. Privacy → afname/toename van de privacy?

TECHNOLOGISCHE FACTOREN

1. Internet(connectie) en digitalisering → afname/toename van het gebruik van internet bij het winkelen (E-shops), het werk (thuiswerken en type werk), het onderwijs (virtuele klassen), het ondernemen (vb. 3D-prints), de gezondheidszorg (E-health),... door de Antwerpse bevolking?
2. Virtualiteit → afname/toename van activiteiten in de virtuele wereld?
3. Robotisering → afname/toename van allerhande robots in (Antwerpse) bedrijven?
4. Evolutie geneeskunde → afname/toename van de evoluties in de geneeskunde?
5. Alternatieve energie → afname/toename van de mogelijkheden tot het gebruik van alternatieve energiebronnen?
6. Hergebruik nucleair afval → afname/toename van de mogelijkheden tot hergebruik van nucleair afval?

ECOLOGISCHE FACTOREN (incl. grondstoffen)

1. Ecologische rampen → afname/toename van de dreiging van ecologische rampen zoals overstromingen (ten gevolge van de stijging van de zeespiegel en 'global warming'), aardbevingen of stormen?
2. Voedselschaarste → afname/toename van de globale voedselschaarste?
3. Fossiele brandstofvoorraden → afname/toename van de schaarste aan fossiele brandstoffen (vb. olie)?
4. Duurzame productie → afname/toenamen van duurzame productiewijzen (vb. Cradle to Cradle, LCA-aanpak, etc.)?
5. Duurzame consumptie → afname/toenamen van de vraag naar duurzame producten?

INSTITUTIONELE EN (GEO-)POLITIEKE FACTOREN

1. Lokaal politiek leiderschap → afname/toename van een sterk politiek leiderschap in de stad Antwerpen?
2. Verstedelijking van Antwerpse rand → afname/toename van de verstedelijking rond Antwerpen?
3. Stadsregio Antwerpen → afname/toename van de grootte van de formele economische regio (Antwerpen als metropool)?
4. Geografische positie van Antwerpen → afname/toename van de centrale (economische) ligging van Antwerpen (in Europa en inzake vaarroutes)?
5. Status België → al dan niet voortbestaan van de federale staat België?
6. Vlaanderen onafhankelijk → al dan niet onafhankelijkheid van Vlaanderen?
7. Relatie Nederland → afname/toename van de goede relaties met Nederland (Scheldeverhaal)?
8. Stedelijk denken → afname/toename van het stedelijk denken door overheden (vb. inzake ruimtelijke ordening)?
9. Strijd om ruimte → afname/toename van de strijd om ruimte (tussen stad en platteland, tussen sectoren, wonen versus bedrijven,...)?
10. Economische filosofie → afname/toename van een sturende overheid op economisch vlak (cf. planbeleid)?
11. Macht van Europa (intern) → afname/toename van Europese beslissingen (euro, normering, subsidies,...) op EU-landen?
12. Macht van Europa (extern) → afname/toename van de macht van Europa in de wereld?
13. Financieel beleid banken (internationaal) → afname/toename van een risicovol financieel beleid door banken (cf. bankencrisis)?
14. Beleid op Europees/internationaal → afname/toename van een 'streng', 'uitsluitend' en 'gesloten' beleid (cf. Fort Europa) betreffende migratie, migranten en inburgering?
15. Internationale spanningen → afname/toename van internationale spanningen (dreiging terrorisme, boycot, oorlogen,...)?
16. Armoedekloof globaal → afname/toename van de kloof tussen arme en rijke landen?
17. Evolutie BRIC-landen → afname/toename van de economische groei in landen als China, Rusland, India, Brazilië, Pakistan,...
18. Sociale zekerheid → afname/toename van private initiatieven (ziekenhuizen, pensioenen, gezondheidszorg,...) die sociale zekerheid waarborgen?

De opgesomde factoren zijn niet allemaal van eenzelfde orde: sommige hebben een meer algemeen karakter, andere zijn dan weer specifiek. Ook zijn bepaalde factoren zwak of sterk onderhevig aan een andere factor. Bovenstaande tabel houdt echter vooral rekening met de resultaten van de eerste workshop en met het doel van de tweede workshop (i.e. het bepalen van kritische onzekerheden). Een doorgedreven analyse en clustering was dus niet aan de orde.

4.4. WORKSHOP 2: NAAR KRITISCHE ONZEKERHEDEN

4.4.1. Inleiding: vragenlijst en focusgroep

Deze workshop vond plaats in Antwerpen 17 maart 2011 (namiddag en avond). Bedoeling was om de scenariobouwers een (inter)subjectieve inschatting te laten maken van enerzijds de (on)zekerheid van de evolutie van de 88 geformuleerde drijvende factoren en/of ontwikkelingen en anderzijds de mate van impact van deze factoren op de stad Antwerpen. Dit diende om één of meerdere ‘onzekerheid-impactmatrices’ te ontwikkelen waaruit moet blijken welke kritische onzekerheden interessant zijn om exploratieve scenario’s te onderscheiden. Het inschatten van zowel de impact als de onzekerheid van elke factor gebeurde door alle betrokken deelnemers, en wel op twee manieren. Enerzijds kreeg elke Antwerpse scenariobouwer via mail begin maart een vragenlijst om deze inschatting individueel te maken. Anderzijds bepaalden we op basis van het resultaat van deze individuele scores in groep en via discussie de kritische onzekerheden.

4.4.2. Eerste versie van matrices via vragenlijsten

Voorafgaand aan deze 2de workshop werd elke deelnemer per mail gevraagd de 88 drijvende factoren in te schatten naar impact en onzekerheid. Met andere woorden, de Antwerpse scenariobouwers dienden aan te duiden in welke mate elke factor (vb. de vergrijzing, de braindrain, het havenbelang, het consumptiegedrag, de digitalisering, etc.) de komende decennia de stad Antwerpen en haar economie kan beïnvloeden. Ook moesten ze telkens aanduiden in welke mate ze zeker zijn over de evolutie die de factor kenmerkt. Het was hierbij niet nodig de richting mee te geven, maar wel de zekerheid ervan. De respons op deze vragenlijst was erg groot: maar liefst 43 sleutelfiguren vulden de vragenlijst in (opkomst eerste workshop: 50-tal personen).

De scenariobouwers vonden enerzijds dat de vragenlijst een goed overzicht gaf van de discussies uit de eerste workshop, en anderzijds dat de meeste factoren voldoende duidelijk werden omschreven. Toch bleek de vragenlijst niet altijd en overal even eenvoudig in te vullen. Zo bleek het niet makkelijk om items te beoordelen die niet in de eigen groep of sessie werd besproken. De achterliggende filosofie en de juiste achtergrond ontbrak soms bij dergelijke gevallen. Ook ontstond bij enkele sleutelfiguren verwarring bij het maken van een onderscheid tussen de zekerheid en de onzekerheid van bepaalde factoren. Hoewel we dit antwoord niet echt nodig hebben, werd voorgesteld om in de toekomst toch een tussenvraagje in te voegen, zoals “(In welke mate) zal deze factor stijgen of dalen?” Nadien zou dan makkelijker een inschatting kunnen worden gemaakt over de (on)zekerheid van de drijvende factor.

Het resultaat van de individuele inschaling werd verwerkt. Elk geschaald antwoord werd vermenigvuldigd met een welbepaalde coëfficiënt (zie tabel 7) en uitgezet op twee assen.

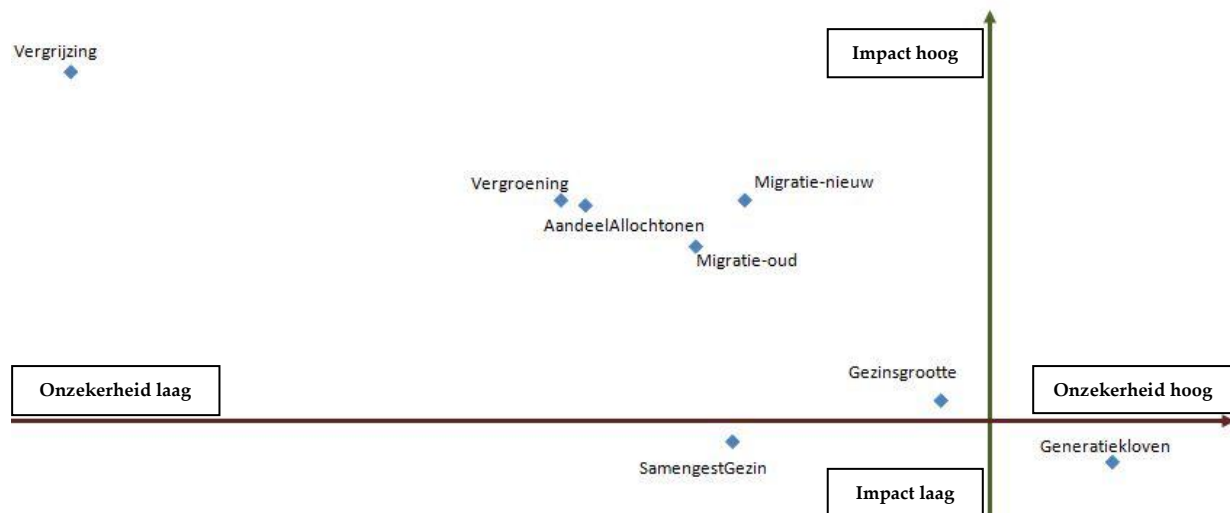
Tabel 7: Scores impact en onzekerheid

Impact	Onzekerheid
zeer klein: -3	zeer onzeker: +3
eerder klein: -1	eerder onzeker: +1
noch klein, noch groot: 0	eerder zeker: -1
eerder groot: +1	zeer zeker: -3
zeer groot: +3	

Voor elke cluster van factoren werden de resultaten op een assenstelsel weergegeven. Dit assenstelsel wordt een impact-onzekerheidsmatrix genoemd (zie hoofdstuk 2). Volgende figuren tonen per cluster hoe de scenariobouwers de onzekerheid en de impact van elke factor gemiddeld hebben beoordeeld. In de kwadrant rechtsboven van elke matrix wordt min of meer duidelijk welke drijvende factoren als een kritische onzekerheid kunnen worden beschouwd.

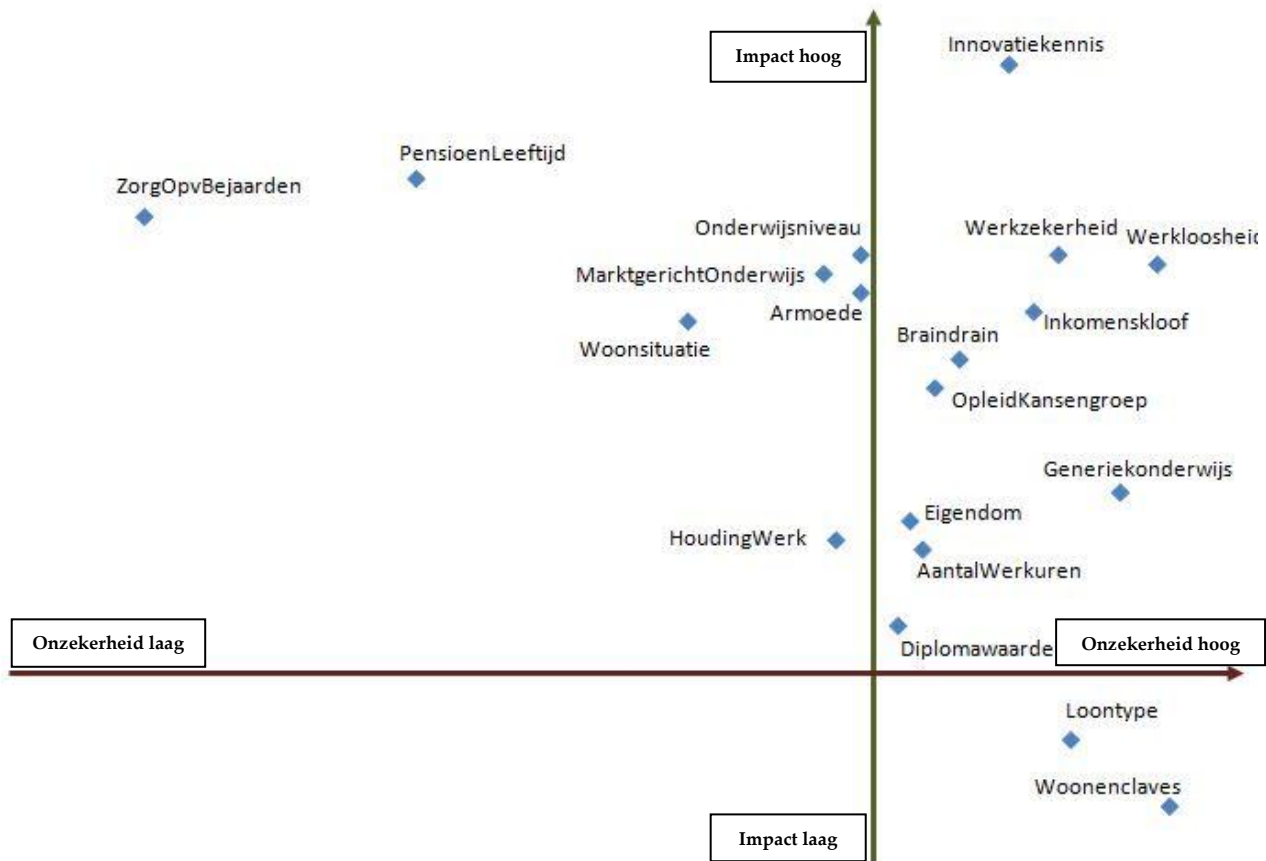
Figuur 15: Impact-onzekerheidsmatrix inzake demografische factoren

Volgende drijvende factoren worden op figuur 15 gepositioneerd: Vergrijzing van de bevolking; Vergroening van de bevolking; Grootte van huishoudens (aantal kinderen, inwonende ouders, etc.); Aandeel nieuw samengestelde gezinnen; Generatiekloven en -conflicten; Migratiestromen van grote, aanwezige allochtone groepen; Migratiestromen van nieuwe groepen; Aandeel allochtone bevolking

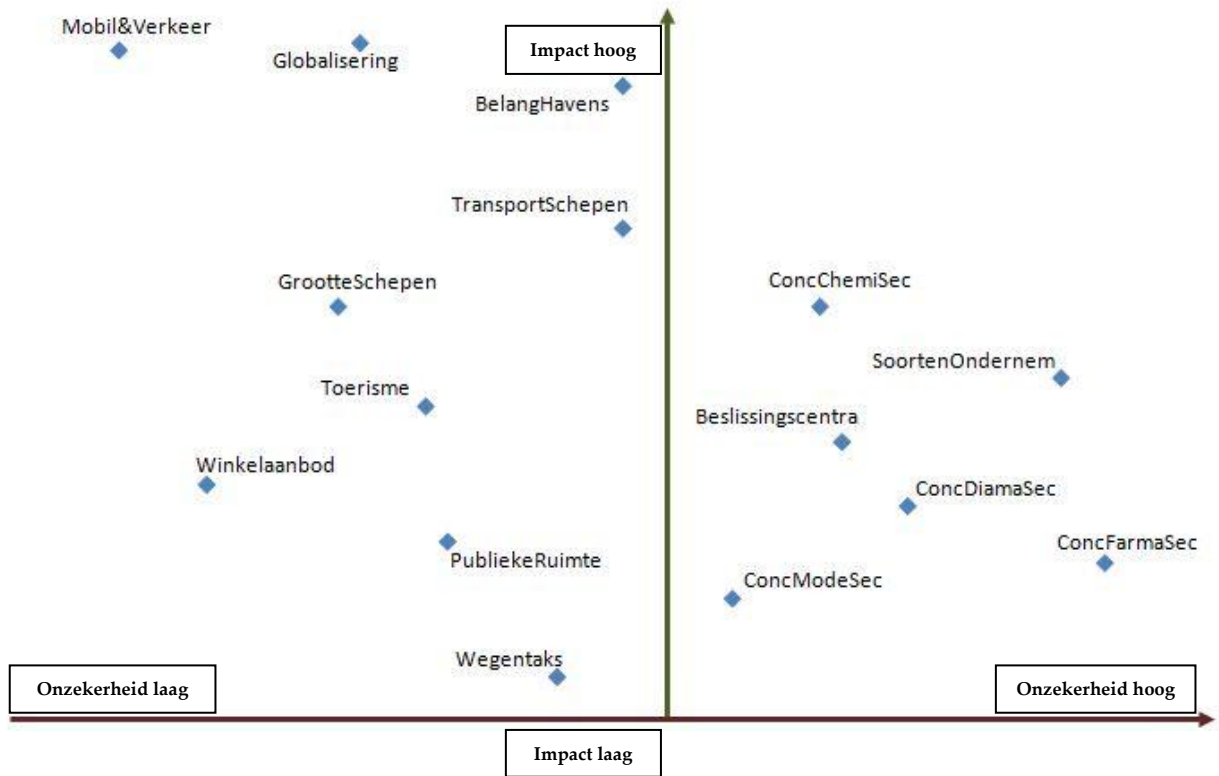
Figuur 16: Impact-onzekerheidsmatrix inzake socio-economische factoren

Volgende drijvende factoren worden op figuur 16 gepositioneerd: Marktgerichte onderwijssystemen; Generiek onderwijssysteem; Onderwijsniveau; Diplomawaarde; Opleiding kansengroepen; Braindrain; Innovatieve kennis; Arbeidsmarktpositie; Werkloosheid; Houding naar werk; Gemiddeld aantal werkuren; Pensioenleeftijd; Loontype; Inkomenskloof; Armoede; Eigendom/bezit; Woonsituatie; Bewaakte woonenclaves; Zorg en opvang bejaarden.

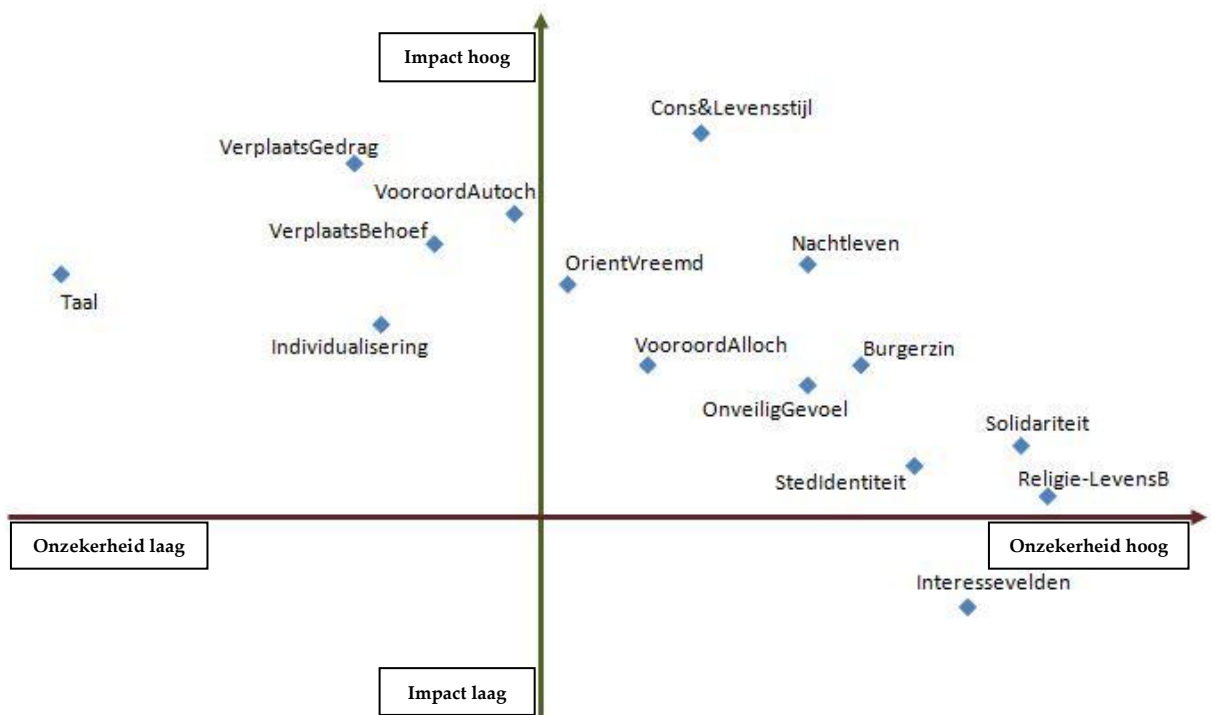
Figuur 17: Impact-onzekerheidsmatrix inzake ondernemen en economische sectoren

Volgende drijvende factoren worden op figuur 17 gepositioneerd: Soorten ondernemingen; Winkelaanbod; Toerisme; Publieke ruimtes; Havenbelang; Transport via schepen; Grootte van de schepen; Mobiliteit en verkeer; Wegentaks; Beslissingscentra; Concurrentiepositie chemische sector; Concurrentiepositie farmaceutische industrie; Concurrentiepositie diamantsector; Concurrentiepositie modewereld; Globalisering.

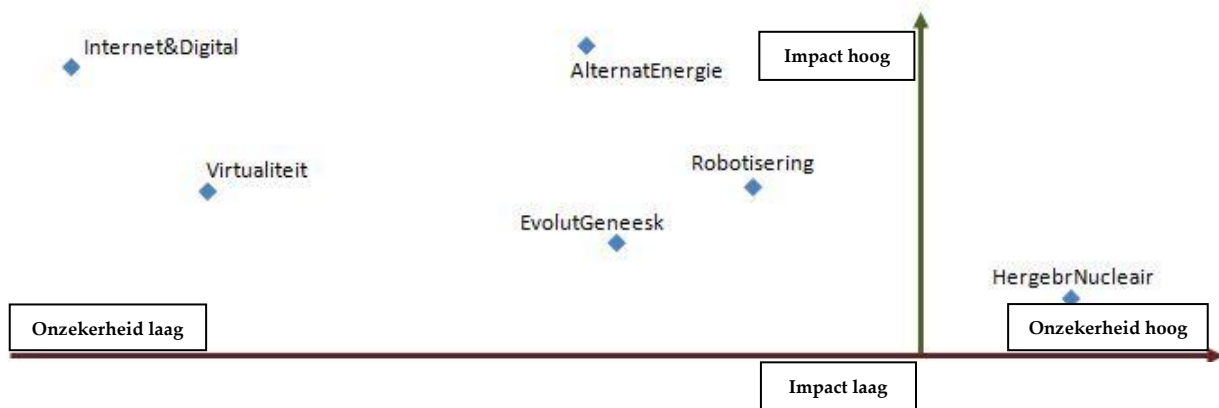
Figuur 18: Impact-onzekerheidsmatrix inzake socio-culturele factoren

Volgende drijvende factoren worden op figuur 18 gepositioneerd: Normatieve oriëntatie van allochtonen; Vooroordelen van allochtonen; Vooroordelen van autochtonen; Religie / het levensbeschouwelijke; Taal; Stedelijke identiteit; Burgerzin; Solidariteit; Individualisering; Consumptiegedrag en levensstijl; Interessevelen; Nachtleven; Verplaatsingsbehoefte; Individueel verplaatsingsgedrag; Onveiligheidsgevoel.

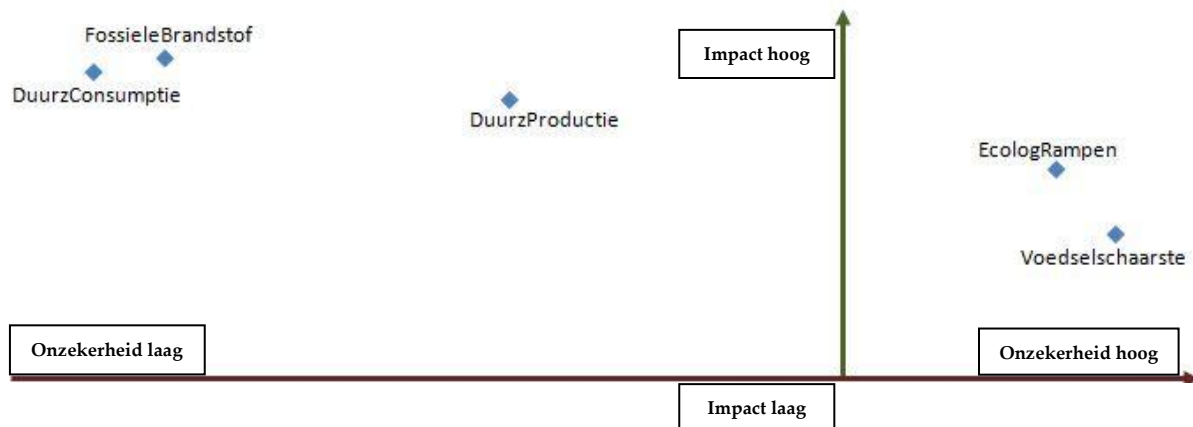
Figuur 19: Impact-onzekerheidsmatrix inzake technologische factoren

Volgende drijvende factoren worden op figuur 19 gepositioneerd: Internet(connectie) en digitalisering; Virtualiteit; Robotisering; Evolutie geneeskunde; Alternatieve energie; Hergebruik nucleair afval.

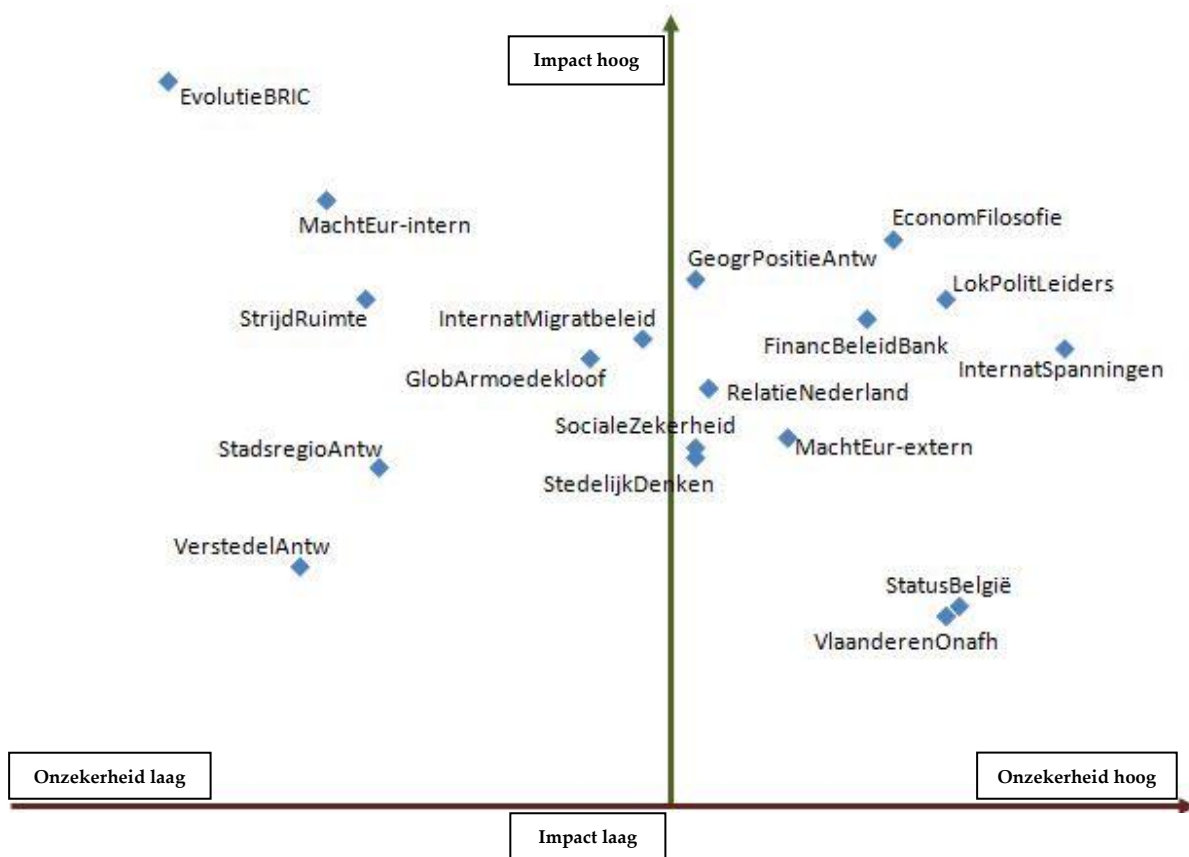
Figuur 20: Impact-onzekerheidsmatrix inzake ecologische factoren

Volgende drijvende factoren worden op figuur 20 gepositioneerd: Dreiging inzake ecologische rampen; Voedselschaarste; Fossiele brandstofvoorraden; Duurzame productie; Duurzame consumptie.

Figuur 21: Impact-onzekerheidsmatrix inzake institutionele en (geo-)politieke factoren

Volgende drijvende factoren worden op figuur 21 gepositioneerd: Lokaal politiek leiderschap; Verstedelijking van Antwerpse rand; Stadsregio Antwerpen; Geografische positie van Antwerpen; Status België; Vlaanderen onafhankelijk; Relatie Nederland; Stedelijk denken; Strijd om ruimte; Economische filosofie; Macht van Europa (intern en extern); Financieel beleid banken (internationaal); Beleid op Europees/internationaal; Internationale spanningen; Armoedekloof globaal; Evolutie BRIC-landen; Sociale zekerheid.

4.4.3. Naar meest relevante kritische onzekerheden via groepsdiscussies

Bovenstaande 7 assenstelsels of impact-onzekerheidsmatrices vormden de basis voor de tweede workshop. Zowel in de namiddag- als avondsessies werden de scores van de drijvende factoren op beide assen bediscussieerd. Het aantal verschuivingen was telkens erg beperkt. Wijzigingen hadden meestal te maken met een ruimere of meer specifieke invulling van bepaalde factoren. Zo vonden enkele scenariobouwers dat de factor 'toerisme' niet enkel betrekking kon hebben op vrije tijdstoerisme maar ook op zakentoerisme.

De aandacht tijdens de tweede workshop ging echter vooral naar het bepalen van kritische onzekerheden. Bedoeling was immers om tegen het einde van de workshop per sessie een

drietal kritische onzekerheden over te houden die de basis vormen voor de effectieve uitwerking van exploratieve scenario's tijdens de derde workshop. Bijgevolg werd in alle sessies grondig nagedacht over hoe kritische onzekerheden op een zinvolle manier samen te voegen. Dit zorgde voor boeiende discussies. Onderstaand kader toont de tussentijdse resultaten uit twee van de vier sessies. We zien een zekere overlap, maar ook duidelijke verschillen. Zo schatten beide groepen het al dan niet sterk aanwezig zijn van een innovatief en creatief klimaat in de stad Antwerpen als erg belangrijk in voor de Antwerpse economie, maar weten ze niet in welke richting dat komende decennia zal evolueren. Hetzelfde geldt voor de integratie van allochtonen. Deze kritische onzekerheid heeft betrekking op de mate van integratie of segregatie in de stad Antwerpen.

Illustratie: tussentijdse resultaten bij het bepalen van de kritische onzekerheden

Een sessie in de namiddag kwam na het kritisch overlopen van elke impact-onzekerheidsmatrix tot zes kritische onzekerheden:

- (1) Innovatieve kennis en een creatief klimaat
- (2) Socio-economische status van de Antwerpenaar
- (3) Dominantie en succes van de farmaceutische en chemische sector
- (4) Materialistische levensstijl van de Antwerpenaar
- (5) Integratie van allochtonen
- (6) Bestuurskracht van het Antwerpse stadsbestuur

De discussie in één van de twee avondsessies resulteerde in vijf kritische onzekerheden:

- (1) Innovatief klimaat
- (2) Welvaart
- (3) Materialisme en kapitalistisch groeimodel
- (4) Integratie van allochtonen
- (5) Impact van Europa

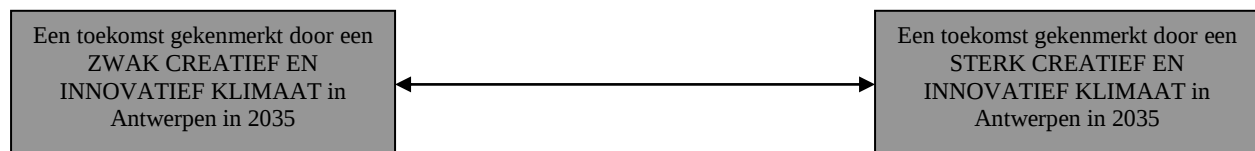
Wetende dat we in elke sessie best slechts twee of drie kritische onzekerheden hanteren als kapstok voor de verschillende mogelijke scenario's, drong een verdere selectie zich verder op. Immers, 4 kritische onzekerheden geven onderling al 6 mogelijke assenstelsels op, wat dan zou leiden tot 24 kwadranten of 24 mogelijke scenario's. Een beetje van het goede teveel. Bijgevolg werd per sessie nagegaan of verder clusteren zinvol was. Dit lukte voor enkele kritische onzekerheden, al bleef men op zijn goede om niet te vervallen in overkoepelende, maar weinigzeggende kritische onzekerheden.

Uit de resterende kritische onzekerheden kozen de scenariobouwers uiteindelijk deze waarrond ze graag scenario's zouden ontwikkelen en/of deze waarvan ze denken dat ze meest relevant zullen zijn voor de toekomst van de Antwerpse economie. Welk criterium het sterkst doorwerkte verschild per sessie of groep van scenariobouwers. Kortom, het bepalen van dé kritische onzekerheden bleek geen sinecure en subjectieve keuzes gaven de doorslag.

4.4.4. Eén constante as: creatief en innovatief klimaat versus conservatief klimaat

Opvallend was dat alle geselecteerde en gekozen assenstelsels één as bevatten die identiek is, namelijk het al dan niet aanwezig zijn van een innovatief en creatief klimaat in de stad Antwerpen. Dit resultaat werd door de scenariobouwers positief onthaald. De Antwerpse scenariobouwers schatten immers de aanwezigheid van een creatieve en kenniseconomie als uitermate belangrijk in voor de toekomst van de Antwerpse economie in 2035. Deze vrij onverwachte 'rode draad' doorheen de gehele toekomstverkenning geeft meteen ook een signaal naar de beleidsmakers. Omdat elk scenario in deze oefening betrekking zal hebben op de aan- of afwezigheid van een creatief klimaat, kan deze Antwerpse oefening eentonig of repetitief overkomen. Dat is allicht een nadeel, zeker voor buitenstaanders die niet bij de toekomstverkenning zijn betrokken.

Figuur 22: voorstelling as/dichotomie 'creatief en innovatief klimaat'

We gaven reeds aan wat in de (wetenschappelijke) literatuur hieronder wordt verstaan (cf. deel 4.2). De Antwerpse scenariobouwers bedoelden met een innovatief klimaat grotendeels hetzelfde:

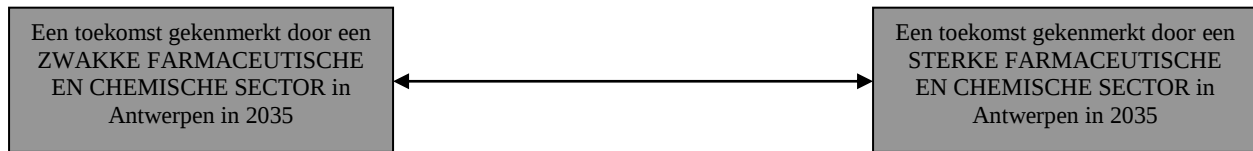
- het behoud of de groei van het aantal (afdelingen van) bedrijven die focussen op onderzoek en ontwikkeling (i.e. research & development);
- de aanwezigheid van diverse creatieve sectoren (bijvoorbeeld productdesign, mode, cultuur,...);
- het bestaan van een florerende kenniseconomie die vlot inspeelt op onzekerheid en ambiguïteit (inclusief een sterke universiteit en zijn spin-offs);
- de aanwezigheid van hippe trekpleisters (vooral in functie van toerisme, maar ook voor bewoners);
- de groei van een duurzame economie en bedrijventerreinen die duurzame principes en technieken hanteren (bijvoorbeeld 'Cradle to cradle', transitiedenken, 'smart grids',...);
- een dominant gebruik van 'open source' systemen (bijvoorbeeld Linux en Wikipedia) en andere niet-klassieke eigendomssystemen.

4.4.5. Vier andere assen

In totaal werden exploratieve scenario's uitgewerkt gebaseerd op 4 assenstelsels. Gegeven één dominante as die telkens terugkwam, betekende dit dat de Antwerpse scenariobouwers nog vier andere assen hebben geselecteerd. Deze keuze gebeurde ook deels in de derde workshop.

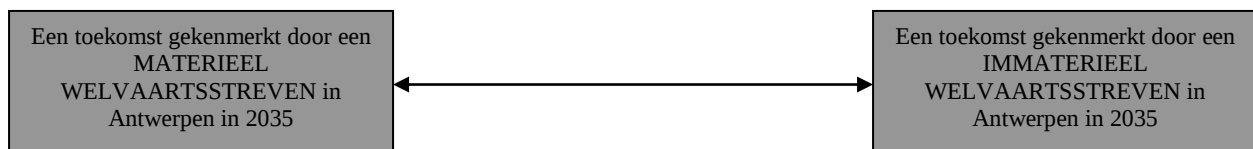
De as 'dominantie & succes van farmaceutische en chemische sector' heeft betrekking op het economische succes van de huidige dominante sectoren in/voor Antwerpen, hun (mondiale) concurrentiepositie en de impact van deze sectoren voor de Antwerpse economie.

Figuur 23: voorstelling as/dichotomie 'dominantie farmaceutische en chemische sector'

De as 'materieel/immaterieel welvaartsstreven' sluit aan bij de drijvende factoren die focussen op (duurzaam) consumptiegedrag, levensstijlen, materialisme, interessevelden, behoeften en waarden, belang van winst en groei (kapitalisme), etc. Het immateriële welvaartsstreven kan volgens de Antwerpse scenariobouwers zowel een lokaal fenomeen zijn als voortvloeien uit een meer internationale golf. Het staat echter geenszins gelijk met het zich afsluiten van de rest van de wereld, maar wel met een andere aanpak dan diegene die zich focust op materiële waarden. Het immaterieel welvaartsstreven wordt hier benaderd als het resultaat van een aantal transitie al dan niet het gevolg van ingrijpende fenomenen. Het is dan het resultaat van een spiraal waarin de samenleving terechtkomt en waarbij het materiële wegtrekt. Hierbij dient opgemerkt dat de Antwerpse scenariobouwers het immateriële welvaartsstreven veeleer beschouwen als een keuze dan als een 'duurzaam' handelen dat voortvloeit uit een dalende welvaart.

Figuur 24: voorstelling as/dichotomie '(im)materieel welvaartsstreven'

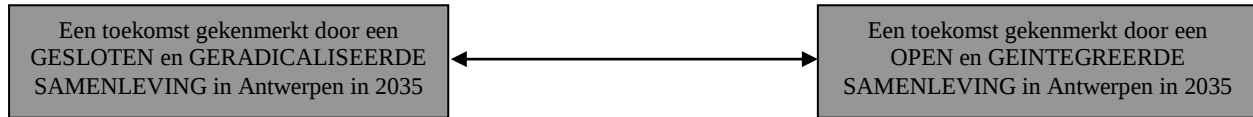

De as 'radicalisering/gesloten samenleving versus integratie/open samenleving' sluit aan bij de drijvende factoren die focussen op normatieve oriëntaties en op de vooroordelen die heersen, in heb bijzonder over inwoners met een allochtone afkomst. Aan de ene kant (radicalisering of segregatie) bevindt zich dan een toekomst waarin 'oude' en 'nieuwe' allochtonen zich voornamelijk blijven richten op de 'eigen' roots, op het land van herkomst, en de autochtone Antwerpenaar sterk het 'wij versus zij'-denken hanteert. Aan de andere kant (integratie) moeten we ons dan een toekomst voorstellen waarin iedereen 'integer' deel uitmaakt van een 'integrale' en open samenleving. Het onderscheid tussen 'wij' en 'zij' vervaagt en de eigen roots worden vaker tussen haakjes gezet.

Deze as werd door twee groepen van Antwerpse scenariobouwers gekozen. De uitgewerkte scenario's die verderop worden weergegeven zijn het resultaat van twee parallele trajecten. De resultaten van beide groepen werden immers samengevoegd. De ene groep hanteerde wel een

ruimere invulling (i.c. open versus gesloten samenleving) dan de andere groep (i.c. geïntegreerde versus geradicaliseerde samenleving). Het doordenken van de ruime en de veeleer enge as leidde echter tot zeer gelijkaardige scenario's.

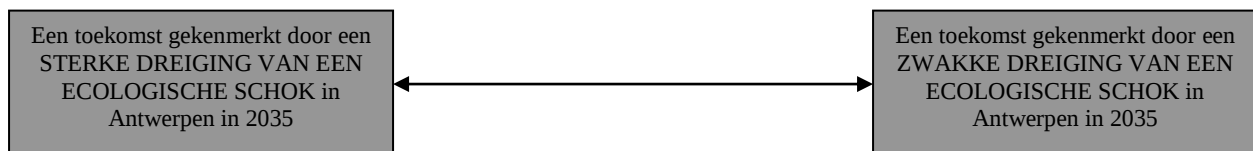
Figuur 25: voorstelling as/dichotomie 'radicalisering versus integratie'

De as 'dreiging van een ecologische schok' sluit – gegeven de filosofie van deze toekomstverkenning – best aan bij de drijvende factoren die focussen op ecologische rampen (overstroming, orkanen, milieuvervuiling, dodelijke bacteriële of virale besmettingen,...) en in mindere mate op internationale spanningen (dreiging terrorisme, boycot, oorlogen,...). Deze scenario's focussen dan ook niet op hoe de stad reageert op een ecologische ramp die plaatsvindt, maar wel op hoe de stad omgaat met en voorbereid is op een al dan niet dreigende ecologische schok. De scenariobouwers kozen er echter voor om deze as vrij breed te houden en niet te verengen tot één meer specifieke evolutie zoals de stijging van de zeespiegel. In overleg werd daarom beslist om naderhand de scenario's te verscherpen zonder veel afbreuk te doen aan de inspanningen die de scenariobouwers rond deze oefening deden. Het resultaat blijft echter moeilijk te plaatsen binnen het totale concept van deze toekomstverkenning.

De keuze voor deze as vloeit (allicht) mede voort uit de grote ecologische ramp die geschiedde toen de workshops werden georganiseerd, namelijk de kernramp in Fukushima (Japan). Een zeebeving en tsunami op 11 maart 2011 leidde tot een kernsmelting en het vrijkomen van grote hoeveelheden radioactiviteit. Dergelijk drama maakt duidelijk dat grote ecologische schokken zich moeilijk in exploratieve scenario's zoals opgevat in deze oefening laten vangen. Dergelijke invalshoek is van een andere orde. De opmaak van rampenscenario's vraagt dan ook een andere aanpak dan deze toekomstverkenning.

Figuur 26: voorstelling as/dichotomie 'dreiging ecologische schok'

4.4.6. Factoren die elk scenario kunnen stofferen

Bepaalde drijvende factoren werden door de Antwerpse scenariobouwers als vrij zeker ingeschat en zouden ook een aanzienlijke impact hebben op de economische toestand van de

stad Antwerpen in 2035. Dergelijke ‘zekerheden’ zijn niet interessant als kapstok om scenario’s aan op te hangen, maar stofferen idealiter elk scenario. Volgende factoren kwamen naar voor:

- Vergrijzing (inclusief de zorg en opvang voor bejaarden)
- Sterke diversiteit en migratiestromen (i.e. groeiend aantal inwoners van allochtone afkomst)
- Technologische evoluties (impact internet, digitalisering, virtuele tools,...)
- Globalisering (inclusief de evolutie van de BRIC-landen)
- Stadsregio Antwerpen (Antwerpen als metropool)
- Mogelijks ook: aandacht voor de afname van het aandeel fossiele brandstoffen

4.5. WORKSHOP 3: NAAR EERSTE VERSIES VAN EXPLORATIEVE SCENARIO’S

Tijdens de derde workshop op 7 april 2011 werkten de Antwerpse scenariobouwers verschillende scenario’s uit. Dat gebeurde op basis van de kritische onzekerheden die werden geselecteerd tijdens de tweede workshop en die vervolgens op een assenstelsel werden geplaatst zodat telkens vier kwadranten ontstonden (zie deel 4.8). Elk kwadrant komt overeen met één mogelijk scenario. Elke groep van scenariobouwers, doorgaans 5 à 7 personen, concentreerde zich op één assenstelsel en gaf aan elke kwadrant een eerste, vrij ruwe invulling van een mogelijk scenario gegeven de premissen. Onderstaande leidraad diende om elk scenario vorm en inhoud te geven. Uiteraard was niet elk element even relevant in elke scenario-oefening (sommige elementen waren ook veeleer een uitgangspunt of premisse voor een scenario). De eerste elementen uit deze leidraad hebben betrekking op de bredere Antwerpse situatie in 2035, de laatste elementen focussen meer en meer op de economie van de stad.

Tabel 8: Leidraad voor de opmaak van een Antwerps toekomstscenario

Samenstelling Antwerpse bevolking → grootte, diversiteit,...
Onderwijs en opleiding → opleidingsniveau, onderwijssystemen, onderwijscultuur, uitstroom, diversiteit, diplomawaarde,...
Woonkwaliteit en leefbaarheid → woningkwaliteit, kwaliteit woonomgeving en openbare ruimte, ruimtelijke concentraties, veiligheid, conflicten,...
Mobiliteit → modal split, verkeersdrukte,...
Socio-economische situatie → werkloosheid, werkgelegenheid, armoede, welvaart, sociale mobiliteit,...
Consumentengedrag → prioriteiten, duurzame consumptie, materialistische attitude, waarden,...
Mix van ondernemingen en sectoren → grootte vs. kleine ondernemingen, ketens vs. boetieks, aard detailhandel, impact toerisme
Sterke economische sectoren → welke zijn dat en wat is hun impact op de economie in Antwerpen?

Investerings in Antwerpen → Wie investeert in wat en waar(om)?
Economische productiviteit → Welke trends?
Concurrentiepositie → globale positie van Antwerpen in Vlaanderen, West-Europa, globaal,...?
Etc.

Bovenstaande leidraad bleek een handig hulpmiddel om een eerste versie van de verschillende exploratieve scenario's uit te werken. Vrij gestructureerd konden de Antwerpse scenariobouwers verschillende aspecten doordenken. Daartegenover staat dat deze leidraad mogelijks het 'out of the box' denken belemmert, niet zozeer voor wat betreft de elementen die in de leidraad zijn opgenomen, maar juist voor die elementen die ontbraken.

Uitgezonderd de sessie waarin de kritische onzekerheid 'dreiging van een (ecologische) schok' aan bod kwam, kon men vrij vlot een eerste ruwe schets maken van elke kwadrant. Er was een relatief grote eensgezindheid en men slaagde er doorgaans goed in om voldoende afstand te nemen van (de kennis over) het hier en nu. Ook kon men het zoeken naar beleidsoplossingen voor problemen die opdoken binnen bepaalde toekomstscenario's voldoende buiten de oefening houden. De meeste scenariobouwers gaven aan dat deze oefening verhelderend en verfrissend werkte. Enkel bij de scenario's waarbij een al dan niet grote dreiging van een schok één van de premissen was, doken tal van moeilijkheden op. Het afbakenen van het begrip 'schok(dreiging)' zorgde immers voor discussie en verwarring. Gaat het enkel over schokken met een ecologisch karakter of ook over deze met een sterk economische basis? Staat de schok zelf centraal of veeleer de dreiging van een radicale en dramatische verandering? De betrokken scenariobouwers hielden in de uitwerking van hun mogelijke scenario's meerdere invullingen open wat voor ambigue resultaten zorgde. Achteraf gezien moeten we vaststellen dat we als onderzoekers en begeleiders van deze toekomstverkenning nauwlettender deze sessie hadden moeten opvolgen. Passend binnen het opzet van deze toekomstverkenning, leek het ons inziens logischer om te focussen op een dreiging van één dramatische verandering zoals de stijging van de zeespiegel. De impact van deze evolutie kan op termijn immers aanzienlijke gevolgen hebben voor een grote havenstad als Antwerpen.

Bij aanvang van de eerste workshop maakten we aan de Antwerpse scenariobouwers duidelijk dat wat huiswerk nodig zal zijn om met deze toekomstverkenning te kunnen landen. De betrokkenen wisten dus dat ze de ruw uitgewerkte scenario's dienden te verfijnen tussen de derde en vierde workshop. Elke groep kreeg één maand de tijd en kon zelf beslissen hoe ze dit wensten aan te pakken. In sommige groepen werkte één iemand alle vier de scenario's verder uit en stuurde deze dan rond voor feedback naar de andere leden van de sessie. In andere groepen verfijnde iedereen één of meerdere scenario's en werden deze dan samengevoegd en op elkaar afgestemd. Er waren ook enkele varianten op beide methoden. Het huiswerk werd naderhand niet als vervelend, maar veeleer als boeiend ervaren (zie verder). Aan elke groep gaven we ook nog mee om bij de verdere uitwerking van de scenario's voldoende aandacht te hebben voor maatwerk en dus rekening te houden met de karakteristieken van de stad Antwerpen en zijn economie, om zo veel als mogelijk consistentie na te streven (of indien

aangewezen spanningsvelden bloot te leggen) en om 'zekerheden' mee te nemen (vb. vergrijzing en technologische evoluties).

4.6. WORKSHOP 4: FEEDBACK EN VERVOLGTRAJECT

De laatste workshop vond plaats op donderdag 12 mei 2011. Ook nu kwamen zowel in de namiddag (14u-17u) als 's avonds (18u-21u) Antwerpse scenariobouwers bijeen in het congrescentrum Elzenveld. Doel van deze bijeenkomst was om de verschillende scenario's te overlopen, de gehele toekomstverkenning te evalueren en de mogelijke natrajecten op tafel te leggen. Alles werd plenair besproken, dus niet per groepje of sessie.

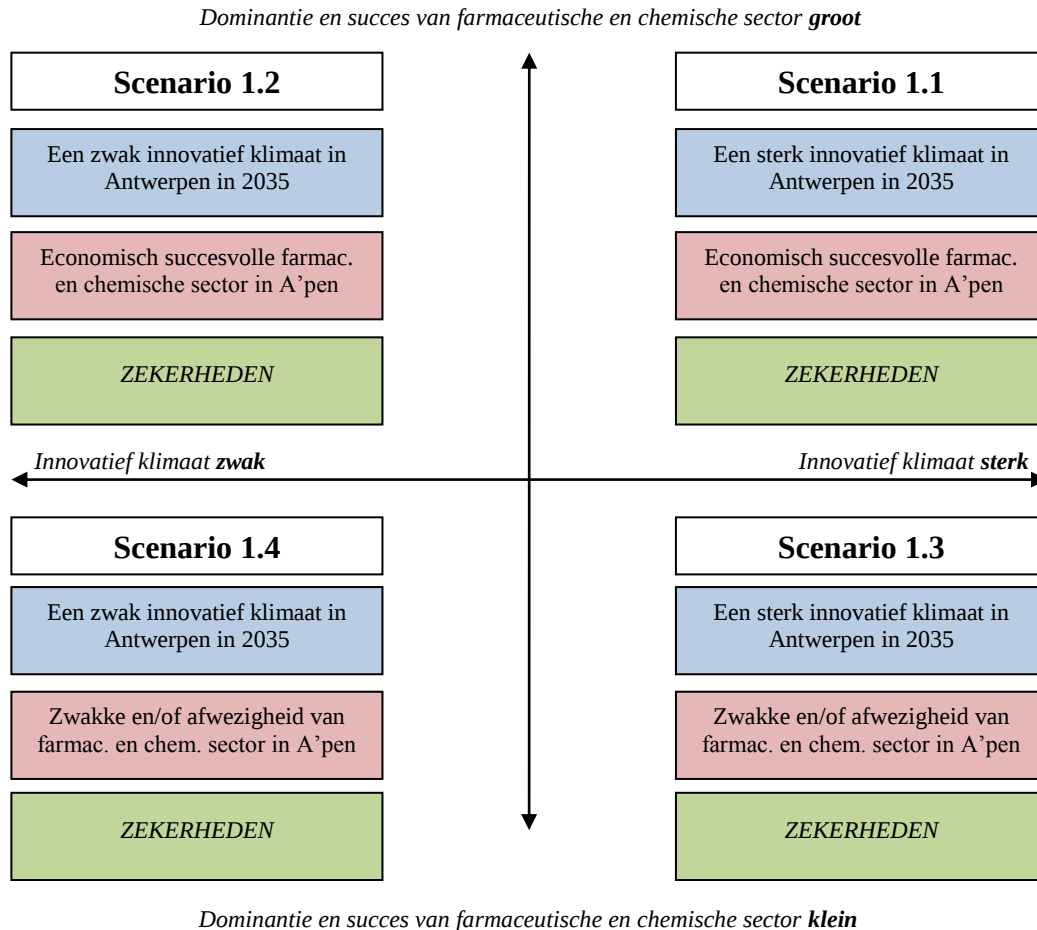
Opvallend en erg positief was dat elke groep erin was geslaagd om de verder uitgewerkte en meer verfijnde scenario's tijdig in te dienen zodat deze nog op voorhand aan alle aanwezigen konden worden bezorgd. Toch lieten we vooreerst elke groep zijn 'huiswerk' toelichten aan alle aanwezigen. Slechts enkelen hadden immers de tijd genomen of gevonden om de verschillende scenario's voordien te lezen. De opmerkingen en kritieken van andere groepen waren veeleer beperkt. Wel werd de realiteitszin bij enkele scenario's in vraag gesteld waarop een discussie volgde die fundamenteel is voor dergelijke toekomstverkenningen. *"Dat is gewoon niet realistisch, ook niet in de toekomst"* versus *"Ja maar 30 jaar is nog ver weg, dus wij zijn 'all the way' gegaan"*. Het doordenken van de premissen die aan de basis liggen van een scenario kan zowel op extreme wijze als op een veeleer voorzichtige manier. Dit vertaalt zich niet zelden ook in de schrijfstijl die werd gehanteerd. We gaven de scenariobouwers hieromtrent geen richtlijnen mee. Bij de afsluitende reflecties komen we daar op terug.

We spraken op deze workshop af dat de procesbegeleiders (Thomas Block en Goele Geeraert) een eerste snelle eindredactie van het geheel op zich zouden nemen, waarna begin juni de Antwerpse toekomstverkenning met zijn resultaten zou kunnen worden voorgesteld aan het dagelijks bestuur van de dienst Economie stad Antwerpen. Op dit overleg werd overigens de meerwaarde van het project bevestigd en dachten we een eerste maal na over een mogelijk vervolgtraject. Eind juni 2011 vertrokken de geredigeerde scenario's naar alle scenariobouwers die tot 15 augustus de tijd kregen om hun commentaren, verbeteringen en aanvullingen door te sturen naar de procesbegeleiders. Tijdens de tweede helft van 2011 verwerkten de procesbegeleiders de opmerkingen (miniem in aantal en niet ingrijpend) en werd dit rapport opgemaakt.

We maakten tijdens deze workshop ook voldoende tijd vrij om deze toekomstverkenning te evalueren met alle betrokkenen. Wat is of kan de meerwaarde zijn van dergelijke oefening, zowel voor de betrokkenen als voor de Antwerpse economie? Zijn de scenariobouwers goed geselecteerd? Wie ontbrak? Voldoet de gevolgde methodiek (i.e. de aanpak binnen de 4 workshops)? Etc. We verwerken de resultaten van deze feedbackronde en van het overleg rond het vervolgtraject verderop in dit rapport (zie deel 4.8).

4.7. UITGEWERKTE SCENARIO'S

SET 1: INNOVATIEF KLIMAAT + DOMINANTIE & SUCCES VAN FARMACEUTISCHE EN CHEMISCHE SECTOR

Scenario 1.1 : de innovatieve industriële metropool Antwerpen als frontrunner

As 1: sterk innovatief klimaat

As 2: economisch succesvolle chemische en farmaceutische sector

Antwerpen is in 2035 een innovatieve metropool met een succesvolle chemische en farmaceutische sector. Investerings in de chemische en farmaceutische sector worden als interessant beschouwd. Geslaagde innovaties in chemie en farmacie leiden tot vernieuwing en groei, wat tevens positief doorwerkt op andere sectoren, zoals de biotechnologie en logistiek. Bijgevolg blijft ook de havenactiviteit groeien. De Antwerpse economische bedrijvigheid profiteert van een innovatief sneeuwbaaleffect. De stad weet zichzelf via de meest innovatieve

kanalen in de kijker te plaatsen en die marketing loont. Dergelijke economische evoluties leggen wel een druk op de ruimte, in het bijzonder op de ruimte in en rond de haven en industriezones.

Antwerpen en Vlaanderen bij uitbreiding verwerven een stevige concurrentiepositie tegenover andere open economieën. Ze weten zich niet enkel binnen Europa maar ook mondiaal zo te positioneren dat ze zich zelfs als kleine speler stevig staande kunnen houden. Antwerpen surft vlot op de globaliseringsgolf en de cont(r)acten met de BRIC-landen zijn uitstekend. Specialisatie en innovatie vormen de hoofdingrediënten, maar ook flexibiliteit vormt een belangrijke troef.

De innovatie leidt tegelijk tot almaar meer automatisering. Om de positieve effecten van de vernieuwing ook in haar werkgelegenheid te verzilveren, past Antwerpen haar onderwijs aan die nieuwe realiteit aan. De stad investeert in kwalitatief onderwijs op maat. Overheid, onderwijs en bedrijfsleven werken nauw samen om de juiste profielen op de juiste plaats te krijgen. De Universiteit Antwerpen scoort sinds 2025 steeds beter op wereldranglijsten en levert voortreffelijke studenten en onderzoek af. Daarnaast 'importeert' Antwerpen talent van elders. Het migratiebeleid laat toe dat hooggeschoolden uit de hele wereld er makkelijk aan de slag kunnen. Tegelijk kampt Antwerpen met tamelijk veel ongekwalificeerde schoolverlaters uit de vorige generatie. Bijscholing en heroriëntatie bieden een antwoord, levenslang leren wordt een evidentie. Het innovatieve klimaat en de welvaart in Antwerpen trekt trouwens ook laaggeschoolde migranten aan. Dankzij de juiste investeringen in het onderwijs en effectieve integratietrajecten, wordt migratie veeleer een positief verhaal dat mee een antwoord biedt op de vergrijzing en de relatief kleine actieve bevolking.

De economische groei leidt tot een stijging van de gemiddelde inkomens. Hogere gemiddelde inkomens staan echter niet garant voor een gelijke inkomensverdeling. Vooral bepaalde groepen bejaarden hebben het moeilijk om in 2035 de eindjes aan elkaar te knopen. De stijging van de levensstandaard heeft een positief effect op de woonkwaliteit op voorwaarde dat de stad erin slaagt de hoge inkomenscategorie binnen haar grenzen vast te houden en deze niet moet loslaten richting de groeiende stadsrand. De toestroom van mensen en de groei van gezinnen vraagt immers een dichtere manier van bouwen en wonen. Demografische evoluties zorgen hoe dan ook voor een blijvende druk op de woningmarkt. Mede door het economische succes zet de metropoolvorming zich gestaag verder. Ook de mobiliteitsstromen onder controle houden blijft een uitdaging. Over het algemeen is de aantrekkelijkheid van de openbare ruimte en de leefbaarheid van de (binnen)stad Antwerpen hoog. De stad telt meer en meer innovatieve architecturale parels. Dit alles werkt tevens positief door op de winkels en horeca in de Antwerpse binnenstad.

Scenario 1.2: een conservatieve haven- en industriestad*As 1: zwak innovatief klimaat**As 2: economisch succesvolle chemische en farmaceutische sector*

De (petro)chemische en de farmaceutische sector presteren sterk in 2035. Door de afname van de beschikbare fossiele brandstoffen moeten de Antwerpse bedrijven tonen dat ze adequaat (kunnen) inspelen op deze ontwikkelingen. Dat lukt aardig, maar het onderzoek en de technologische ontwikkeling voor de (petro)chemische en farmaceutische bedrijven gebeurt vooral in het buitenland. Desondanks blijft de Antwerpse haven één van de belangrijkste havens van Europa. De haven blijft dan ook een belangrijke werkgelegenheidspool. Hoewel heel wat hooggeschoolden uit de stad en uit de Antwerpse regio hebben een job in de haven, kampt de stad ook met een braindrain. Laaggeschoolden werken vooral via interimarbeid of andere tijdelijke jobs. De stad slaagt er echter niet of moeizaam in om enerzijds zich te profileren in de globaliserende wereld en anderzijds om creatieve ideeën om te zetten in innovatieve commerciële bedrijven. Zo is er ook weinig tot geen samenwerking met de Universiteit Antwerpen. De universiteit leidt vooral jongeren uit Antwerpen zelf op en speelt in Europa geen rol van betekenis. Een aantal studierichtingen is zelfs verdwenen bij gebrek aan studenten.

De quataire sector heeft aan belang gewonnen. De overheid heeft de voorbije decennia fors geïnvesteerd in bijkomende kinderopvangplaatsen, nieuwe scholen en extra voorzieningen voor zorgbehoevende bejaarden. De sector verschaft heel wat werk aan niet-Antwerpenaars en aan personen die vanuit het buitenland komen (bv. buitenlandse verpleegkundigen). De verdere toename van het aantal pendelaars heeft het mobiliteitsprobleem nog groter gemaakt. Door mobiel werken te promoten en flexibele uren te hanteren proberen bedrijven het voor hun werknemers aanvaardbaar te houden.

Bedrijven die diensten leveren aan de havenbedrijven en aan de ondernemingen in de quataire sector doen het in 2035 goed. In de kleine en middelgrote ondernemingen gebeurt er echter weinig innovatiefs. Creatieve ondernemers vestigen zich vooral in andere Europese steden. Nieuwe, duurzame technologische ontwikkelingen moeten de bedrijven en de overheid inkopen. Detailhandel en horeca gedijen goed en hebben heel wat klanten bij pendelaars en toeristen. Toeristen komen vooral naar Antwerpen omwille van de vele historische gebouwen en de musea.

Omdat er nog meer arbeidsmigranten wonen dan vroeger, is Antwerpen een zeer diverse stad. Of de verschillende gemeenschappen veeleer gesegregeerd dan wel geïntegreerd samenleven blijft vooralsnog onduidelijk. De werkloosheid in Antwerpen is hoog en vermindert niet. Ook het aantal leeflooncliënten blijft hoog. De kloof tussen arm en rijk is aanzienlijk. Dat werkt door op het wonen in de stad en zorgt niet zelden voor spanningen. Wijken verschillen grondig naar kwaliteit van de woningen en de woonomgeving. De vergrijzing en instroom van migranten zet bijkomende druk op de woningmarkt. De stad Antwerpen blijft dan ook in de jaren '30 uitdijen om aan bepaalde kwaliteitsnormen te voldoen. De overheid financiert programma's om werkzoekenden bijkomende opleiding te geven. Hoewel Antwerpen zich graag onafhankelijk

opstelt, heeft het veel Europese en Vlaamse subsidies nodig om de economische ontwikkeling te stimuleren, de werkloosheid aan te pakken en de leefbaarheid te verbeteren. Vooral door de vergrijzing blijft de stad het moeilijk hebben.

Scenario 1.3: een flexibele en creatieve stad in transitie

As 1: sterk innovatief klimaat

As 2: economisch zwakke chemische en farmaceutische sector

In Antwerpen heerst in 2035 een sterk innovatief klimaat. Toch slaagt de stad er niet of nauwelijks in farmaceutische en chemische bedrijven te houden. Grote en kleine spelers in die sector zoeken andere oorden op. De havenactiviteiten lopen bijgevolg sinds de jaren '20 steeds verder terug. Dit laat aanvankelijk duidelijke sporen na in de werkgelegenheidscijfers. Door het wegtrekken van twee van haar sleutelsectoren wordt de stad Antwerpen verplicht te focussen op andere domeinen en daar, als innovatief boegbeeld, een trekkersrol op te nemen. Dat wordt tevens een zaak van imago, want de verdwijning van twee dominante sectoren laat internationaal haar sporen na. Wereldwijde innovatoren stelden zich begin jaren '20 dan ook de vraag wat het zogenaamd 'innovatieve' Antwerpen dan wel te bieden heeft, als het haar twee vroegere toppers kwijtspeelt/laat gaan. Toch groeide ook begrip aangezien slechts weinig Europese landen kunnen opboksen tegen lageloonlanden die tevens over de nodige know-how beschikken.

Maar dankzij een sterk innovatief investerings- en arbeidsmarktbeleid en een stevige portie flexibiliteit past Antwerpen, als sterke speler in een innovatief Vlaanderen, zich snel aan de nieuwe situatie aan. Vooral sinds 2025 weet de stad zijn huidige sterktes in de kijker te plaatsen en nieuwe investeerders aan te trekken. De bouwstenen die gelegd zijn tussen 2010 en 2020 werpen meer en meer hun vruchten af. Duurzame en creatieve productie vormen twee van de belangrijkste Antwerpse USP's. Het bedrijventerrein Blue Gate Antwerp fungeert daarbij als één van de uithangborden. Het huisvest een mix aan ondernemingen die eco-effectiviteit als leidraad nemen. Het beschikt ook over een logistieke zone waar onder meer de distributie van goederen van en naar de stad ecologisch verantwoord wordt gecoördineerd. Het onderwijs in de stad is op alle niveaus van een vrij uitzonderlijk niveau. Bepaalde universitaire opleidingen en onderzoeksgroepen krijgen wereldfaam. Daarnaast slagen Antwerpse bedrijven en actoren erin zich internationaal te profileren in de mediasector, de culturele sector, de bouwsector, etc. Dit alles geeft de concurrentiepositie van Antwerpen een stevige boost, waardoor wordt verwacht dan eind jaren '30 zelfs enkele R&D-afdelingen van innovatieve chemische en farmaceutische bedrijven zich hier opnieuw gaan vestigen.

Detailhandel en de horeca stappen mee in het duurzame verhaal. Zo profiteren ze van de diensten van het stadsregionaal watergebonden distributiecentrum en zijn verder mee met de laatste technologische snufjes. Het toerisme floreert. Iedereen wil wel een kijkje komen nemen in dat 'blauwgroene' Antwerpen.

Hoewel de werkloosheid in de stad steeds minder problematisch wordt, blijft dit een aandachtspunt. Via een traject van levenslang leren worden ouderen omgeschoold en tracht men jongeren via een effectieve aanpak naar richtingen te leiden met een degelijk toekomstperspectief.

De leefbaarheid in de stad is tamelijk hoog. Zowel jongeren als ouderen voelen zich aangetrokken tot de stad en haar principes. Het is er aangenaam toeven. De sterke vergrijzing vraagt wel enkele typische woontypes en ook de instroom aan migranten vergt inspanningen van de stad. De druk op de woningmarkt blijft hoog, de vraag naar meer groen en open ruimtes blijft aanwezig en de discussie inzake mobiliteit blijft dominant.

Scenario 1.4: Antwerpen, tussen berusten en zoeken

As 1: zwak innovatief klimaat

As 2: economisch zwakke chemische en farmaceutische sector

In 2035 is de laatste grote farmaceutische speler weggetrokken uit onze haven. De chemische sector is al sinds 2031 verdwenen uit de Antwerpse economie. De uittocht is een gevolg van het jarenlang uitblijven van noodzakelijke investeringen, met als uiteindelijk resultaat een verouderde bedrijfsinfrastructuur die niet meer voldoet aan de standaarden inzake veiligheid en efficiëntie. Investeerders worden, naast de zware loonkosten, vooral afgeschrikt door het economisch weinig aantrekkelijke vergunningenbeleid, de hoge belastingen, het ontbreken van voldoende en geschikte arbeidskrachten, een dichtslibbende mobiliteit, onzeker en dus dure energievoorziening,... Weinig bedrijven krijgen dit nog uitgelegd aan hun hoofdhuisen in het buitenland, waardoor andere regio's de vrijgemaakte investeringsbudgetten krijgen.

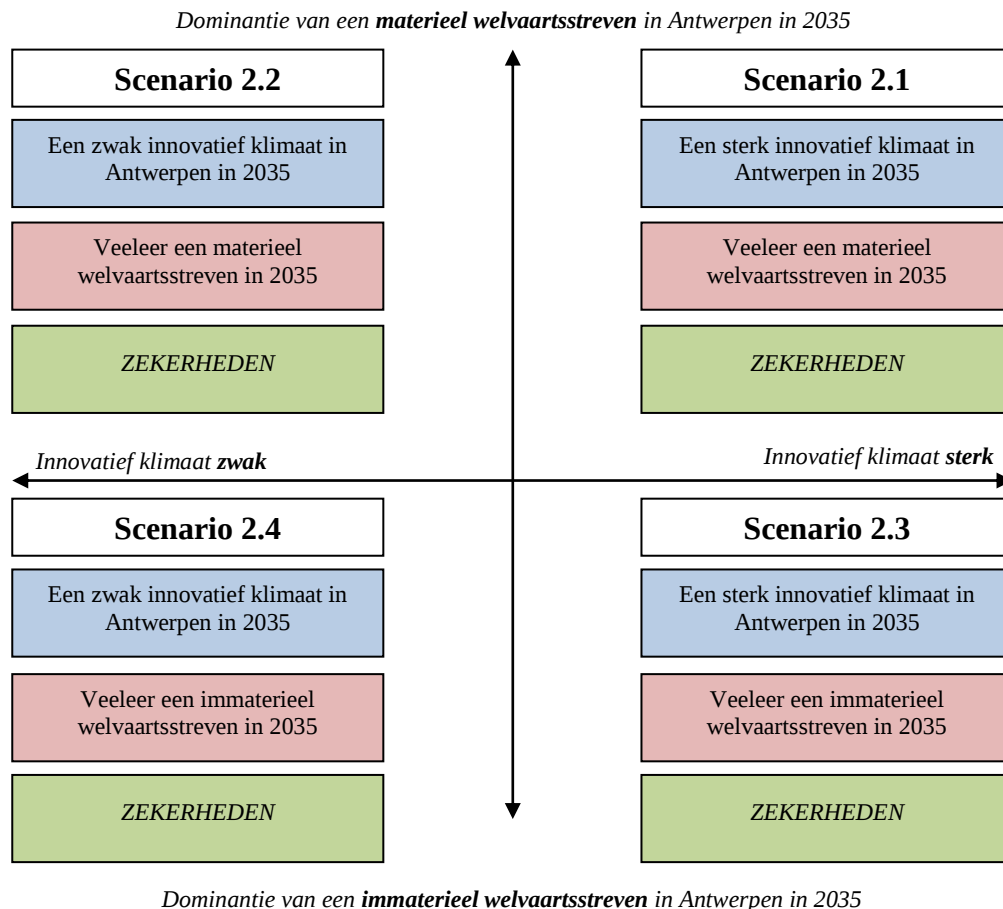
Antwerpen staat zeer laag op de lijst van innovatieve steden. Het stadsbestuur en andere Antwerpse actoren hebben deze trend niet of te laat gezien en waren niet in staat om het tij te doen keren. De Antwerpse economie blijft vasthouden aan oude tradities en percepties en Antwerpen heeft de boot van de kenniseconomie, 'the creative city', de nieuwe zorg economie, 'fashion capital', digitale technologie, duurzame materiaalstromen,... grotendeels gemist. Laattijdige subsidies brengen geen zoden aan de dijk. Antwerpen hinkt achterop.

Een zwak innovatief klimaat en het verlies van twee sleutelsectoren drukken op de werkgelegenheid. Het aantal werklozen stijgt zienderogen en de consumptie daalt. Het onderwijs houdt vast aan een traditioneel systeem. Het hoger onderwijs in Antwerpen volgt wat elders gebeurt, maar is zelden een voorloper. Door een gebrek aan flexibiliteit spelen opleidingen niet in op mogelijke kansen die zich aanbieden. Er is een grote mismatch tussen vraag en aanbod. Wie elders een aantrekkelijke job vindt, trekt weg. De braindrain van creatieve individuen blijft duren. De stad en haar bevolking verarmen. De kloof tussen arm en rijk groeit, net als het aandeel inwoners dat het moeilijk heeft om de eindjes aan elkaar te knopen. Veel allochtonen en bejaarden maken deel uit van deze laatste groep. De middelen en bijgevolg ook de beleidsruimte is beperkt in de stad. Immers, bijdragen van ondernemingen verminderen,

kapitaalkrachtiger inwoners verkiezen meestal niet om in de stad Antwerpen te wonen en de vergrijzing en verzilvering van de bevolking vergt veel inspanningen. Hierdoor verliest de stad een groot deel van haar zuurstof die ze nodig heeft om te kunnen leven. De stad moet bezuinigen: ze zal niet meer kunnen zorgen voor een propere stad die toeristen aantrekt, gebouwen zullen verkommeren. Ook op het vlak van mobiliteit blijft Antwerpen in de jaren '20 en '30 opteren voor conservatieve vervoersmiddelen. De auto blijft sterk aanwezig in het stadsbeeld, zeker de meer gegoede inwoners zweren bij eigen gemotoriseerd vervoer. Anderen gebruiken de fiets of doen een beroep op een openbaar vervoer dat eigenlijk niet meer is aangepast aan de normen van de samenleving. Congestie op de ring blijft, gezien de onaangepaste vervoersmiddelen en het (blijvend/stijgend) doorstromend verkeer vanuit andere steden, langs Antwerpen heen.

De vrijgekomen ruimte in de haven wordt deels gerevitaliseerd via stadsprojecten die sterk inzetten op vrij klassieke serviceflats of rust- en verzorgingsverblijven. Op enkele 'docklands' worden wel enkele luxueuze hi-tech wooneenheden gebouwd. In de rand van de metropool is immers ook de economische achteruitgang merkbaar wat rijken doet besluiten hun eigen 'eilandje' te ontwikkelen.

SET 2: INNOVATIEF KLIMAAT + MATERIEEL/IMMATERIEEL WELVAARTSSTREVEN

Scenario 2.1: innoveren met kapitaalaccumulatie als drijfveer*As 1: een sterk innovatief klimaat in Antwerpen in 2035**As 2: veeleer een materieel welvaartsstreven in 2035*

Bedrijven en inwoners van Antwerpen blijven de waarden van het kapitalisme hoog in het vaandel dragen. In 2035 is 't stad meer van de economie dan van 'A'. Antwerpen bruist van innovatie, kennis en economische activiteit, en speelt daardoor op economisch vlak vrij goed mee op wereldschaal: ze is befaamd om haar 'research & development', zowel in opleidingen als in bedrijven. Antwerpen wordt een soort van innoverend kenniscentrum en is één van de knooppunten in een globaal creatief netwerk. Antwerpen bedenkt mee innovatieve oplossingen voor de wereld van morgen. De productie gebeurt deels elders, deels in Antwerpen en grotendeels door 3D-printers die sinds de jaren '20 meer en meer het monopolie doorbreken van de traditionele productietechnieken. Mens en robot leven steeds meer naast elkaar. Kennis is een belangrijk middel, wordt gekoesterd door private en(semi-)publieke actoren, en wordt tevens zo veel als mogelijk afgesloten en beschermd door een massa patenten en octrooien. 'Open source' is veeleer een term die z'n tijd heeft gekend en slechts door een kleine groep aanhangers wordt gepromoot.

Bedrijven financieren hun 'eigen' scholen en universiteiten, waar zij hun toekomstig personeel vormen en trainen. Meer en meer zien we zelfs private universitaire opleidingen die volledig in handen zijn van een bedrijf. Selectieproeven op 12 jaar bepalen reeds voor een groot deel de verdere carrière van de jeugd. Tegelijk wordt de aanwezige ervaring (van bijvoorbeeld de grote groep ouderen) optimaal ingezet. Er wordt afgewogen wie waar kan worden ingeschakeld om het de bevolking materieel zo goed mogelijk te maken.

Consumentisme viert hoogtij. De detailhandel in de centrumstad heeft permanent de allernieuwste en meest exclusieve producten in huis, en weet deze op een unieke manier aan te bieden. De belevingseconomie floreert. Dat merk je ook in de horeca. Toerisme wordt gelinkt aan mode, diamant en het uitgaansleven. Toeristen met een stevige beurs bezoeken Antwerpen dat wereldwijd als zeer creatief en innovatief staat aangeschreven.

De hard werkende Antwerpenaar gaat in de jaren '30 dus nog meer de strijd aan met de tijd en blijft jagen op materiële bevrediging. Men holt de tijd voorbij en de '24/7 consumentencultuur' is een standaard in de stad. Dat leidt tot een welvarende, maar tegelijk vrij gesloten samenleving. Een gespijssde bankrekening creëert status, en wie status heeft, doet er alles aan om die niet te verliezen. De concurrentie is bikkelhard, de uitspattingen niet zelden waanzinnig. Zo had in 2031 een select groepje Antwerpenaren een korte businessstrip heen en terug naar de maan. Hoe dan ook is het zaak om steeds de nieuwste trends te volgen op het gebied van kleren, IT en vervoer. Bovenstaande is echter niet voor iedereen zomaar mogelijk. Vooral goed opgeleide mensen kunnen makkelijk mee in deze helse rat race. Wel bestaat er een parallelle economie waarin mensen bijklussen om de trein niet te missen. Wie minder wil werken of niet over de nodige competenties beschikt of eraan kan geraken, valt uit de boot. Het verschil tussen de

have's en de have not's is zeer duidelijk, de kloof tussen rijk en arm wordt groter. Waarden en normen richten zich op het (hyper)individuele, 'samen' is een trend die met de tijd vervlogen is.

De stad Antwerpen trekt in 2035 welgestelden en hoogopgeleide expats aan. De prijs van het vastgoed blijft daardoor toenemen. Onder de minder gegoeden – die relatief laag in aantal zijn – heerst noodgedwongen een stadsvlucht naar de rand (buitenwijken). De achtergestelde buurten zitten immers al overvol en dener bouw lijkt hier niet aangeraden. Deze wijken en buurten hebben meer betaalbare woningen en appartementen, maar zijn minder proper, minder hip, minder veilig, het is er minder aangenaam toeven. Bejaarden die het moeilijk hebben om de eindjes aan elkaar te knopen zoeken ook in deze wijken en buurten hun toevlucht in poere serviceflats en rusthuizen. De welgestelde bejaarden hebben hun ruime serviceflats zowel in de stad als in de groenere rand. De stad groeit door het inplanten van zowel marginale buitenwijken als hippe stadsontwikkelingsprojecten. Dergelijke metropoolvorming doet de grens tussen platteland en stad vervagen. Het groen in de stad is een schaars goed waar zowel publieke als private actoren geld trachten uit te slaan.

Verandering en innovatie vormen tevens antwoorden op de problemen waar de stad mee te kampen heeft. Zo zijn er afdoende innovatieve en vrij gezonde oplossingen die inspelen op het spanningsveld 'individueel transport' versus 'fileleed'. Publiek transport is vooral voor diegenen die zich geen auto kunnen permitteren.

Scenario 2.2: conservatief materialisme

As 1: een zwak innovatief klimaat in Antwerpen in 2035

As 2: veeleer een materieel welvaartsstreven in 2035

Door een jarenlang conservatief economisch beleid door zowel publieke als (semi-)private actoren heeft de Antwerpse economie zich ontwikkeld tot een kampioen in het kopiëren van oude recepten. In de jaren '10 kondigde de stad op alle (inter)nationale fora aan dat ze de ambitie had om in te zetten op eco-effectiviteit en daar een globale trekkersrol in wilde opnemen, zoals ze eerder in de diamant, de mode en de petrochemie had gedaan. Door een gebrek aan innovatieve mentaliteit kon de stad dat plan echter nooit waarmaken, en werd ze door andere steden gepasseerd.

De belangrijkste troef van Antwerpen blijft ook in 2035 haar centrale ligging en haven. Deze haven is nu in sterke mate het logistiek en verwerkingscentrum van afval, of beter: van materialen. Door de stijgende grondstoffeprijzen heeft de cradle to cradle economie, waarbij afval als grondstof wordt gebruikt, sinds 2025 immers wereldwijd haar intrede gedaan. De stad maakte dan ook werk van een bijkomend dok voor megaschepen en vlotte en brede toegangswegen naar de wegen. Ook de ring werd daarom nogmaals verbreed, deze keer met een betalende rijstrook voor vrachtwagens.

Het ontwikkelen en produceren van innovatieve producten is veeleer een zeldzaamheid in de stad Antwerpen. In de huidige competitieve, door patenten gedomineerde wereldeconomie is er voor Antwerpen enkel nog een volgende rol weggelegd. Bedrijven die nood hebben aan O&O, trekken weg. Antwerpen heeft de boot gemist, waardoor men stilaan meer en meer afgesloten geworden van nieuwe kennis. Dankzij de nauwe contacten met Duitsland is de situatie echter niet dramatisch. De ontwikkeling van nieuwe producten, processen en activiteiten is al jaren overgenomen door de BRIC-landen en enkele andere landen.

De Antwerpenaar is in zijn drang naar materiële luxe bereid om mee te draaien in een 24-uurs economie waar het overgrote deel van de werknemers werkt zonder vast contract en zeer vaak twee jobs combineert. Wie niet mee kan, valt uit de boot. Wie het verder wil schoppen in de kenniseconomie, trekt weg, want voor dergelijke profielen is in Antwerpen niet echt een toekomst weggelegd. De progressieve, hoogopgeleide Antwerpenaren zijn in grote getale vertrokken naar de innovatieve landen of naar kleine zelfvoorzienende gemeenschappen in andere landen.

Onderwijs is uitermate sterk gesegregeerd. Er bestaan enkele elitescholen voor de rijken, en voorts minder kwaliteitsvolle publieke scholen. Door het groot aantal leerlingen en het beperkt aantal leraars is het niveau op deze scholen niet echt hoog te noemen. De Universiteit Antwerpen krimpt sterk. Weinig studenten voelen zich aangetrokken tot deze alma mater, en ook het onderzoeksniveau is beneden alle peil. Wie ambitie en voldoende geld heeft, trekt immers naar elite-universiteiten in het buitenland.

Antwerpen is een stadsgewest dat zich uitstrekt van Sint-Niklaas over Mechelen tot Turnhout. Dit stadsgewest is sterk bebouwd, wordt doorsneden door verschillende grote verkeersassen en kenmerkt zich in zogenaamde groene gebieden door industriële landbouw gericht op massaproductie.

Waarden en normen richten zich sterk op het individuele. Solidariteit is niet echt een modewoord in 2035. Binnen het stadsgewest bestaat er een grote kloof tussen arm en rijk. De rijken wonen onder meer in een groeiend aantal 'gated communities' midden in de stad, waar ze beschikken over eigen winkels, ontmoetingsruimten, enzovoorts. Ook in enkele 'groene oases' zijn er vrij dure woningen en appartementen gebouwd. Niet zelden worden deze bewoond door ouderen die nog een hoop spaarcentjes van in meer welvarende tijden hebben staan. Toch klussen veel bejaarden bij want het stelsel van sociale zekerheid botst tegen zijn limieten. Oudere mensen die niet superrijk zijn, moeten hoe dan ook langer blijven werken. De minder gegoeden wonen in getto's. Vooral de jongere generatie blijkt het moeilijk te hebben. Ook binnen de grote groep allochtonen kennen heel wat huishoudens financiële problemen. Het aandeel daklozen is de laatste jaren sterk toegenomen. Geen werk betekent immers geen geld om leningen af te betalen.

Toch is de belangrijkste activiteit in de weinige vrije tijd die men heeft 'shoppen' in grote shoppingcentra, of toch op z'n minst 'rondhangen in deze centra' want niet iedereen is in staat

geld te laten vloeien. Overigens verdwijnen buurtwinkels en particuliere horecazaken steeds meer ten voordele van ketens, wat de winkelstraten en het historisch centrum een monotoon uitzicht geven. Zelfs het pronkstuk van de nieuwe wind in de jaren '10, het MAS, is wegens geldtekort omgebouwd tot een winkelcentrum. Niet zelden gebeuren aankopen op krediet. Status en materiële welvaart zijn immers zowel voor de rijken als de armen, de oude en de nieuwe Antwerpenaar, het belangrijkste leidmotief. De criminaliteitscijfers in 2035 liggen vrij hoog. Gadgets, auto's, geld,... zijn immers belangrijk, maar kosten geld. Sommigen schuwen het slechte pad niet om hun materialistische wensen na te streven. Dat gaat van kleine straatcriminaliteit tot gewelddadige overvallen.

De rol van het stadsbestuur is onder druk van de verdere rationalisering van het overheidsapparaat sterk uitgehold. Focus ligt vooral op het 'bewaken van de veiligheid' en het organiseren van de transportinfrastructuur. Voor het transport van de werknemers wordt de oude tram-, trein- en businfrastructuur gebruikt. Rijken en goederen verplaatsen zich met nieuwe (niet fossiel aangedreven) vervoersmiddelen. Het echte socio-economische beleid is in de praktijk in handen van enkele grote multinationals.

Scenario 2.3: een duurzaam en 'smart' Antwerpen

As 1: een sterk innovatief klimaat in Antwerpen in 2035

As 2: veeleer een immaterieel welvaartsstreven in 2035

De Antwerpenaar heeft lang geworsteld met zijn/haar verhouding tot het kapitalisme. Men wist niet goed hoe te ontkomen aan de spiraal van alsmaar groeiende welvaart in ruil voor steeds meer stress en milieuvervuiling. Doch na enkele doorslaggevende (ecologische, sociale, politieke,...) crisissen werden de lasten van vervuiling en maatschappelijke achterstand zo groot dat de keuze duidelijk werd: de stad moest haar sociaal weefsel opnieuw opbouwen, ten koste van een stuk materiële welvaart.

In 2035 is Antwerpen een stad waar mensen veeleer samenwerken in plaats van elkaar te beconcurreren. Dit uit zich bijvoorbeeld op de woningmarkt. Wie nog alleen op een appartement zonder gedeelde faciliteiten woont, vormt een uitzondering. Formules als 'co-housing', kangoeroewonen, 'garden sharing', gedeelde wasruimten, etc. zijn de standaard geworden. Dit heeft niet alleen allerlei financiële voordelen voor de betrokkenen, het zorgt ook voor een grote winst aan ruimte en sociaal kapitaal. Vrijgekomen ruimte of nieuw aan te snijden wordt duurzaam ingevuld: dens wonen, voldoende groen en speelruimte, aandacht voor stadslandbouw, kwaliteitsvolle publieke ruimte, etc. De openbare ruimte staat ten dienste van een leefbare woon- en werkomgeving. In de binnenstad regeren de voetganger, de fietser en het openbaar vervoer. Een groot deel van de straten is autovrij. Het mobiliteitsprobleem rond Antwerpen is dankzij een doordachte innovatieve aanpak opgelost.

Het is niet meer vanzelfsprekend dat bejaarden wonen in RVT's maar meer en meer worden ouderen via creatieve formules in huis verzorgd door familie of vrienden. Ze worden tegelijk

ingeschakeld in bijvoorbeeld het huishouden of bij de kinderoppas. Ieders talenten worden optimaal benut.

In de bedrijfswereld en het onderwijs is het 'open source'-model de norm. Patenten en octrooien dienen niet zozeer om winst te maken, maar om kennis te verspreiden. Ondernemingen stellen hun kennis vaak gratis ter beschikking van wie de vaardigheden heeft om ermee om te gaan. Ze maken winst door het talent dat ze in huis hebben flexibel in te zetten en door elkaars talenten te gebruiken. Daardoor blijft Antwerpen, niettegenstaande haar aandacht voor het immateriële, toch competitief in de globale kenniseconomie. Vooral in de dienstverlening en de ontwikkeling van technieken en producten die bijdragen tot een versterking van het welzijn, scoort de stad hoog.

In het onderwijs is coöperatief leren de norm. In klassen wordt er niet langer klassiek gedoceerd, maar leerlingen zoeken met behulp van de nodige techniek zelf of samen naar uitdagingen die de leraren hen voorschotelen. Hun taak bestaat vooral uit het coachen van leerprocessen. Elke leerling krijgt een aanpak op zijn niveau, iedereen krijgt evenveel kansen. Doel is zo veel mogelijk jongeren aan een job te helpen die bij hen past en waar ze zich goed bij voelen. Dit gebeurt in samenspraak met de werkgevers, waardoor vraag en aanbod optimaal op elkaar kunnen worden afgestemd. Dit zorgt voor lage werkloosheidscijfers in Antwerpen.

De economie is in 2035 veelal lokaal georganiseerd. Korte ketens zijn hierbij cruciaal. Vooral in hun basisbehoeften (voedsel, energie en afvalverwerking) zorgen woonblokken, straten en wijken er nu samen voor dat 'cradle to cradle' geen holle slogan blijft maar een levende praktijk wordt. De verwerking van afval tot nieuwe grondstoffen is sinds de jaren '20 zelfs een peiler van de nieuwe economie geworden. Daken, borders en parkzones worden actief gebruikt om energie en voedsel te oogsten. De internationale agro-industrie maakt steeds meer plaats voor een lokale en gedecentraliseerde voedselproductie en -distributie. Onder meer in het Stadspark, rond Park spoor Noord en het Albertpark groeien appels, pompoenen en tomaten. Op daken liggen niet alleen efficiënte zonnepanelen passend binnen een 'smart' netwerk, maar we vinden er ook bessenstruiken en aardbeienplanten.

Grote shoppingboulevards en shoppingcentra met vooral grote winkelketens verdwijnen langzaam uit het stadsbeeld. De Meir is niet langer het Mekka van shoppend Vlaanderen. De grootste meerwaarde wordt nu geboekt in de vele kleine detailhandels overal verspreid in de stad, die elk op hun manier creatief en innovatief voor de dag komen. In het geval van de voedingswinkels, zijn de lokale handelaars vaak ook zelf de producent van hun waar. Het toerisme vaart wel bij het Antwerpen van 2035. De stad biedt rust en ontspanning tegen een betaalbare prijs.

Dergelijke economie werkt door op de havenactiviteiten. De import blijft dalen waardoor een aanzienlijk deel van de haveninfrastructuur onbruikbaar geworden. Deze dokken worden nu ingezet als getijdencentrale en staan ook volgebouwd met windmolens.

Dat alles neemt niet weg dat de Antwerpenaar met minder tevreden moet zijn. Er is minder energie beschikbaar per persoon waardoor we geleerd hebben grondig na te denken over vervoer, verwarming en licht. Wat voor de jongere generaties veeleer een evidentie is, blijven vooral de oudere generaties soms terugdenken aan de tijd 'zonder grenzen'. Privé gemotoriseerd vervoer is bijna onbetaalbaar geworden, internationaal toerisme is grotendeels vervangen door toerisme in eigen streek. De toegenomen leefbaarheid van de eigen stad, en het nieuwe werkritme zorgen er wel voor dat we minder behoefte hebben om weg te vluchten van de eigen woon- en werkplaats.

Scenario 2.4: stad der traagheid

As 1: een zwak innovatief klimaat in Antwerpen in 2035

As 2: veeleer een immaterieel welvaartsstreven in 2035

Hoewel grote delen van de wereld in ijtempo verder ontwikkelen, lijkt het min of meer alsof de tijd (ook) in Antwerpen is blijven stilstaan. Dat is het gevolg van een combinatie van factoren, maar vooral van lokale en enkele bovenlokale crisissen. Bovendien hadden sinds eind de jaren '10 steeds meer Antwerpenaren genoeg van stress, prestatiedrang en materieel machtsvertoon.

Toch kent Antwerpen niet meteen het meest innovatieve klimaat. Zo bleek de manier waarop Antwerpen meer aandacht wou besteden aan welzijn niet de meest effectieve. Een weinig innovatief onderwijs en een gebrek aan vernieuwing in de economisch sterke sectoren, werkt bovendien negatief door op de stad. De Universiteit Antwerpen (UA), die vooral inzet op humane wetenschappen, verricht geen baanbrekend werk: noch in onderzoek, noch in onderwijsaanpak. Andere nationale en internationale universiteiten blijven op dat vlak consequent beter scoren. Op het vlak van dienstverlening en productie neemt Antwerpen in geen enkele sector een vooraanstaande positie in. De concurrentie met de omringende steden en landen, die creatiever en efficiënter voor de dag komen, zorgt ervoor dat de stad op economisch vlak achterop raakt. De Antwerpse haven moet de duimen leggen voor het innovatieve klimaat dat heerst in enkele omliggende (groot)steden. Bestaande ondernemingen trekken weg, nieuwe investeringen blijven uit. Het aantal arbeidsplaatsen daalt en de stad krijgt met een stijgende werkloosheid te kampen. Dergelijke factoren zorgen voor een braindrain en een vlucht naar de omliggende steden en landen.

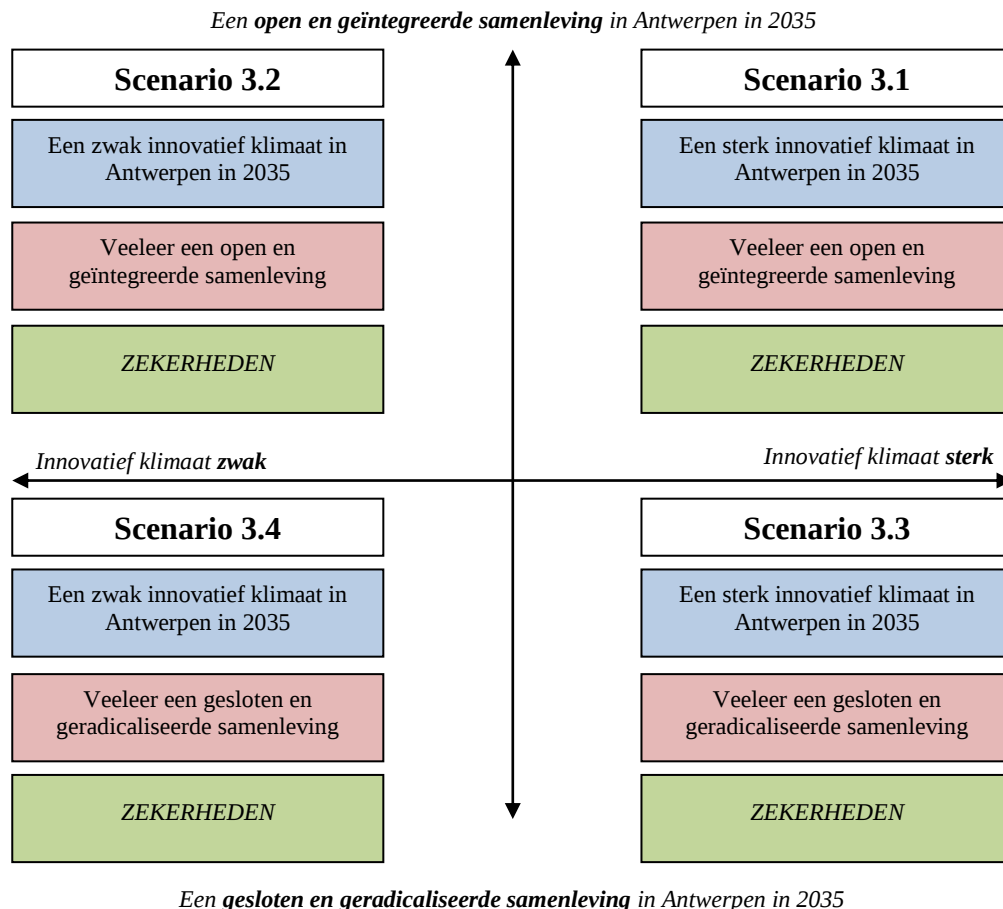
De Antwerpse economie focust voornamelijk op toerisme. De gezellige sfeer in de straten en het lage stressgehalte onder de bevolking zorgt er immers voor dat Antwerpen zich met de jaren ontpopte tot een hip rust- en ontspanningsoord. Vooral bij alternatieve jongeren en de rijke bejaarden is de stad populair. De tewerkstelling in de horeca en 'wellness'-industrie ligt dan ook relatief hoog.

Ondanks de relatieve collectieve armoede (in vergelijking met andere delen in Europa en de wereld) heerst er een vrij grote solidariteit, die de leefbaarheid van de stad ten goede komt. De Antwerpenaar is fier op zijn stad en verzorgt zijn stad. De leuze '*t Stad is van iedereen*' is in 2035

juister dan ooit. Gebouwen worden doorgaans collectief onderhouden en niet zelden met vrolijke kleuren versierd. Ze zijn eenvoudig, proper en bieden een minimum aan comfort. De criminaliteitscijfers liggen opmerkelijk laag. Het mobiliteitsprobleem ebt tevens weg doordat Antwerpenaren meer milieubewust en minder gejaagd leven en zich voornamelijk per fiets of te voet verplaatsen. Ook het wegvervoer dat samengaat met een bloeiende economie, is enorm sterk verminderd. Het leven van de Antwerpenaar speelt zich voornamelijk op de straat of in stadsparken af. Zieken en bejaarden worden zoveel mogelijk opgevangen door familie, burens of vrienden.

Door de lagere levensstandaard stelt de Antwerpenaar zich met een stuk minder tevreden dan pakweg twintig jaar terug. Gadgetwinkels, merkenketens, exclusieve boetieks scoren in Antwerpen zeer matig. De bevolking is niet kapitaalkrachtig genoeg om er te kopen en toont er bovendien ook weinig interesse voor. Retail gespecialiseerd in duurzame producten doet het veel beter. De negatieve economische spiraal waarin de stad Antwerpen is terechtgekomen, blijkt voor weinig Antwerpenaren een groot probleem, voor sommigen zelfs een zegen, de juiste weg.

SET 3: INNOVATIEF KLIMAAT + INTEGRATIE & OPEN vs. RADICALISERING & GESLOTEN

Scenario 3.1: 'A' stad = solidair en innovatief*As 1: sterk innovatief klimaat**As 2: veeleer een open en geïntegreerde samenleving*

Aangezien Antwerpen een grote openheid toont tegenover 'anderen' (ook op beleidsvlak), trekt de stad als een magneet mensen aan. Niet alleen hoogopgeleiden, maar werkelijk iedereen wil in deze open, vernieuwende stad komen wonen. De diversificatie van de Antwerpse bevolking neemt dan ook toe. In 2035 kent de stad een harmonieuze mix: rijk en arm, allochtoon en autochtoon, jong en oud,... leven met respect voor elkaar samen. Een dergelijke geïntegreerde samenleving gecombineerd met een sterk innovatief klimaat leidt doorgaans tot toenemende welvaart en levenskwaliteit. Dit is echter enkel mogelijk indien de druk op bepaalde sectoren als gevolg van die volledige integratie door innovatie kan worden weggenomen.

Antwerpen is inderdaad een pool van ideeën, kennis, innovatie en creativiteit. Het onderwijs is van topniveau zowel in lager, secundair als hoger en volwassenenonderwijs. Enkele onderzoeksinstellingen kregen wereldfaam en gaven in de jaren '20 het hoger onderwijs en het onderzoek een enorme boost. Elke Antwerpenaar krijgt de kans om onderwijs en vorming te volgen, volledig afgestemd op zijn of haar competenties. Diploma's worden veeleer ondergeschikt aan de competenties die de Antwerpenaar verwerft tijdens zijn of haar studies en/of loopbaan. Deze verworven competenties worden systematisch opgeslaan in databases waardoor de VDAB een snelle en optimale match kan maken met de vraag op de arbeidsmarkt. In de Somers- en Provinciestraat wordt zo op een bijzonder efficiënte, interactieve en succesvolle manier aan arbeidsbemiddeling gedaan.

De open en innovatieve Antwerpse samenleving trekt sinds midden de jaren '20 investeerders van overal ter wereld aan die hun geld vooral in 'research & development' beleggen. Niet enkel de haven is gegeerd, maar ook de verschillende topkantoorlocaties in Antwerpen zijn populair. Dankzij een innovatieve en intelligente aanpak wist Antwerpen zwaktes zoals de verkeerscongestie, de nood aan congresruimte, het gebrek aan meertalige profielen op de arbeidsmarkt te counteren, en de hoofdkwartieren van verschillende wereldspelers naar de stad te halen. De stroom aan investeringen heeft een positief effect op de economie en op de werkgelegenheid. Maar ook speculanten die in nieuwe technologieën investeren en snelle resultaten (lees: winsten) willen zien, worden erdoor aangetrokken.

Er is een grote verscheidenheid aan economische sectoren in Antwerpen en er heerst een constante dynamiek: vernieuwende sectoren vullen elkaar aan en vervangen elkaar. De stad slaagt er in om zichzelf telkens opnieuw uit te vinden. Er is nood aan innovaties en transitie op verschillende gebieden: huisvesting, vrije tijdsbesteding van senioren, medicatie, mobiliteit, IT en media, etc. en Antwerpen slaagt er in om hieromtrent innovatieve producten en dienstverlening te ontwikkelen en in te voeren. De open geest, het wegvallen van grenzen tussen bevolkingsgroepen en de wil om nieuwe zaken uit te proberen, versterkt dit innovatieve klimaat. Zowel grote als kleine bedrijven krijgen hierdoor kansen in de stad.

De openheid resulteert ook in een zeer open consumentenmarkt. Consumenten proberen bijvoorbeeld meer producten uit andere culturen. De afzetmarkten voor de aanbieders van producten en diensten vergroten hierdoor aanzienlijk. Hoewel de stad heel wat 'early adopters' kent, keren velen zich juist af van de steeds hoger wordende consumptiedrang en plooiën zich terug op duurzame producten. Bijgevolg gaan ook de marketingmechanismen zich aanpassen.

De strategische winkelkernen die in de jaren '10 werden gedefinieerd, kwamen intussen tot volle wasdom: de Berchemse stationsbuurt groeide uit tot een pionier in duurzame handel op alle vlakken, Antwerpen-Noord is een trendy diverse wijk, net als de Brederodebuurt. Winkellende toeristen die in het Centraal Station arriveren, komen meteen in de juiste sfeer wanneer ze de boulevard van de De Keyserlei op flaneren. Er wordt in de stad ook creatief en innovatief omgesprongen met architectuur en cultuur, waardoor het toerisme bloeit. In combinatie met de aantrek van een multiculturele stad waar het aangenaam leven en wonen is, is er een zeer gevarieerde en florerende horeca.

De woon- en leefomgeving in de stad zijn uitstekend. Door de sterke integratie verdwijnen de concentratiewijken, hoewel de verschillen tussen wie rijk en arm woont zichtbaar blijven. Wel is het opvallend om te zien hoe verschillende bevolkingsgroepen door en naast elkaar wonen. Gecombineerde wooneenheden met een prachtig zicht langs de Schelde en op het Eilandje bieden comfortabele en kwalitatieve woongelegenheden voor ieders budget. De Antwerpenaren wonen kleiner, maar ook slimmer. Een appartement met slechts twee kleine ruimtes wordt door inventieve innovaties omgetoverd tot een wooneenheid met een groot ruimtegevoel: je verschuift een wand en je keuken wordt een badkamer of je woonkamer wordt getransformeerd tot slaapkamer (zie bvb. Closet House in Portugal of de Domestic Transformer in Hong Kong). De verhoudingen zitten goed in elkaar en de druk wordt verdeeld. Het straatbeeld is open en wordt gekenmerkt door innovatie in onder andere het straatmeubilair en in de winkelatalages.

Wel legt de instroom een druk op de beschikbare ruimte. De stad breidt nog verder uit en wordt een soort 'megacity' op Vlaams niveau. Op vlak van mobiliteit brengt innovatie een antwoord op de bevolkingsdruk annex dichtslibbende straten. Het woon-/werkverkeer wordt ingeperkt. Digitaal werken en thuiswerken zijn meer ingeburgerd, waardoor werknemers minder fysiek op hun werkplaats moeten zijn. Door een hoger niveau van integratie en het klant- en gebruiksvriendelijk karakter van het openbaar vervoer is de sfeer er een pak gemoedelijker. Hierdoor wordt er veel vaker gebruik gemaakt van het openbaar vervoer en is particulier vervoer tot een minimum beperkt.

De lokale overheid faciliteert vanuit een duidelijke visie en een duidelijk beleidskader. Den Bell, het hart van de stedelijke administratie, is een open ontmoetingsplek waar beleidsmakers en burgers regelmatig in dialoog gaan.

De middenklasse is zeer breed. De overgrote meerderheid van de Antwerpenaren profiteert mee van dit open, innovatieve klimaat. Voor de mensen die niet (meer) mee kunnen (omwille van

leeftijd, handicap ...) worden er innovatieve en creatieve oplossingen gezocht. Die brengen een hoge kostprijs met zich mee, maar die wordt gecompenseerd door de economische hoogconjunctuur en de arbeidskansen die hierdoor gecreëerd worden.

Voorwaarde voor het succes van een dergelijke open samenleving met een sterk innovatief klimaat is een bevolking die hier voluit voor gaat. Niet enkel de kostprijs in termen van geld ligt hoog, maar ook de inspanning om elke ander in zijn waarden te aanvaarden is nodig. Verder kunnen er spanningen ontstaan door de densiteit, de verhouding tussen de boomende demografie en de beschikbare oppervlakte. Antwerpen weet dat het voor een open samenleving kiest. Mensen met een gesloten mentaliteit zullen er hun draai niet makkelijk vinden en trekken weg uit de stad.

Scenario 3.2: een tolerante, maar economisch achterophinkende stad

As 1: zwak innovatief klimaat

As 2: veeleer een open en geïntegreerde samenleving

De stad Antwerpen evolueerde verder tot een diverse en kleurrijke stad en slaagt er in om een tolerant klimaat in stand te houden. Toch daalt de kans op 'welvaart voor iedereen' omwille van een zwak innovatief klimaat. De rijke cultuur en smeltkroes staan dus in schril contrast met de economische situatie in Antwerpen.

Het Antwerps onderwijs kent een grote democratisering. Door de hoge mate van integratie vallen bepaalde klassieke drempels voor allochtonen weg. Tegelijk hinken de scholen, net als de economie, achter op het vlak van innovatieve ideeën. Het onderwijs is al 25 jaar hetzelfde. Opleidingen worden aangeboden omdat ze er zijn. De link met de arbeidsmarkt wordt nauwelijks gemaakt. De beslissing om het onderwijs te richten op de toenmalig sterke sectoren in Antwerpen, blijkt nefast voor de economische ontwikkelingen in de jaren '30. Deze keuze leidde tot te weinig aandacht voor enerzijds de talenten en competenties van de jongeren en anderzijds de snel veranderende buitenwereld die nu nood heeft aan arbeidskrachten uit concurrentiële richtingen. De Antwerpenaren zijn dus minder adequaat en zeker minder 'actueel' geschoold. Daardoor ontstaat een vicieuze cirkel die leidt tot knelpunten in alle opleidingsniveaus en zowat alle beroepen.

Door de weinig innovatieve omgeving is er sprake van een braindrain. Die emigratie van hoger geschoolden leidt onrechtstreeks ook tot meer werkloosheid onder mensen met een lager diploma en uiteindelijk tot een hoger percentage armen. De geïntegreerde samenleving versterkt dat effect doordat veel allochtonen zich wel aangetrokken voelen om in het tolerante Antwerpen te blijven en er hun kans te wagen. Vaak met weinig succes.

De sterke sectoren van vroeger zijn grotendeels weg in 2035. De chemie vond onvoldoende hooggeschoolde werknemers en is grotendeels naar Duitsland getrokken, dichterbij Oost-Europa en andere groeimarkten. De diamanthandel heeft nog een symbolische vertegenwoordiging in Antwerpen. De logistiek reed zich vast in het verkeer. De vernieuwing

van het economisch weefsel heeft niet plaatsgevonden waardoor de fundamenten van de Antwerpse economie nu zwak zijn. Antwerpen verliest aan concurrentiekracht. De groeiende, open stad vraagt om maatregelen (en jobs) in sectoren als zorg, mobiliteit, wonen, etc. maar door het gebrek aan investeringen en innovatie stagneert de situatie en raakt Antwerpen economisch in een neerwaarts spiraal.

Eén van de sectoren die het wel tamelijk goed doet, is het toerisme. Toch is er nauwelijks geld om het stedelijk weefsel te versterken. De plannen uit de jaren '10 om de openbare ruimte in zetten als een hefboom voor sociale verandering, zijn noodgedwongen stopgezet midden jaren '20. De wil is er wel, maar het kapitaal ontbreekt (niet in het minst om de kosten van de vergrijzing en de verzilvering te betalen). Vroegere infrastructuurprojecten kunnen niet langer naar behoren worden onderhouden: de witte zuilen van het theaterplein slaan grauw uit, het Park Spoor Noord verloederd en de openbare barbecues zijn te oud om nog langer te gebruiken. Het verkeer is een nooit geziene chaos en loopt vaker wel dan niet vast. De leefbaarheid in de stad gaat er op fysiek-ruimtelijk vlak zichtbaar op achteruit.

Op sociaal vlak ontstaat er een kloof tussen een kleine groep gegoeden en een groter wordende groep armen. Door die hele situatie is de middenklasse ernstig afgekalfd en/of weggetrokken naar andere oorden indien de financiële draagkracht er was. Het subjectieve geluksgevoel dat een open samenleving met zich brengt weegt niet op tegen de economisch negatieve impact van het gebrek aan innovatie.

Scenario 3.3: een sterke economische stad met sterke sociale kloven

As 1: sterk innovatief klimaat

As 2: veeleer een gesloten en geradicaliseerde samenleving

Antwerpen is in 2035 sterk op innovatie gericht, maar heeft een eerder gesloten mentaliteit. Er lopen duidelijke breuklijnen tussen de bevolking, verschillende groepen leven los van mekaar. Velen behoren tot minderheidsgroepen, ook autochtonen aangezien het aantal inwoners met allochtone wortels erg hoog ligt. De gesloten samenleving gaat gepaard met een zeer conflictueus sociaal model. De druk op het stedelijke en bovenlokale overheidsapparaat om Antwerpen op de rails te houden is dan ook hoog.

Het publieke model is sinds de jaren '20 niet langer werkbaar in de stad. De privé pikt in op het gesloten samenlevingsmodel en in verschillende sectoren vindt een doorgedreven privatisering plaats. Zo krijgt de zorg ouderlingentehuizen voor welbepaalde bevolkingsgroepen die rekening houden met de eigenheden van die bepaalde groep (nationaliteit, religie,...). Dezelfde ontwikkeling zie je ook in het onderwijs. Er is een klassenbewust en etnisch opgesplitst onderwijs bestaande uit onder meer innovatieve 'blanke' en 'bruine' topscholen met voornamelijk dure privé-opleidingen. Het zogenaamde pluralistische stadsonderwijs is van lage kwaliteit. Het onderwijs is ook niet echt gericht op sociale mobiliteit. Wie meedraait in de

innovatieve economieën verdient aardig zijn boterham, wie er buiten valt krijgt het niet zelden lastig.

Voorlopig komt de concurrentiepositie van Antwerpen nauwelijks onder druk. Er mag dan geen sociale innovatie zijn, technologische innovatie is er wel. Qua werkgelegenheid zit het in Antwerpen vrij goed. Toch vrezen bedrijfsleiders in 2035 dat als de radicalisering en segregatie nog extremere vormen aanneemt de impact op de concurrentiepositie van Antwerpen in 2045 voelbaar zal zijn. De hoge mate van segregatie en radicalisering remt de innovatie immers af. Bovendien gaat de geslotenheid ten koste van de leefbaarheid van de stad, wat niet bepaald leidt tot een inspirerende werkomgeving voor creatieve actoren. Voor de werkgelegenheid en economische activiteit op de lange termijn kan dit zo zijn gevolgen hebben.

Doordat iedereen zich in zijn eigen gemeenschap terugtrekt, krimpen wel de afzetmarkten. Er ontstaan immers parallelle economieën en netten die apart worden bediend. De strategische winkelkernen hebben elk hun eigen publiek en wie 'op een ander' gaat, wordt al snel scheef bekeken. Vernieuwende ideeën worden dan ook minder snel door andere groepen opgenomen. Daartegenover staat een erg grote mix van ondernemingen door de rijkdom aan nicheproducten binnen elk mogelijk segment (vb. voor trouwkleidij is er een winkel per bevolkingsgroep).

Deze situatie leidt ook tot een stijgende kloof tussen (kans)arm en (kans)rijk en tot een sterk dalende middenklasse. Deze kloof laat zich ook voelen in mobiliteit en huisvesting. Op vlak van mobiliteit is er veel privévervoer met exclusieve, maar beveiligde voertuigen. Daartegenover staat een geprivatiseerd openbaar vervoer van lage tot middelmatige kwaliteit en met een soortgelijke dienstverlening. Qua huisvesting kent de stad sterk gesegregerde woonwijken en gettovorming. Het fenomeen van de 'gated communities', dat in 2019 nog volop werd bekritiseerd toen VESPA zijn SAFE-woonproject voorstelde, wordt nu sterk uitgewerkt. Cultuurhuizen behoren als het ware toe aan de wijk waarin ze zich bevinden en brengen er de culturele smaak van de omwonenden.

Scenario 3.4: de neerwaartse spiraal

As 1: zwak innovatief klimaat

As 2: veeleer een gesloten en geradicaliseerde samenleving

In dit scenario gaan we ervan uit dat Antwerpen tegen 2035 zal evolueren naar een zeer gesloten gemeenschap. Mensen kennen weinig verdraagzaamheid tegenover anderen en zijn meer op de eigen gemeenschap gericht. Bovendien is er geen vernieuwingsmentaliteit. Er wordt vooral teruggegrepen naar bestaande en klassieke oplossingen, die weinig afgestemd zijn op de vraag en de noden van dat moment. In een samenleving waar noch innovatie, noch integratie hoge toppen scheren daalt de welvaart snel. Door de combinatie van afnemende welvaart en geslotenheid vergroot de kloof tussen arm en rijk. De vroegere brede middenklasse is serieus afgeslankt, en wordt vooral vervangen door een toenemende groep armen.

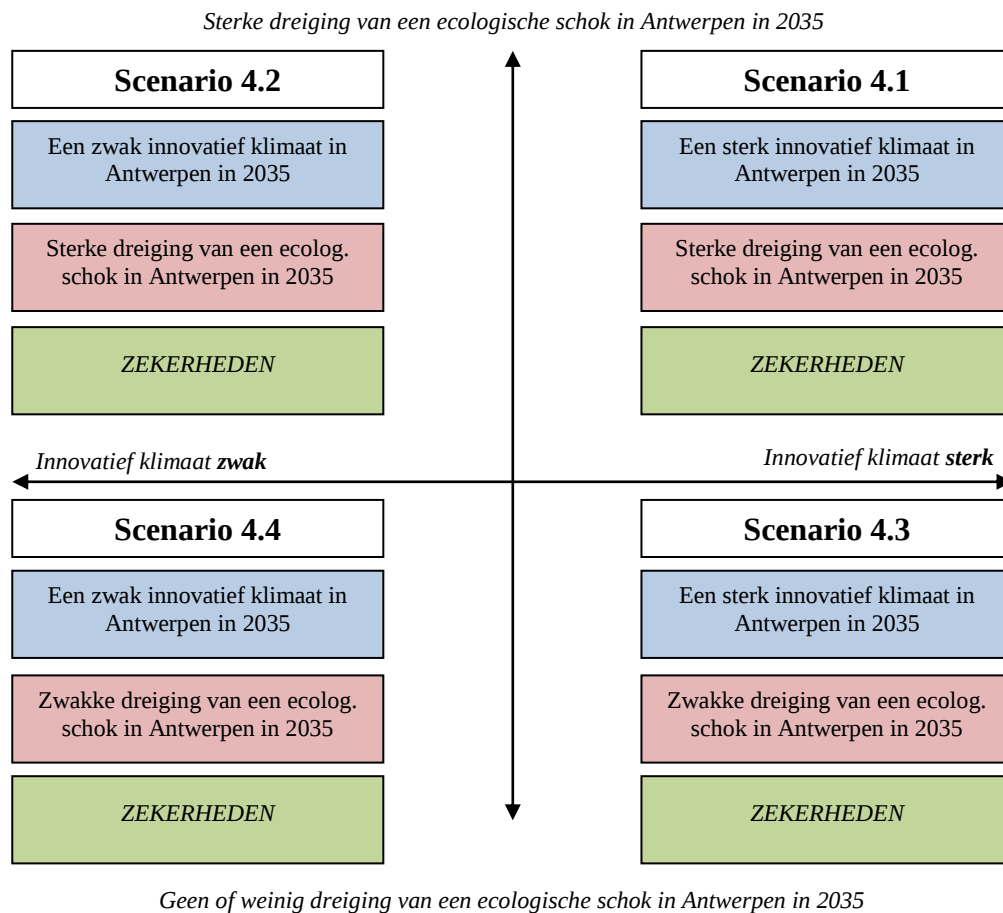
De scholen hinken, net als de economie, achter op het vlak van innovatieve ideeën. Het Antwerpse onderwijs kent in 2035 een klassengerichte organisatie: het niveau ligt algemeen zeer laag en de weinige rijken die het zich kunnen permitteren, stichten eigen privé scholen waar op een klassieke, maar hoogstaande manier les wordt gegeven. De Antwerpse associatie van hogescholen en universiteiten is door een gebrek aan populariteit en relevantie eind jaren '20 herleid tot één relatief kleine onderwijsinstelling. Afstemming met de vraag op de arbeidsmarkt en met de competenties van de leerlingen en de studenten wordt niet gemaakt. Dergelijk systeem is nefast voor zowel de bedrijven als de potentiële werknemers. Bijgevolg kampt de stad met braindrain, knelpuntberoepen, werkloosheid, het wegtrekken van bedrijven, etc. Zo verlaten in de jaren '30 de petrochemische en farmaceutische sector de stad en ligt de tijd dat Antwerpse studenten de mode van morgen bepalen ver achter ons. Door de lage innovatiegraad kan de stad ook niet inspelen op nieuwe vragen op de markt en probeert ze via verouderde methodieken en technieken de oude economie in de stad te houden. Wat uiteraard niet lukt. De mix van ondernemingen is erg beperkt en het aantal investeringen neemt zienderogen af. De kantorenlocaties kennen een grote leegstand en de opmars van innovatieve initiatieven van weleer, zoals 'Blue Gate Antwerp', wordt zwaar gestuit. De weinige innovatieve ondernemers die in Antwerpen blijven botsen regelmatig op een muur van onbegrip en onkunde wanneer ze met nieuwe ideeën komen. Dit alles leidt tot een dalende concurrentiepositie.

Er heerst dan ook een stadsvlucht. Vooral de intellectuele en culturele intelligentsia verlaten de binnenstad, waardoor Antwerpen wordt geconfronteerd met een reële braindrain. Enkel wie niet weg kan, blijft. De blijvers moeten noodgedwongen en indien mogelijk aan de slag in weinig motiverende of inspirerende jobs. Er is weinig ruimte voor zelfontplooiing. De talrijke naschoolse en buitenschoolse opleidingen die vroeger werden georganiseerd, kunnen niet langer worden bekostigd, het ruime vrijetijdsaanbod van weleer krimpt met de dag. De geslotenheid en het gebrek aan innovatief vermogen maken Antwerpen in 2035 weinig attractief voor buitenstaanders. De binnenstad ligt er verlaten bij. Waar vroeger de horeca floreerde, sluiten nu almaar meer restaurants hun deuren. Een echt bruisende shoppingstad is Antwerpen niet meer. De toeristische dienst heeft weinig boeiends in de aanbieding: voor de attractieve rondleidingen, vernieuwende projecten, zomerse festivals van vroeger is vandaag geen budget en inspiratie meer.

Dergelijke gesloten samenleving kent weinig interactie tussen de verschillende generaties. Mensen storen zich zelf aan andersdenkenden, aan inwoners van een andere leeftijd, cultuur of sociale klasse. Gelijkegezinden vestigen zich dicht bij elkaar en sluiten zich af van de rest. Dit brengt een evolutie met zich mee naar totale segregatie volgens cultuur, leeftijd, inkomen, etc. De vergrijzing is een feit, waardoor er meerdere bejaardengetto's bestaan. Een soortgelijke beweging vindt ook plaats op het domein van cultuur, met het fenomeen van cultuurgetto's als resultaat. De Roma, Trix, het Toneelhuis: ze spelen voor een select publiek en samenwerking of uitwisseling met andere cultuurhuizen is niet aan de orde. De handel focust zich op de noden van de buurt en biedt de goedkopere, traditionele producten aan. Door de verarming, de toenemende kloof tussen arm en rijk en de segregatie neemt de onveiligheid toe wat leidt tot gated communities.

De overheid probeert in 2035 de leefbaarheid in de stad te versterken, maar beschikt niet over veel budgettaire ruimte. Het beleid focust zich bijgevolg op de groepen die aan de macht zijn. Door de gesloten mentaliteit komen de noden van de oppositie (de verliezers van de verkiezingen) nauwelijks onder de aandacht. Dergelijke politieke spanningen komt de al belabberde economie van de stad niet ten goede.

SET 4: INNOVATIEF KLIMAAT + DREIGING VAN ECOLOGISCHE SCHOK

Zoals aangegeven in deel 4.4.5 en deel 4.5 zorgde de brede invulling van de kritische onzekerheid '(dreiging van) een ecologische schok' voor heel wat discussie. De verwarring met het nadenken over rampscenario's vloeide voort uit de nucleaire ramp in Fukushima die ten tijde van de workshops net had plaatsgevonden en als vanzelfsprekend hét gespreksonderwerp was. Dergelijke keuze past echter veeleer in een 'wat als'-denkoefening: wat kan er gebeuren als er plots een zware ecologische schok de stad Antwerpen en zijn economie treft? Vandaar dat onderstaande scenario's nadien in de mate van het mogelijke zijn aangepast aan de drijvende factor: 'dreiging van een ecologische schok, zoals de stijging van de zeespiegel'.

Scenario 4.1: een alerte stad onder stress*As 1: sterk innovatief klimaat**As 2: sterke dreiging van een ecologische schok in Antwerpen in 2035*

In 2035 is Antwerpen dringend op zoek naar een uitbreidingsgebied voor wat ooit 'Blue Gate Antwerp' werd genoemd – niet als extensie van de logistieke en R&D bedrijven die zich hier de voorbije decennia hebben gevestigd, maar voor de bouw van flexibele kantoorgebouwen, waaronder veel mondiale hoofdkwartieren. Deze gebouwen bestaan uit snel aanpasbare, schokbestendige en waterdichte units met hoogtechnologische voorzieningen. Antwerpse bedrijven, inclusief de 'fast crisis consultants', hebben een sterke kennis ontwikkeld om met externe schokken om te gaan. Hun nut en expertise hebben ze reeds uitvoerig bewezen tijdens buitenlandse rampen. Hun huisvesting doorstond de rampen relatief goed, bedrijfsgegevens bleven goed bewaard en permanent toegankelijk, bedrijfsactiviteiten vielen niet stil (o.m. dankzij de techniek van 'pack & go' waardoor bedrijven na een externe schok snel verder kunnen opereren vanuit een andere, veilige locatie), nutsvoorzieningen werden operationeel gehouden, etc.

Keerzijde van de medaille is dat deze bedrijven en consultants ook aan Antwerpse bedrijven adviseren om hun productie en distributie te spreiden over verschillende locaties waar de capaciteit snel opgedreven kan worden om dergelijke ecologische schok efficiënt op te vangen. Die kans is sinds midden de jaren '20 heel reëel. Dergelijke risicosituatie zorgt ervoor dat bepaalde bedrijven niet opteren om in Antwerpen te investeren. Dat betreft vooral productiebedrijven of -afdelingen waardoor de stad relatief weinig jobs heeft voor arbeiders. Omwille van het creatieve en innovatieve klimaat trekt de stad wel opvallend veel R&D afdelingen aan. Dergelijke afdelingen kunnen makkelijk een veilige huisvesting krijgen en relatief snel worden verplaatst. Hoger opgeleiden raken dus makkelijk aan een job die bovendien ook goed wordt betaald.

In Antwerpen worden gegeven de stresssituatie goederen steeds vaker online vergeleken en aangeboden. De gewone winkels en ketens die toch een breed gamma verkopen doen tevens goede zaken. Hun stocks zijn wel relatief beperkt. Banken melden dat het aantal investeringen gunstig is, zij het met meer focus op korte termijn en dus veel minder gerelateerd aan langdurige investeringen. Speculanten die snel resultaten (lees: winsten) willen zien, hebben hun weg naar Antwerpen gevonden.

De Antwerpse onderwijsinstellingen staan wereldwijd bekend om hun creatieve opleidingen en studierichtingen waar de focus ligt op 'fast crisis' en 'risico'management'. De Antwerpse associatie werkt nauw samen met het bedrijfsleven en de overheid, om vraag en aanbod zo optimaal mogelijk op elkaar af te stemmen. De partners leggen steeds meer de nadruk op competentie-ontwikkeling. Om de grote vraag naar opleidingen op te vangen, worden er meer mogelijkheden gecreëerd om modules vanop afstand te volgen. Steeds meer colleges worden nog louter in het Engels onderwezen. Door de snellere in- en uitstroom van arbeidskrachten, de opkomst van nieuwe wereldeconomieën en de felle gegeerdheid van studenten die in

Antwerpen opgeleid zijn, voegt het taalonderwijs ook meer talen toe aan haar pakketten. Er wordt steeds vaker geselecteerd op competenties en er wordt sterk geïnvesteerd in versnelde lokale en internationale gespecialiseerde opleidingen – zowel technisch, creatief, technologisch en linguïstisch - om de bestaande arbeidskrachten te heroriënteren en nieuwe gespecialiseerde instroomkrachten aan te trekken.

De Antwerpse bevolking telt veel bejaarden en kinderen, wat maakt dat het aantal gezinnen sterk is toegenomen afgelopen decennia. Het Antwerpse stadsbestuur liet daarom toe de stad verder uit te breiden richting Zuid en linkeroever. Het stadsbeeld verandert veel sneller dan pakweg 20 jaar geleden. Expats zorgen voor meer culturele diversiteit. Dankzij de techniek nemen nieuwe inwoners sneller deel aan het sociale en culturele leven – zij het vrijblijvender door hun soms kortere verblijf in de stad. Fysiek-ruimtelijke vernieuwing op verschillende vlakken maakt het in Antwerpen aangenaam vertoeven in leefbare wijken. Op vlak van mobiliteit brengt innovatie een antwoord op de bevolkingsdruk annex dichtslibbende straten. De ringcongestie is opgelost, terwijl de binnenstad tegelijk autovrij werd gemaakt. Het woon-/werkverkeer wordt ingeperkt. Digitaal werken en thuiswerken zijn meer ingeburgerd, waardoor werknemers minder fysiek op hun werkplaats moeten zijn. Verder zorgen opeenvolgende innovaties voor een optimalisatie van alle vervoersmodi.

De dreiging van een ecologische schok zorgt wel voor een zekere angst in de stad. Toch heerst er bij de bevolking voldoende vertrouwen in de innovatieve technologie zodat deze angst geen eigen leven gaat leiden en het stedelijk leven gaat domineren. Het stadsbestuur weet de burgers ook gerust te stellen. De rampenplannen en vluchtoefeningen zijn voldoende gekend zodat de Antwerpenaar zich al bij al veilig voelt. De dreiging weegt niet op tegen de levenskwaliteit die de stad hem in ruil kan bieden.

Scenario 4.2: zowel gelatenheid als paniek in de stad

As 1: zwak innovatief klimaat

As 2: sterke dreiging van een ecologische schok in Antwerpen in 2035

Een sterke dreiging van een externe schok in combinatie met een verlies aan innovatiekracht zorgt ervoor dat Antwerpen steeds minder investeringen van (buitenlandse) bedrijven (chemie, farmacie, logistiek- en distributie, zakelijke dienstverlening, ...) aantrekt. De innovatieve capaciteit van industriële en dienstverlenende bedrijven verlaagt. De chemische cluster binnen de haven ziet er overwegend verlaten uit, containerschepen meren nog maar sporadisch aan. De stad slaagt er niet in een nieuwe focus te vinden. Gelatenheid en ook paniek regeren de stad en haar economie. Deze evolutie zorgt voor een stijgende werkloosheid, criminaliteit, verwaarlozing, armoede, etc. De stad wordt een veeleer een grijze plek zonder imago of uitstraling.

De Antwerpse samenleving (burgers, instituties, bedrijven) is zich bewust van de mogelijke gevolgen van een ecologische schok, maar heeft niet de innovatieve kracht om zich hier

voldoende op voor te bereiden. Het onderwijs en de vaardigheden die het meegeeft, gaan uit van een stabiele context, wat haaks staat op de feitelijke realiteit die flexibiliteit als basiscompetentie vereist. Het gevolg is tevens een mismatch tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt. De weinig innovatieve omgeving zorgt voor een braindrain, de risicovolle situatie voor een stadsvlucht. Creatieve en/of gegoede actoren verlaten Antwerpen. Zo komt Antwerpen in een neerwaartse spiraal terecht. Door een stijgende werkloosheid, daalt de consumptie van de burgers. Vernieuwende winkelconcepten zijn niet aan Antwerpen besteed. Op het vlak van 'shopping' moet de stad het afleggen tegen naburige steden die wel de nodige creativiteit en zin voor innovatie aan de dag leggen. De bruisende Meir huisvest meer en meer goedkope ketens en de exclusieve boetieks uit de Schuttershofstraat en op het Zuid zijn een zeldzaamheid geworden. Leegstand en imagooverlagende winkels bepalen mede het vroegere winkelhart. Ook veel horecazaken geven er de brui aan. Het Grand Bazar shopping center kampt met overlast van zowel hangjongeren als -ouderen, voor wie het een goedkope en toch nog enigszins propere plek is om te vertoeven. De stedenbouwkundige projecten waar Antwerpen vroeger internationaal pronkte, liggen er doorgaans verlaten bij.

De vergrijzing, de hoge werkloosheid, het gebrek aan investeringen, het wegtrekken van een kapitaalkrachtige bevolking, etc. drukt op de stadskas. Het stadsbestuur heeft weinig ruimte om zwaar in te grijpen en verliest hierdoor aan vertrouwen. Het politieke en economische gewicht van de stad vermindert waardoor ze almaar moeilijker partners vindt en nieuwe, innovatieve en sterke projecten kan uitwerken. Dit heeft zijn weerslag op de infrastructuur en de ruimte in/van de stad. Langdurige publieke investeringen zijn nodig, maar de angst voor een ramp bepaalt ook hier de besluitvorming. Bijgevolg blijft alles min of meer bij het oude en worden enkel dringende herstellingen uitgevoerd. De Antwerpenaar gebruikt dan ook nauwelijks vernieuwende vervoermiddelen. De auto blijft het transport bij uitstek aangezien een innovatief collectief vervoersnet uitblijft. De congestie op de ring zegeviert, hoewel toch ook vaak de fiets wordt bovengehaald. De verkeersknoop schrikt niet enkel bedrijven af. Hij maakt Antwerpen ook ongeschikt voor de organisatie van internationale events en congressen.

De dreiging van een externe schok en het onvermogen van het beleid en het bedrijfsleven om er adequaat op te anticiperen leidt tot ongenoegen onder de bevolking. Ook angst, zelfs paniek, regeert de stad. Het geloof in het beleid daalt en leidt tot twee bewegingen: een kleine groep geëngageerde burgers neemt het heft in eigen handen, maar heeft het erg moeilijk om de gelaten meerderheid te mobiliseren om bottom-up actie te ondernemen. Het resultaat is een overheersend individualistische samenleving, waarin iedereen zo veel mogelijk zijn eigen hachje probeert te redden.

Scenario 4.3: innovatie zonder grenzen

As 1: sterk innovatief klimaat

As 2: zwakke dreiging van een ecologische schok in Antwerpen in 2035

Antwerpen wordt gekenmerkt door een sterk innovatief klimaat. Dit klimaat, samen met de afwezigheid van de dreiging van een externe schok, heeft zijn effect op tal van domeinen in de Antwerpse samenleving. De wereld verandert tegen honderd kilometer per uur, maar Antwerpen slaagt er wonderwel in zich telkens aan de nieuwe situatie aan te passen. Het economisch initiatief groeit. Het aantal startende bedrijven neemt toe, vaak eenmanszaken, opgericht door jonge entrepreneurs die een idee willen commercialiseren. Dat idee kan een materieel product zijn, maar evengoed een dienstverlening, iets totaal nieuws of een verbetering van iets bestaands. De nieuwe bedrijven zijn vaak spin-offs van het wetenschappelijk en technisch onderzoek dat in dit innovatieve klimaat floreert. Antwerpen wordt de heimat voor innovatieve bedrijven en de pionier wat betreft innovatieve dienstverlening in sectoren als de zorg, toerisme en amusement.

De doorgedreven technologische evolutie maakt het voor de meeste bedrijven onmogelijk om zelf alle knowhow in huis te hebben. Zij specialiseren zich op bepaalde punten en vormen netwerken. Nieuwe ideeën worden niet noodzakelijk op dezelfde plek uitgevoerd. Een ontwerp gemaakt op computerscherm kan door een druk op de knop aan de andere kant van de wereld in 3D worden gerealiseerd. Een positief effect van die evolutie is het verminderde ruimtegebruik voor economische doeleinden in de stad. Tegelijk kan de extra tewerkstelling dankzij de economische boom ook gemakkelijker elders plaatsvinden.

De innovatieve samenleving heeft behoefte aan hooggekwalficeerde kenniswerkers. Maar de focus op competenties, een innovatieve aanpak en de aanwezigheid van voldoende kapitaal, maakt dat ook lager opgeleiden gericht kunnen worden ingeschakeld op de arbeidsmarkt. Het onderwijssysteem is dus goed aangepast. De toevloed aan buitenlanders maakt de integratie van andere talen in het onderwijs onvermijdelijk, zoniet komt het privé-initiatief hieraan tegemoet. Het onderwijs wordt ook competentiegerichter, flexibeler en organiseert zich meer rond thematische clusters. Streng selectiecriteria hebben echter wel een domper gezet op de verdere democratisering van het onderwijs. Een niet onbelangrijk deel van de werknemers in Antwerpen komt uit het buitenland, aangetrokken door het innovatieve klimaat. Deze hippe expats zorgen voor meer culturele diversiteit. Tegelijk worden inspanningen geleverd om de eigen gekwalificeerde medewerkers te behouden. Door de relatief rijkere bevolking verbeteren ook de stadsfinanciën en is de stad in staat een antwoord te bieden op uitdagingen als de vergrijzing, voldoende en kwalitatieve huisvesting, enzovoorts. Het stijgend aantal inwoners en gezinnen legt wel een druk op de ruimte in de stad.

Het economisch bloeiende Antwerpen trekt investeerders van overal ter wereld aan. De stroom aan investeringen heeft een positief effect op de economie en op de werkgelegenheid. Nieuwe behoeften worden steeds sneller gecreëerd, maar ook de anti-consumptiebeweging wordt sterker. Anno 2035 groeit het aantal mensen dat niet meer mee wil met de nieuwe ontwikkelingen.

Scenario 4.4: apathisch onvermogen*As 1: zwak innovatief klimaat**As 2: zwakke dreiging van een ecologische schok in Antwerpen in 2035*

Een zwakke dreiging van een externe ecologische schok zorgt in 2035 blijkbaar mede voor een zwakke trigger in de samenleving om te veranderen, zaken creatief bij te stellen en zichzelf in vraag te stellen. Hierdoor komt alles in een stilstaande fase terecht, op sommige vlakken zien we zelfs een achteruitgang. We leven in een conservatieve, behoudsgezinde maatschappij waar de toekomst niet als kans wordt aangegrepen.

Een zwak innovatief klimaat en de afwezigheid van een externe dreiging of schok leidt tot een zeer zwakke concurrentiepositie. In haar vroegere sterke sectoren zoals chemie, diamant, logistiek moet de stad het afleggen tegen buitenlandse concurrenten die dynamischer en meer vernieuwend voor de dag komen. Een nieuwe bloeiende economische sector komt er niet. Sectoren zoals de zorg en de ecologische sector – die met de stijgende vergrijzing en opwarming van de aarde meer aandacht zouden moeten krijgen – blijven achter. De Antwerpenaar kan er geen profijt uit halen. Integendeel, hij ‘ondergaat’ de nefaste gevolgen van een weinig innovatief beleid. Bedrijven trekken weg en vestigen zich elders, wat leidt tot een stijging van de werkloosheid. Werken bij de overheid is populair. Via het net wordt wel aangeknoopt met de innovatieve buitenwereld. De stad volgt wat elders is ontwikkeld. Ook de Antwerpse kennisinstellingen slagen er niet in op bepaalde domeinen uit te blinken. De Antwerpse universiteit ‘kopieert’ baanbrekende trends die elders werden gezet. En gezien er geen visie en acties zijn voor het aantrekken van nieuwe sectoren en bedrijven, laten de hogeropgeleiden Antwerpen achter zich. Jonge gezinnen en de meest kapitaalkrachtige groepen trekken weg uit de stad op zoek naar werk, stabiliteit en meer interessante, leefbare gebieden met oog voor de toekomst. Instromers (‘nieuwe Antwerpenaren’) krijgen nog minder kansen op de arbeidsmarkt, gezien ook hogeropgeleide autochtonen vaak werkzoekend zijn.

De stadsfinanciën kampen met grote tekorten, waardoor ze niet meer aan de eisen van de Antwerpse burgers kunnen voldoen. Basisvoorzieningen worden met moeite behouden, cultuurbeleving wordt afgebouwd, onderwijs valt terug op niet-flexibele basisopleidingen - door de kostprijs van hoog gekwalificeerde opleidingen, het wegtrekken van innoverende bedrijven en het weggaan van goede, technische instructeurs. Ook zij zoeken uitdagingen in andere regio's, waar onderwijs hoger wordt aangeschreven, waar zich meer spin-offs van innovatieve sectoren bevinden, enz. Jongeren trekken naar andere steden om zich te bekwamen, gezien de lage kwaliteit van onderwijs en de slechte voorbereiding op een goede toekomst en werk in Antwerpen.

De daling van de stadsfinanciën leidt ook tot minder ondersteuning in de stedelijke infrastructuur: premies en fondsen die vroeger werden geïnvesteerd om het stedelijk vastgoed of het publiek domein op te waarderen, gaan nu naar andere meer noodzakelijke zaken. De stijgende werkloosheid heeft ook een negatief effect op de consumptie van de burgers. Dit alles heeft een impact op het imago van de stad. De terrasjes die in de jaren '10 en begin jaren '20

horden toeristen verwelkomden, liggen er in 2035 verlaten bij. Kleinere hotels hebben hun deuren gesloten, enkel de grote ketens overleven, en dan vooral door het zakentoerisme. Antwerpen verwordt tot een simpele doorgangstad, een loutere tussenstop op weg naar interessanter en levendiger plaatsen als Parijs en Amsterdam. Getuige ook de stationsbuurt: het grootste deel van de winkelruimtes in het Centraal Station staat leeg, het Astridplein ligt er verlaten bij, buiten de groepjes jongeren die er hun biertje uit de nachtwinkel nuttigen. De ambitieuze plannen voor een congrescentrum aan de Zoo werden intussen stilletjes opgeborgen: het geld is op. Ook de uitgaven in mobiliteit dalen waardoor de stad (en haven) niet meer over kwalitatieve infrastructuur en goede verbindingen met het hinterland beschikt. De maritieme dienstverlening verdwijnt stilaan, andere diensten volgen dit voorbeeld. De Antwerpenaar gebruikt geen vernieuwende vervoermiddelen: koning auto blijft regeren, de fiets is het gezonde en goedkope alternatief.

Hoe zwakker de economische positie, hoe meer greep externen op de Antwerpse economie zullen willen hebben. De vastgoedprijzen liggen relatief laag én Antwerpen ziet zich genoodzaakt om in te gaan op het aanbod van externen om haar kas te spijzen (om schulden af te lossen). Dit impliceert wel grote risico's: (1) de stad loopt het risico zo op deze manier kan je de macht op de stad en de economie verliezen (verlies aan controle) en (2) externe investeerders nemen externe tewerkstelling mee die zich niet mengt in het sociaal leven van stad Antwerpen (je krijgt een ander type 'expat').

4.8. TOT VOORLOPIG BESLUIT

4.8.1. Enkele reflecties

Volgens de meeste Antwerpse scenariobouwers is de al dan niet aanwezigheid van een creatief en innovatief klimaat in de stad een erg belangrijke en boeiende kritische onzekerheid voor de Antwerpse economie in 2035. Dat blijkt uit de aanwezigheid van de as hieromtrent in elk assenstelsel dat werd uitgewerkt. *"Een al bij al logisch en terecht resultaat"*, vonden enkele scenariobouwers na afloop van de toekomstverkenning. Hoe dan ook, dit gegeven sluit sterk aan bij het populaire discours over creatieve en innovatieve steden. Heel wat auteurs argumenteren dat de sleutel tot het (economisch) succes van steden ligt in een sterke kenniseconomie, in een hip 'unique selling proposition', in het aantrekken van kunstenaars, designers en studenten, in een overtuigende city-marketing, etc. (Landry, 2000; Florida, 2002; Hall, 2002; Hospers, 2005; Franke et al., 2005; Musterd et al., 2010). Het is echter interessant om vast te stellen dat de Antwerpse scenariobouwers opteerden om de as rond 'creatieve en innovatieve economie' te combineren met assen die focussen op veeleer sociale (cf. as 'radicalisering versus integratie') en ecologische (cf. materialisme versus immaterialisme en dreiging van een ecologische schok) bekommernissen. Op die manier kwamen de Antwerpse scenariobouwers makkelijk los van een louter economisch verhaal dat zich al dan niet op economische groei concentreert. Een scenariobouwer gaf na afloop van de toekomstverkenning dan ook aan dat *"het sterke aan deze toekomstverkenning is dat ze niet is blijven steken in economische*

zaken, maar dat ze tal van raakvlakken vertoont met cruciale terreinen zoals het onderwijs, zorg, cultuur,..." Bovendien beperkten de scenariobouwers innovatie en creativiteit niet tot technologische ontwikkelingen, maar had men bij de uitwerking van de exploratieve scenario's soms ook oog voor vernieuwing in organisaties en processen. Dat enkele scenario's wel focussen op een veeleer eng economisch verhaal (cf. deze inzake de dominantie van de farmaceutische en chemische sector) maakt dat we uiteindelijk een brede waaier aan exploratieve scenario's verkrijgen die complementair zijn aan elkaar.

Deze diversiteit aan scenario's zorgt voor heel wat uniek en verrijkend materiaal, maar was enkel mogelijk doordat tientallen Antwerpse scenariobouwers gedurende 4 workshops bleven participeren aan deze oefening. Met een kleinere groep (10 à 15) is het onmogelijk om tot 16 uitwerkte scenario's te komen. Met 30 à 50 scenariobouwers die in 4 parallele sessies aparte trajecten bewandelden is dergelijk resultaat wel haalbaar. Bovendien kwamen deze actoren uit diverse hoeken: de eigen stedelijke administratie, bedrijven, het maatschappelijke middenveld, de academische wereld, etc. Het voorzien van zowel namiddagsessies als avondsessies maakte deze diversiteit mogelijk. Wel waren gegeven de Antwerpse demografische situatie allochtonen ondervertegenwoordigd. "

Hoewel het de bedoeling was om een heterogene samenstelling van actoren te verkrijgen in elke sessie, werden de sessies 's avonds vooral bijgewoond door actoren die allerhande middenveldorganisaties vertegenwoordigen. De sessies die in de namiddag plaatsvonden werden voornamelijk bevolkt door ambtenaren. Actoren uit de privésector waren zowel in de namiddag als 's avonds aanwezig. De expertise, ervaring en interesse werden dus niet ten volle verweven. De min of meer grote homogeniteit had als voordeel dat men doorgaans met de eigen expertise en interesses aan de slag kon gaan, maar als nadeel dat andere invalshoeken en vooronderstellingen slechts ten dele werden meegenomen. Dat laatste kunnen we als een aandachtspunt beschouwen. Enerzijds omdat wereldbeelden en 'frames' die de betrokken actoren hanteren doorwerken in dergelijke oefeningen, zowel bij het bepalen van kritische onzekerheden als bij het doordenken en uitwerken van de scenario's (zie deel 5.2). En meerder perspectieven lijkt aangewezen bij het bepalen van mogelijke toekomst. Anderzijds omdat de stad Antwerpen het leren een prominente plaats wou geven in deze toekomstverkenning. Scenario's uitwerken samen met actoren die een andere expertise hebben en een verschillend perspectief hanteren leidt vaak tot leerrijke kruisbestuivingen. Toch gaven een aantal scenariobouwers aan dat hier juist de sterkte lag van de toekomstverkenning. *"Het was erg boeiend om met veel mensen die een verschillende achtergrond, expertise en visie hadden samen na te denken en inschattingen te maken over de toekomst van onze stad"*.

De afwezigheid van Antwerpse politici in deze toekomstverkenning – een keuze van de Dienst Economie zelf – is mogelijks één van de redenen waarom relatief vlot en zonder te vervallen in probleemoplossend denken scenario's konden worden uitgewerkt. Daartegenover staat natuurlijk dat lokale politici doorgaans erg goed op de hoogte zijn van het reilen en zeilen in hun stad. Bovendien kan hun betrokkenheid bij deze toekomstverkenning relevant zijn bij de uitwerking en slaagkansen van een vervolgtraject.

De ervaringen met de Mechelse toekomstverkenning werkten erg positief door op het proces en de keuzes die werden gemaakt in de Antwerpse toekomstverkenning. Zo konden we beter scenariobouwers selecteren, verwachtingen temperen, huiswerk introduceren (cf. vragenlijst bij het individueel bepalen van de kritische onzekerheden en het verfijnen van de ruwe eerste scenarioversies), omgaan met het opduiken van een dominante as, etc. Het voorzien van een leidraad voor het uitwerken van de scenario's en het meegeven van huiswerk resulteerde zelf in het feit dat we geen vijf workshops nodig hadden (zoals in de Mechelse toekomstverkenning), maar slechts vier workshops. De feedback op de methodiek en het proces waren dan ook positief. Enkele scenariobouwers waren echter vragende partij om een extra workshop in te lassen. Sommigen achtten – achteraf gezien – een bijkomende workshop nuttig na het bepalen van de kritische onzekerheden om dan input te krijgen van experts rond de geselecteerde assen. *“Cijfers, maar ook kwalitatief materiaal over de Antwerpse economie zou ons een beter zicht geven over het verleden en de zeer nabije toekomst zodat wij dan op een meer onderbouwde manier kunnen brainstormen over mogelijke toekomsten binnen 20 à 30 jaar”*. Men was er wel over eens dat deze experts dan niet de rol van ‘trendwatcher’ mochten spelen. Anderen wensten een extra samenkomst om na de derde workshop de scenario's nog meer in overleg te verfijnen. Hiermee bedoelden ze niet dat het huiswerk moest verdwijnen. Over het algemeen werd dit huiswerk overigens niet als belastend ervaren. Nog anderen gaven aan dat een extra workshop aan te raden is om resultaten en ervaringen van andere groepen mee te nemen.

Zoals reeds tussen de regels merkbaar is, was de algemene feedback van de aanwezigen op de laatste workshop erg lovend. Ook de korte formele en informele reacties die we na de eerste, tweede en derde workshop mochten ontvangen waren positief. *“Het is erg boeiend om op dergelijke manier over de toekomst na te denken. Omdat het niet vervaalt in ‘zo moet het’ maar wel ‘zo kan het zijn’ denk ik dat de relevantie, zeker voor het beleid, hoger ligt”*. Andere woorden die tijdens de laatste feedbackronde vaak vielen waren ‘verfrissend’, ‘verrijkend’ en ‘inspirerend’. *“Het ‘out of the box’-denken is een populair concept dat te pas en te onpas wordt gebruikt, maar hier was het op zijn plaats”*. Een enkeling vroeg zich wel af of het thema ‘economie’ niet te breed is voor dergelijke oefening. *“Genereren we wel iets vernieuwend als we met zoiets ruim aan de slag gaan”*. Ook andere scenariobouwers gaven aan dat deze oefening heel breed uitwaaiert. Dat zou het enerzijds boeiend maken, maar tevens ongrijpbaar. Ook worstelden enkelen met het realiteitsgehalte dat aan zo'n oefening impliciet hangt. *“Ik had gehoopt wat meer te kunnen ‘freewheelen’ over de toekomst, echt los van het hier en nu”*.

De vragen naar wat nu met deze toekomstverkenning zal gebeuren waren talrijk. *“Deze oefening heeft al een deel van zijn beloften waargemaakt, maar het succes zal toch grotendeels afhangen van het vervolgtraject. Wie en hoe zal dit worden opgevolgd?”*. En ook: *“laat ons hopen dat dit geen oefening wordt die zomaar in de kelder wordt geklasseerd”*.

4.8.2. Vervolgtraject in Antwerpen: en wat nu?

Net als in de Mechelse scenario-oefening beperkte ook het Antwerpse traject zich tot een toekomstverkenning. Wel gaven leidende ambtenaren van de Antwerpse Dienst Economie aan dat ze de resultaten graag willen koppelen aan beleidsprocessen. Tijdens de laatste maanden van 2011 was er dan ook regelmatig overleg tussen deze ambtenaren en de onderzoekers. Wat zijn mogelijke pistes? Welke finaliteit is aangewezen? Hoe breed kan dit vervolgtraject uitwaaien? Wat is de aangewezen methodologie? Etc.

Momenteel wordt gedacht om in een eerste stap één of meerdere normatieve scenario's uit te werken die betrekking hebben op het jaar 2035. Allicht zal worden gestart met het participatief ontwikkelen van een gewenst toekomstbeeld rond één assenstelsel (bijvoorbeeld set 3: innovatief klimaat + open versus gesloten samenleving) en kunnen later andere sets centraal staan. Het is daarbij niet de bedoeling om telkens van een wit blad te vertrekken. Er bestaan immers tal van strategische doelen, beleidsnota's, visieteksten, etc. die een discussietekst kunnen stofferen (rond bijvoorbeeld set 3). Naderhand kan deze als basis dienen voor een grondige discussie binnen één of meerdere focusgroepen. Welke actoren best worden uitgenodigd tot deze focusgroepen is nog voorwerp van discussie. Enkel vertegenwoordigers van de eigen diensten? Ook politici? Ook middenveldorganisaties? Ook bedrijven? Etc.

In een tweede stap koppelen we vervolgens de uitgewerkte exploratieve scenario's (zie toekomstverkenning) aan het gewenste toekomstbeeld (zie stap 1). Daarbij worden telkens mogelijke knelpunten, valkuilen en kansen gedetecteerd, bijvoorbeeld via een SWOT-analyse waarbij we de sterktes en zwaktes van de eigen organisatie en de mogelijke bedreigingen en opportuniteiten vanuit de (toekomstige) omgeving in kaart brengen. Op die manier kunnen wegwijzers per scenario worden opgesteld. Tevens is het zinvol om steeds kwalitatieve en kwantitatieve indicatoren of andere sensoren te bepalen die snel kunnen wijzen op positieve of negatieve evoluties. Dergelijk 'early warning system' moet beleidsmakers in staat stellen tijdig bij te sturen waar nodig.

De derde stap focust op beleidsacties. Wie moet wat doen gegeven het gewenste toekomstbeeld en de mogelijke toekomstscenario's? Wat kan de rol zijn van de stedelijke overheid? Welke allianties en coalities met externe actoren zijn wanneer nodig (governance networks)? Hoe handelen wanneer de machtsmiddelen veeleer extern liggen? Etc.

Bovenstaande stappen zullen in de praktijk niet lineair verlopen, maar veeleer in een cyclisch proces waarbij verschillende stappen meermaals kunnen worden doorlopen. Doorheen dit algemene proces besteden we best ook aandacht aan de structurele verankering (zie deel 5.2.6). Op die manier hoopt de Antwerps Dienst Economie en andere betrokken actoren hun (beleids)strategieën robuuster te kunnen maken voor onverwachte en ongewenste ontwikkelingen.

HOOFDSTUK 5: ALGEMENE CONCLUSIES

“Voorspellen is moeilijk, vooral als het de toekomst betreft”

[Niels Bohr | 1885-1962]

5.1. VOORSTELLINGEN VAN DE TOEKOMST

Toekomstonderzoek – in het bijzonder de ontwikkeling van exploratieve scenario’s – wordt steeds populairder. Ook enkele stadsbesturen in Vlaanderen zetten onder impuls van het SBOV-project *‘Toekomstonderzoek in Vlaamse steden (2009-2011)’* concrete trajecten op sporen. Welke evoluties komen op de Vlaamse centrumsteden af? Wat is hun impact? Hoe kan de stad er binnen 20 à 30 jaar uitzien? Deze toekomst is amper voorspelbaar, wel voorstelbaar. Ook in de Mechelse en Antwerpse toekomstverkenning stonden in de loop van respectievelijk 2010 en 2011 niet zekerheden en waarneembare feiten centraal, maar wel mogelijkheden en verbeelding.

Samen met lokale sleutelfiguren werd bij aanvang van de toekomstverkenning de kernvraag telkens afgebakend: ‘wat is de potentiële impact van mogelijke evoluties inzake multiculturaliteit (Mechelen) en inzake economie (Antwerpen) op de stad en zijn organisatie in 2035’. Hooggespannen verwachtingen van betrokkenen die misschien hoopten dat door het ontwikkelen van exploratieve scenario’s toekomstvoorspellingen ontstaan, hebben we bij aanvang telkens getemperd. Een duidelijke toelichting over wat het project precies inhoudt en niet inhoudt, beoogt en niet beoogt, is essentieel. Om niet te verzanden in oeverloze normatieve discussies en om de neiging om voorspellingen te formuleren te milderen, bleek het meer dan eens nodig te verwijzen naar het oorspronkelijke doel en de filosofie van het project. Dergelijk toekomstonderzoek leidt niet tot betrouwbare kennis waarop eenduidige beslissingen kunnen worden gebaseerd. Een toekomstverkenning moet in hoofdzaak worden gezien als een traject dat enerzijds gaandeweg leren stimuleert en de netwerking versterkt, en anderzijds betrokken actoren meer alert maakt voor mogelijke toekomstige dynamieken binnen de complexe omgeving en op die manier zorgt voor minder fragmentatie en een meer efficiënte inzet van middelen. Het was alvast de bedoeling om de verschillende actoren die bij beide toekomstverkenningen werden betrokken – ‘scenariobouwers’ genoemd – aan te zetten tot ‘out of the box’-denken, het durven omgaan met onzekerheden en complexiteit, het verruimen van gangbare beleidskaders, het samen en ontkokerd verkennen van alternatieve lange termijnontwikkelingen en ook wel het koppelen van een korte termijn aanpak aan lange termijn doelen. Actoren die meerdere mogelijke toekomst voor ogen hebben pikken volgens Gosselin en Tindemans (2010) sneller factoren uit de complexe omgeving op, leggen vlugger verbanden en reageren zo doelmatiger op allerlei evoluties.

In zowel de Antwerpse als de Mechelse toekomstverkenning werden exploratieve scenario's uitgewerkt die zich richten op de lange termijn (20 à 30 jaar) en geen predictieve scenario's die de vrij nabije toekomst met behulp van kwantitatieve modellen en extrapolaties min of meer trachten te voorspellen. Evenmin werd gestart met het ontwikkelen van normatieve scenario's, zijnde gewenste toekomstbeelden waaraan een beleidsplan kan worden gekoppeld zodoende dit beeld via 'backcasting' na te streven.

5.2. ENKELE SLOTBEDENKINGEN EN AANBEVELINGEN²²

Tijdens beide toekomstverkenningen werden we met enkele interessante spanningen geconfronteerd. Bij de bespreking van deze spanningen belanden we ook in discussies over soorten wetenschap en kennis. Niet alleen wordt zo duidelijk dat scenario-onderzoek niet de heilige graal is waarvoor het soms wordt verkocht; het legt meteen ook een aantal afwegingen voor die maar best vooraf kunnen worden gemaakt om het effectieve potentieel - dat er wel degelijk is - optimaal te benutten.

5.2.1. Een post-normale benadering?

Het ontwikkelen van exploratieve scenario's kent een enorm potentieel. We zien dit ook weerspiegeld in de internationale literatuur. Centraal staat dan de gedachte dat participatief geconstrueerde scenario's een uiterst geschikt instrument vormen om een antwoord te bieden op de toenemende complexiteit en onzekerheid die onze moderne maatschappij kenmerkt. Wij stellen echter dat een toekomstverkenning niet alleen in complexe situaties zijn nut kan bewijzen. In een stabiele context kan het ook – en misschien nog meer – zinvol zijn *'to think the unthinkable'*. Omgaan met complexiteit klinkt hoe dan ook wat contradictorisch en het is dan ook niet verwonderlijk dat het potentieel van toekomstonderzoek vaak onderbouwd is met argumenten die, zeker op het eerste gezicht, op gespannen voet met elkaar staan. Om het ware potentieel van toekomstonderzoek met (exploratieve) scenario's te kunnen inschatten is het van belang enkele onderliggende spanningen te duiden. Eerder dan te suggereren dat er een keuze zou moeten gemaakt worden tussen tegenstrijdige karakteristieken van toekomstonderzoek of dat er een zo goed mogelijk evenwicht moet worden gevonden, duidt het bestaan van deze spanningen er volgens ons op dat er hier nog te veel in termen van het 'klassieke' wetenschapsbeeld wordt gedacht waarbij het verwerven van objectieve en betrouwbare kennis over de werkelijkheid centraal staat. Dat is nu eenmaal de aard van het moderne dier dat we onvermijdelijk zijn: we kunnen het niet laten om ook over toekomstscenario's te oordelen in termen van zeker versus onzeker, objectief versus subjectief, reëel versus irreëel, etc. Door aan te geven dat denken in deze klassieke termen over toekomstonderzoek leidt tot ogenschijnlijke tegenstrijdigheden, willen we argumenteren dat het er in een toekomstverkenning misschien wel net om draait om die klassieke denkpatronen los te laten en voluit te gaan voor 'het denk in

²² Voortbouwend op Block, Goeminne et al., 2010.

mogelijkheden'. We raden dan ook aan om bij een toekomstverkenning niet te vertrekken vanuit een 'klassiek' of 'normaal' wetenschapsbeeld waarbij de werkelijkheid zo objectief mogelijk in kaart wordt gebracht, maar veeleer te denken vanuit een zogenaamde 'post-normale' benadering (zie kader onder) waarbij de scheiding tussen het normatieve en het objectieve niet langer relevant wordt geacht. Misschien kunnen we de meerwaarde van het (on)denkbare beter appreciëren als we ons kunnen bevrijden van de dwangmatige behoefte aan zekerheid.

Normale en post-normale wetenschap

De Jouvenel (1967) beschouwt het verkennen van de toekomst eerder als een kunst dan als een wetenschappelijke discipline. Louter vertrekkend vanuit het klassieke wetenschapsdenken kunnen we deze stelling deels volgen. Het lijkt ons echter zinvol te melden dat wetenschappelijk onderzoek rond de toekomst vanuit meerdere perspectieven kan gebeuren. Volgens Bouma, Kronjee et al. (2001) onderscheidt het toekomstonderzoek dat we in dit project voor ogen hebben zich van 'gewoon onderzoek' en 'toekomstgericht onderzoek'. 'Normal science' is dan het oplossen van vraagstukken volgens wetenschappelijk afgesproken regels en met goedkeuring van vakgenoten (Functowicz, Ravetz, 1994). Doel is om feiten en regelmatigheden vast te stellen, zodat een relatief houdbare kennis wordt verworven en voorspellingen min of meer mogelijk worden. Toekomstgericht onderzoek tracht uitspraken te doen met een voorspellende waarde over aspecten en elementen die in de toekomst liggen. Zo worden trends en waarschijnlijke ontwikkelingen in kaart gebracht en krijgen uitspraken vaak een 'als-dan' vorm. Kennis uit gewoon en toekomstgericht onderzoek is onmisbaar als bouwsteen voor onze kennis over de toekomst (Bouma, Kronjee et al, 2001), maar schiet tekort om adequaat analyses uit te voeren over zaken die zich 'beyond normal science' bevinden. Niet zelden wordt dan ook de term 'post-normale wetenschap' gebruikt om te wijzen op de noodzaak van een holistische benadering in de context van maatschappelijke kwesties waarvan menselijke waarden en keuzes tegelijk de onherleidbare en kritische bouwstenen én drijfveren tot verandering zijn (Functowicz, Ravetz, 1994). Toekomstonderzoek aan de hand van exploratieve scenario's wordt dikwijls vermeld als schoolvoorbeeld van post-normale wetenschap omdat ook hier de strikte scheiding tussen de domeinen van het objectieve en het normatieve, tussen wat 'moet' en wat 'is', niet langer als relevant wordt beschouwd.

Zelf zijn we voorzichtig om het onderscheid tussen 'normale' en 'post-normale' wetenschap te maken. We gaan er immers vanuit dat 'normale' wetenschap in wezen ook 'norm'atief is. Normale wetenschap gaat immers uit van een (voorlopige) norm.

5.2.2. Exploratieve scenario's: altijd proces én product

De meerwaarde van scenario-oefeningen vloeit grotendeels voort uit het feit dat er een focus ligt op zowel het ontwikkelingsproces als het eindproduct. Dat was het geval in de Antwerpse en Mechelse toekomstverkenning. De Mechelse en Antwerpse betrokken actoren gaven zelfs van bij aanvang mee dat het proces een overgewicht diende te krijgen op het eindproduct zijnde de uitgewerkte scenario's. Daar waar een focus op het eindproduct vooral verband houdt met wat we uit het scenario als 'kennisbron' kunnen leren en in welke mate er een nagalm of resonantie van de oefening is bij de betrokken actoren (vb. integratie van mogelijke ontwikkelingen in formele besluitvormingsprocessen), sluit het procesmatig doel eerder aan bij het stimuleren van

‘lerende organisaties’. De vraag die zich hier stelt is, of het ene aspect noodzakelijkerwijs belangrijker dient te zijn dan het andere. Het concept van post-normale wetenschap biedt hier opnieuw een interessant perspectief om deze vraag te benaderen, omdat het net focust op het productieproces als belangrijkste kwaliteitskenmerk voor beleidsrelevante kennis. Scenario’s, opgevat als een sociaal construct dat resulteert uit een afweging van allerlei keuzes, hebben dus een potentieel belangrijke rol te spelen met betrekking tot de toenemende roep om alle stakeholders te betrekken bij de productie van beleidsrelevante kennis. In deze post-normale optiek is de kwaliteit van het scenarioproces een nodige voorwaarde voor een hoog kwalitatief scenario. Wanneer een sterke focus ligt op het procesmatige – wat zowel in Mechelen als Antwerpen het geval was – kan de toekomstverkenning door buitenstaanders (zeker als het experts terzake zijn) als pover worden beschouwd. Hoofdstuk 3 en 4 van dit rapport is dan ook in de eerste plaats geschreven voor alle betrokken scenariobouwers.

Om te vermijden dat een toekomstverkenning ontstaat met voornamelijk gefrustreerde onderzoekers, adviseurs, beleidsmakers en/of andere actoren, raden we aan van bij aanvang de verwachtingen inzake ‘objectieve’ voorspellingen te temperen bij alle betrokkenen en duidelijke afspraken te maken over de finaliteit en aanpak. Exploratieve scenario’s richten zich immers op toekomstige evoluties waarop best geen geld wordt ingezet en dat terwijl het af te leggen traject niet zelden intensief is.

Of de toekomstverkenning met exploratieve scenario’s in Mechelen en Antwerpen als succesverhalen kunnen worden bestempeld, valt af te wachten. Op basis van de feedback die we van de scenariobouwers mochten ontvangen na elke toekomstverkenning, lijkt alvast een deel van de doelstellingen bereikt. Op korte termijn kunnen we echter geen uitspraken doen over de relevantie en de meerwaarde van zowel het eindproduct (i.c. de uitgewerkte exploratieve scenario’s) als de nagalm van het proces. De resonantie die van zo’n toekomstverkenning uitgaat zal veeleer onzichtbaar, onbewust en in eerste instantie momentgebonden zijn. Het is alvast zeker niet zo dat de betrokken stedelijke diensten plots een lerende organisatie zijn geworden, maar het kan wel een bouwsteen worden van dergelijk gegeven. De beleidsrelevantie van de scenario’s kan meer duidelijk worden doorheen een vervolgttraject. De uitgewerkte exploratieve scenario’s schetsen immers mogelijke toekomsten in Mechelen en Antwerpen, maar geven niet aan hoe deze na te streven, dan wel te vermijden. Bovendien betreffen het scenario’s waarbij de premissen telkens in een vrij extreme vorm zijn doorgedacht. Dat was weliswaar de bedoeling, maar gaat voorbij aan (anticiperende) beleidsbeslissingen die binnen 5 jaar, 10 jaar, 15 jaar, etc. zullen worden genomen om negatieve evoluties tegen te gaan.

De selectiviteit en partiële benadering die voortvloeit uit de gehanteerde standaardbenadering kan overigens een breed lerend netwerk in de weg staan. Hoewel nagenoeg alles met alles (grillig) samenhangt, waren zowel in Mechelen als Antwerpen slechts enkele kritische onzekerheden een kapstop voor de uitgewerkte exploratieve scenario’s. Dergelijke scherpe focus kan weliswaar de scenario-oefening onder controle houden, maar de vraag blijft dan ook of de complexiteit niet te veel wordt gereduceerd. Ook uit ander onderzoek (Van ’t Klooster et al., 2006) blijkt alvast dat het lastig is om in toekomstverkenningen een brede kijk te bewaren en de

gestelde integratieambities te realiseren (i.e. samenwerking met alle/andere stakeholders en bundeling van meerdere factoren).

5.2.3. Exploratieve scenario's: altijd normatief, maar daarom niet problematisch

Volgens Swart et al. (2004) wordt normativiteit op twee manieren geïntroduceerd in een scenario. Ten eerste maakt ieder scenario normatieve assumpties met betrekking tot het toekomstige gedrag en het onderliggende wereldbeeld van de mensen die het scenario bevolken. Ten tweede geven de verschillende wereldbeelden van degenen die het scenario zelf construeren onvermijdelijk en op impliciete wijze vorm aan de (normatieve) inhoud ervan. Ook in de Antwerpse en Mechelse toekomstverkenning werden drijvende factoren en kritische onzekerheden op intersubjectieve wijze bepaald. De voorveronderstellingen en de aanwezige expertise van de betrokken scenariobouwers bepalen mede de uitkomst. Zeker in Mechelen hebben we ons expliciet de vraag gesteld in welke mate een toekomstverkenning met (inbreng van) andere actoren (met andere types expertise en andere factuele kennis) andere resultaten kan opleveren. Uit de Antwerpse oefening – waar twee groepen rond identieke assen werkten – kunnen we leren dat de verschillen niet mogen overschat worden. Hoe dan ook moeten we exploratieve scenario's als sociale constructen zien (Berger et al., 1967; Chermack et al., 2003). Het is vanuit een sociaal-constructivistisch perspectief, waarbinnen iedere vorm van kennisproductie begrepen wordt als een sociale en dus inherent normatief geladen praktijk, dat scenario's gepromoot worden als een adequaat instrument om inherent normatief geladen kwesties te behandelen.

Met betrekking tot de drie types scenario's die we in hoofdstuk 2 hebben geschetst, is het duidelijk dat de expliciete introductie van normativiteit, daar waar ze normaliter afwezig is in predictieve scenario's, het meest prominent aanwezig is in normatieve scenario's waar een normatief doel ex-ante wordt geëxpliciteerd. Het is dit specifieke aspect dat het normatieve scenario-type onderscheidt van het exploratieve: in dit laatste type worden normatieve elementen opgenomen via allerlei inhoudelijke keuzes, maar zijn deze doorgaans niet expliciet geconstitueerd vanuit een overkoepelende, ex-ante geformuleerde target. Vandaar ook dat in de vervolgotrajecten waarin normatieve streefbeelden worden opgemaakt beleidsmakers een cruciale rol moeten spelen.

5.2.4. Exploratieve scenario's: op zoek naar beleidsrelevante en wetenschappelijk onderbouwde creativiteit

De spanning tussen enerzijds wetenschappelijke degelijkheid en anderzijds creativiteit of verbeelding is reeds herhaaldelijk tussen de lijnen aan bod gekomen. Zo hadden we het onder andere over prognoses versus verkenningen, over feiten versus mogelijkheden, over sterke plotlines versus sterke storylines en over kwantitatieve versus kwalitatieve data. Als we naar het internationale scenarioveld kijken dan moeten we vaststellen dat de klassieke norm van

wetenschappelijke degelijkheid als zijnde equivalent met objectieve, kwantitatieve data nog altijd sterk aanwezig is. Zo vertonen een pak grootschalige internationale scenario-oefeningen, zoals de emissie-scenario's van het Intergovernmental Panel on Climate Change (Nakicenovic et al., 2000) en de scenario's die handelen over de toekomst van eco-systemen van het Millenium Ecosystem Assessment (Carpenter et al., 2005) een sterke hang naar dit klassieke wetenschapsideaal. Hun sterk gestructureerde aanpak, waarbij veel aandacht uitgaat naar modellering, slaagt er evenwel niet (altijd) in om een uitdagend en boeiend scenario naar voor te brengen. Ook omgekeerd is het dikwijls zo dat het de meest fantasierijke en aantrekkelijke scenario's ontbreekt aan een zeker objectief houvast hoewel ze enthousiasmerend kunnen werken.

Tijdens de feedbackronde van zowel de Mechelse als de Antwerpse oefening werd door enkele scenariobouwers aangeraden om in de toekomst bij soortgelijke oefeningen meer gerichte en wetenschappelijke expertise binnen te brengen. Academici of bovenlokale experten die voortdurend met materie bezig zijn die betrekking heeft op de geselecteerde kritische onzekerheden, zouden volgens hen doorlopend (of eenmalig na de selectie van de kritische onzekerheden) input moeten geven aan de scenariobouwers. Dergelijke reactie is geenszins uniek. Wanneer men als ambitie stelt om te redeneren vanuit onzekerheden van de toekomst, vervallen scenariobouwers niet zelden in een verkenning vanuit zekerheden (Van 't Klooster et al., 2006). De eindproducten van zowel de Antwerpse als Mechelse oefening leunen daarom niet zelden aan bij een soort 'mainstream'-denken.

Volgens andere betrokken scenariobouwers hadden de toekomstverkenning in Mechelen en Antwerpen wel een wetenschappelijk karakter, niet in het minst omdat werd gewerkt met onzekerheid-impactmatrices en assenstelsels met kritische onzekerheden. In de literatuur worden dergelijke instrumenten doorgaans als onproblematisch voorgesteld. Een cruciale vraag is echter of de meest onzekere en belangrijke drijvende krachten wel voldoende vanzelf opduiken. In de literatuur besteedt men weinig aandacht aan het feit dat zich meer dan 3 kritische onzekerheden kunnen aandienen²³. In de Mechelse en Antwerpse oefening drong zich – niet in het minst bepaald door wereldbeelden, keuzes en wensen van de betrokken actoren – telkens een dominante as op waarop andere relevante assen werden geplaatst. Toekomstverkenners moeten beseffen dat drijvende krachten en kritische onzekerheden niet 'out there' kunnen worden gevonden en niet zomaar voortvloeien uit de beschreven standaardmethode. Doorheen dergelijke scenario-oefeningen maken betrokken actoren permanent creatieve keuzes en subjectieve inschattingen (op basis van eigen interpretaties) en sturen ze zo het ontwikkelingsproces. Strikt vasthouden aan dergelijke instrumenten hoeft dan ook geenszins. Een assenstelsel kan bijvoorbeeld doorheen een oefening evolueren van een

²³ Soms wordt immers geopteerd voor 3 assen. Dit doet echter de complexiteit dermate toenemen dat een praktische uitwerking moeilijk wordt. Van der Heijden (1996) stelt dan ook dat *'this approach is only practical if two overwhelming driving forces can be identified'*.

‘rationeel instrument’ naar een veeleer ruw kader dat denkprocessen aanstuurt of zelfs naar een nevenhulpmiddel dat na verloop wordt losgelaten²⁴.

Op de vraag of we bij het ontwikkelen van exploratieve nog wel met een wetenschappelijke benadering te maken hebben, gaven we reeds aan deze vraag los te laten (zie deel 5.2.1): niet zogenaamde objectieve feiten zijn de bouwstenen van toekomstonderzoek, maar wel mogelijkheden en niet-bestaande realiteiten. In ‘Man zonder eigenschappen’ stelt Musil (1914) dat niet enkel de werkelijkheidszin (het ratioïde) mag primeren, maar dat er een evenwicht moet worden gevonden met de mogelijksheidszin (het niet-ratioïde). *‘Aldus zou mogelijksheidszin welhaast te definiëren zijn als het vermogen om alles te denken dat evengoed ook zou kunnen zijn en aan wat is geen groter betekenis te hechten dan aan wat niet is’.*

5.2.5. Exploratieve scenario’s: een participatief verhaal

Participatieve benaderingen worden enerzijds gepromoot vanuit een holistische benadering die ruimte laat voor de input van expertise en oordeelskracht van verschillende relevante actoren. Anderzijds worden participatieve benaderingen ook ingezet om de aanvaardbaarheid en relevantie van de resultaten te verhogen of – zoals dat in scenario-jargon wel eens gezegd wordt – om ‘eigenaarschap’ te creëren. In het bijzonder wanneer een scenario-product bedoeld is als opstap naar een maatschappelijk veranderingsproces (zoals reeds beschreven in het kader van het transitiedenken) lijkt het van belang dat de betrokken deelnemers zich ‘eigenaar’ achten van het proces en de resultaten.

Op een praktisch niveau stelt zich dus de vraag naar de samenstelling van het team van scenariobouwers: welk ‘type’ mensen zijn nodig en welk ‘type’ wordt beter geweerd om tot een ‘bruikbare’ scenario’s te komen. Hierbij dient ‘type’ niet alleen gerelateerd te worden aan professionele expertise (zie boven) maar ook aan menselijke capaciteiten: openheid naar andere wereldbeelden, een creatieve geest, durven omgaan met onzekerheid, etc. Ook de keuze om al dan niet politici uit te nodigen, bleek in de Antwerpse toekomstverkenning voorwerp van discussie. De initiatiefnemer was de dienst Economie van de stad Antwerpen, niet het Antwerpse politieke bestuur. Politici werden niet uitgenodigd omdat het dan idealiter een oefening met het voltallige college zou moeten worden. Nochtans kan het betrekken van politici voordelen hebben. Zo is hun kennis van het reilen en zeilen in de stad erg groot en wordt mogelijks een sterker draagvlak gecreëerd voor een vervolgtraject (met een expliciet normatieve en dus politieke dimensie). Daartegenover staan enkele nadelen: ze verdedigen vaak het bestaande beleid, ze etaleren doorgaans een grote oplossingsgerichtheid, ze domineren niet zelden het debat, etc. Kortom, wie wordt uitgenodigd is een aandachtspunt bij dergelijke oefeningen. Men moet goed beseffen dat een toekomstverkenning normaliter weinig raakpunten heeft met de procedures van formele besluitvorming die geënt zijn op een klassieke en meer hiërarchische benadering. Het gaat in dergelijk onderzoek veeleer over een dialoog tussen

²⁴ Zoals bijvoorbeeld in het SCENE-project gebeurde (Van ’t Klooster et al., 2006).

gelijken en waar bijvoorbeeld het primaat van de politiek best tussen haakjes wordt gezet. Het betreft immers een dialoog aan de hand van percepties en handelingsperspectieven, niet op basis van vaststaande feiten (Bouma et al., 2001).

5.2.6. Exploratieve scenario's: geen beleidsinstrumenten in de marge

Een toekomstverkenning kan het denken in mogelijkheden of het buiten de lijntjes kleuren stimuleren, maar dergelijk traject zorgt er in wezen niet voor dat dergelijk perspectief structureel is verankerd in de betrokken organisaties. Dat vergt ons inziens aandacht voor een parallel spoor, dat mogelijks de noodzaak aantoont van sterk visionair leiderschap en/of van een lerende organisatie, maar uiteraard ook raakpunten heeft met de participatieve ontwikkeling van exploratieve scenario's. Het is echter in geen geval zo dat wie een toekomstverkenning uitvoert per definitie met lange termijn bezig is, 'out-of-the-box' denkt, adequaat omgaat met onzekerheden, etc. Wanneer dergelijke oefening wordt georganiseerd in de marge van strategische beleidsprocessen of voor geen nagalm – bewust of onbewust – zorgt binnen deze processen, dan slaagt ze in wezen niet in haar opzet. Ons lijkt tevens een koppeling van exploratieve scenario's aan normatieve scenario's erg zinvol. Zeker als deze duurzaamheid centraal stellen. Op die manier kan mogelijks een transitiedenken ingang vinden of worden versterkt. Niet dat transities lineair en planmatig te sturen zijn, maar mogelijks kunnen complexe processen worden versneld in de richting van een duurzame ontwikkeling.

BIBLIOGRAFIE

- Amara, A. (1981), The futures field: searching for definitions and boundaries. *The Futurist*, 15, pp.25-29.
- Barry, B. (2001), *Culture and equality: an egalitarian critique of multiculturalism*. Cambridge: Polity.
- Beck, U. (1992), *Risk Society*. London: Sage.
- Berger, P., Luckmann, T. (1967), *The social construction of reality*. Garden City: Anchor Books.
- Block, T., Goeminne, G., Paredis, E., Crivits, M. (2010), Toekomst voorstellen. Over exploratieve scenario's voor Vlaamse steden en gemeenten. *Burger, Bestuur & Beleid*, 6, 3, pp.241-252.
- Bouckaert, G., Van Dooren, W., Verschuere, B., Voets, J., Wayenberg, E. (2003), De stedelijke organisatie in 2020: het intern stedelijk management. In: De Rynck et al (red.), *De eeuw van de stad. Voorstudies*. Brugge: Die Keure, pp.393-415.
- Bouma, J., Kronjee, G., in 't veld, R.J. et al. (2001), *Handorakel voor toekomstonderzoek. Kennisvereisten en procesvereisten aan toekomstonderzoek voor het strategische omgevingsbeleid*. Utrecht: Uitgeverij Lemma BV.
- Börjeson, L., Höjer, M., Dreborg, K-H., Ekvall, T., Finnveden, G. (2006), Scenario types and scenario techniques: Towards a user's guide to scenarios. *Futures*, 38, pp.723-739.
- Bral, L., Jacques, A., Schelfaut, H., Stuyck, K., Vanderhasselt, A. (2011), *Stadsmonitor 2011. Een monitor voor leefbare en duurzame Vlaamse steden*. Brussel: ABB – Team Stedenbeleid en Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Cairns, G., Wright, G., Van der Heijden, K., Bradfield, R., Burt, G. (2006), Enhancing foresight between multiple agencies: issues in the use of scenario thinking to overcome fragmentation. *Futures*, 38, pp.1010-1025.
- Carpenter, S.R., P.L. Pingali, E.M. Bennett, Zurek M.B. (ed.) (2005), *Ecosystems and human well-being: Scenarios. The millennium ecosystem assessment. Vol. 2*. Washington, DC: Island Press.
- Castells, M. (1996), *The rise of the network society: economy, society and culture*. Cambridge: Blackwell Publishers.
- Chermack, T.J., van der Merwe, L. (2003), The role of constructivist learning in scenario planning, *Futures*, 25, 5, pp.445-460.
- De Jouvenel, B. (1967), *The Art of Conjecture*. New York: Basic Books.
- Dessein, J., Nevens, F. (red.) (2006), *Erven van de toekomst: over duurzame landbouw in Vlaanderen*. Gontrode: Steunpunt Duurzame Landbouw.
- De Smedt, P. (2005), *Verkennen van de toekomst met scenario's*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- De standaard (2010), "Mechelen is en blijft bont gekleurd", 14 mei 2010.
- De standaard (2010), "Oude Belgen worden minderheid", 14 mei 2010.
- De Wilde, R. (2000), *De voorspellers. Een kritiek op de toekomstindustrie*. Amsterdam: De Balie.
- Dreborg, K-H. (2004), *Scenarios and structural uncertainty: Explorations in the field of sustainable transport*. Department of Infrastructure, Royal Institute of Technology, Stockholm, Sweden

- DP21 (2003), *Dierlijke productie en consumptie in Vlaanderen in 2020. Toekomstscenario's*. Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- EC – Europese Commissie – Directoraat Generaal voor Regionaal Beleid (2009), Creativiteit en innovatie. De regio's concurrerend maken. *Panorama*, 29, pp.1-27.
- Florida, R. (2002), *The rise of the creative class*. New York: Basic Books.
- Fernández Güell, J.M. (2009), *Can future studies help to improve the sustainability, quality of life, competitiveness and governance of our cities?* Paper for the international EURA/UAA congress 'City Futures '90' in Madrid, 6 June 2009.
- Franke, S., Verhagen, E. (2005), *Creativiteit en de stad. Hoe de creatieve economie de stad verandert*. Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Functowicz, S.O., Ravetz, J.R. (1993), Science for the post-normal age. *Futures*, 25, pp.739-755.
- Geels, F.W. (2005a), *Technological Transition and System Innovations. A Co-Evolutionary and Socio-Technical Analysis*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Geels, F.W. (2007), Analysing the breakthrough of rock 'n' roll (1930-1970): Multi-regime interaction and reconfiguration in the multi-level perspective. *Technological Forecasting and Social Change*, 74, p.1411-1431.
- Geertz, C. (1973), *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- Glorieux, I., Koelet, S., Mestdag, I., Minnen, J., Moens, M., Vandeweyer, J. (2006), *De 24 uur van Vlaanderen. Het dagelijkse leven van minuut tot minuut*. Tielt: LannooCampus.
- Goeminne, G., Mutombo, E.J.K. (2008), *The Field of Scenarios: fuzziness as a chance for building appealing future visions*. Working paper CONSENTSUS project, CDO-UGent en IGEAT-ULB.
- Gosselin, D., Tindemans, B. (2010), *Toekomstmakers. De kunst van het vooruitdenken*. Lannoo Campus.
- Govindarajan, V., Trimble, C. (2010), *The Other Side of Innovation: Solving the Execution Challenge*. Harvard Business Press Books.
- Grotestedenbeleid Nederland (2006), *Stadsbelevingen 2015. De toekomst ter inspiratie*. Hasselt: Drukkerij Leën.
- Guadeloupe, F., de Rooij, V. (red.) (2007), *Zo zijn onze manieren: visies op multiculturaliteit in Nederland*. Amsterdam: Rozenberg.
- Havenbedrijf Antwerpen (2011), Antwerpen: thuishaven voor chemie. *Nieuwsbrief Gemeentelijk Havenbedrijf Antwerpen*, 14, 63, april 2011, pp.1-5.
- Hall, P. (2002), De creativiteit van steden: An idea whose time has come. *Stedebouw & Ruimtelijke Ordening*, 83, 2, pp.14-25.
- Hertogen, J. (2010), Hoeveel inwoners van vreemde afkomst in mijn gemeente? *Bug 125 – Bericht uit het Gewisse*, 14 mei 2010.
- Heylen, N., Philippeht, G. (2006), Integratie geslaagd wanneer ongewoon gewoon wordt. Stad Genk communiceert over diversiteit. *Divers*, 2, pp.21-24.
- Harvey, D. (1989), *The Condition of Post-Modernity*. Oxford: Blackwell.
- Hospers, G.J. (2005), De creatieve stad: concurreren in de kenniseconomie. *Tijdschrift voor Economie en Management*, 4, p. 389-418.

- Hopkins, R. (2009), *Het transitiehandboek 'Van olie-afhankelijkheid naar lokale veerkracht'*. Uitgeverij Jan van Arkel.
- Huntington, S. (1996), *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.
- Kroeber, A.L., Kluckhohn, C. (1952), *Culture: A critical review of concepts and definitions*. Harvard University Peabody Museum of American Archeology and Ethnology Papers 47.
- Laermans, R., (2003), Stad en cultuur in de veralgemeende moderniteit. In: De Rynck (red.), *De eeuw van de stad. Voorstudies*. Brugge : die Keure, pp.209-231.
- Laes, E., Goorden, L., Couder, J., Verbruggen, A. (2007), *Toekomstverkenning energiesystemen – Vlaanderen 2050*. Brussel: viWTA.
- Landry, C. (2000), *The Creative City. A toolkit for urban innovators*. London: Earthscan.
- Lyotard, J.F. (1979), *La condition postmoderne. Rapport sur le savoir*. Paris: Les Editions de Minuit..
- Maly, I. (2009), *De beschavingsmachine. Wij en de Islam*. Antwerpen: EPO.
- Miles M.B., Huberman A.M. (1984), *Qualitative Data Analysis: A Sourcebook of New Methods*. Newbury Park, CA: Sage.
- Mintzberg, H., Ahlstrand, B., Lampel, J. (1999), *Op strategie-safari. Een rondleiding door de wildernis van strategisch management*. Schiedam: Scriptum.
- Musil, R. (1914), *De man zonder eigenschappen (oorspronkelijke titel: Der Mann ohne Eigenschaften)*. Amsterdam: Uitgeverij Areopagus.
- Musterd, S., Brown, J., Lutz, J., Gibney, J., Murie, A. (2010), *Making creative-knowledge cities. A guide for policy makers*. Amsterdam: AISSR.
- Nakicenovic, N. et al. (2000), *Special Report on Emissions Scenarios: A Special Report of Working Group III of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Cambridge University Press, Cambridge, U.K.
- Okano, H., Samson, D. (2010), Cultural urban branding and creative cities: A theoretical framework for promoting creativity in the public spaces. *Cities*, 27, 1, pp.10-15.
- Ogilvy, J., Schwartz, P. (2004), *Plotting Your Scenarios*. Emeryville: GBN.
- Paredis, E., (2009), *Socio-technische systeeminnovaties en transitie: van theoretische inzichten naar beleidsvertaling*. Essay Steunpunt Duurzame Ontwikkeling, CDO - Universiteit Gent, 106p.
- Paredis, E., Crivits, M., Bauler, T., Mutombo, E., Boulanger, P.-M., Lefin, A.-L. (2009), *Construction of Scenarios and Exploration of Transition Pathways for Sustainable Consumption(Consensus), Final Report Phase 1*. Brussels: Belgian Science Policy.
- Pareja-Eastaway, M., Piqué J.M. (2010), Identity of the territory in the knowledge economy. *Paradigmes*, 5, pp.182-193.
- Plan C (2007), *Toekomstbeeld Duurzaam Materialenbeheer*. Vlaams Transitienetwerk Duurzaam Materialenbeheer, mei 2007.
- Pratt, A. (2011), The cultural contradictions of the creative city. *Cities, Culture & Society*, 2, 3, pp.123-130.
- Quist, J. (2007), *Backcasting for a sustainable future: the impact after ten years*. Delft: Eburon Publishers.

- Rasmussen, L. (2005), The narrative aspect of scenario building. How story telling may give people a memory of the future. *AI & Soc*, 19, pp.229-249.
- Rein, M., Schön, D. (1993), Reframing policy discourse, In: Fischer, F., Forrester, J. (ed.), *The argumentative turn in policy analysis and planning*, Durham: Duke University Press, pp. 145-167.
- Ringland, G. (ed.) (2002), *Scenarios in public policy*. New York: John Wiley and Sons Ltd.; Van der Heijden, K. (1996), *Scenarios: the Art of Strategic Conversation*. London: John Wiley and Sons Ltd.
- Rip, A., Kemp, R. (1998), Technological Change. In: Rayner, S., Malone, E., (1998), *Human Choice and Climate Change*. Columbus – Ohio: Batelle Press, p.327-399.
- Roosens, E. (1998), *Eigen grond eerst? Primordiale autochtonie, dilemma van de multiculturele samenleving*. Leuven/Amersfoort: Acco.
- Rotmans, J. (1998), *Geïntegreerd denken en handelen, een noodzakelijk goed*, Maastricht: ICIS.
- Rotmans, J., Kemp, R., van Asselt, M. (2001), More evolution than revolution: transition management in public policy. *Foresight*, 3, 1, p.15-31.
- Scheffer, P. (2007), *Het land van aankomst*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Scholten, P. (2007), *Constructing Immigrant Policies. Research-policy relations and immigrant integration in the Netherlands (1970-2004)*. Doctoral thesis – Universiteit Twente (Nederland).
- Schwartz, P. (1991), *The art of the long view*. New York: Doubleday Currency.
- Senge, P., Kleiner, A., Roberts, C., Ross, R., Roth, G., Smith, B. (1999), *The Dance of Change: The Challenges of Sustaining Momentum in Learning Organizations*, New York: Doubleday/Currency.
- Stad Antwerpen (2010), *Indicatorenmonitor 2010 - Economie in Antwerpen uit de doeken*, Antwerpen: Actieve stad/Werk en Economie, december 2010, 62p.
- Swart, R., Raskin, P., Robinson, J. (2004), The problem of the future: Sustainability science and scenario analysis. *Global Environmental Change*, 14, pp.137–146.
- TNO Transitieonderzoek (2008), www.kenniscentrumtransities.nl
- Van der Heijden, K. (1996), *Scenarios: the Art of Strategic Conversation*. London: John Wiley and Sons Ltd.
- Van 't Klooster, S. A., van Asselt, M. B. A. (2006), Practising the scenario-axes technique, *Futures*, 38, pp.15-30.
- Vermeersch, E. (2003), Over de multiculturele samenleving. In: Van den Berg et al., (2003), *Schepping, wereldbeeld en levensbeschouwing*. Utrecht: Studium Generale, pp.197-222.
- VMM (2009), *Milieuverkenning 2030*, Brussel: Vlaamse milieumaatschappij.
- Vranken, J., Hendrickx, E. (1997), *Het speelveld en de regels*. Leuven: Acco.
- Wack, P. (1985), Scenarios: Shooting the Rapids, *Harvard Business Review*, 63, 6 pp.139-150
- Walker, W.E., Harremoës, P., Rotmans, J., van der Sluijs, J. et al. (2003), Defining Uncertainty: A Conceptual Basis for Uncertainty Management in Model-Based Decision Support. *Integrated Assessment*, 4, 1, pp.5-17.
- Wayenberg, E., Verschuere, B. (2009), Een onderzoek naar de toekomst van het lokaal sociaal beleid. Brussel: VVGW (Vlaamse Vereniging van Gemeentelijke Welzijnsdiensten).

- Westin, C. (1998), Temporal and spatial aspects of multiculturalism. In: Bauböck, R., Rundell, J. (eds.), *Blurred boundaries: migration, ethnicity, citizenship*. Aldershot: Ashgate, pp.53-84.
- YIN, R.K. (1984), *Case study research. Design and methods*. London: Sage.
- Zemni, S. (2009), *Het Islamdebat*. Antwerpen: Epo.

AUTEURSINFO

Prof. dr. Thomas Block (°1973) is licentiaat sociologie, doctor in de politieke wetenschappen en docent Stadspolitiek en Stedenbeleid aan de Universiteit Gent. Hij is verbonden aan de Vakgroep Politieke Wetenschappen, meer bepaald aan de onderzoeksgroepen 'Centrum voor Duurzame Ontwikkeling' (sinds 1999), 'Centrum voor Lokale Politiek' (sinds 2005) en 'Urban Policy Research Centre' (sinds 2006). Zijn onderzoek focust op duurzame steden, monitoring, Vlaamse stadsprojecten, strategische planning, complexe besluitvorming, 'transitie governance', toekomstverkenningen en scenario's.